

Azadlıqdan məhrum etmə yerlərinin monitorinqi

praktiki soraq kitabı

İŞGƏNCƏLƏRİN QARŞISININ ALINMASI ÜZRƏ ASSOSİASIYA

İşgəncələrin Qarşısının Alınması üzrə Assosiasiya (APT) 1977-ci ildə yaradılıb, Cenevrədə (İsveçrə) yerləşən müstəqil qeyri-hökumət təşkilatıdır və əsas məqsədi bü tün dünyada işgəncələrin və digər qəddar rəftar formalarının qarşısını almaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün APT:

1. Azadlıqdan məhrum etmə yerlərinin monitorinqini və işgəncələrin və digər qəddar rəftar formalarının qarşısını ala bilən başqa nəzarət mexanizmlərini təşviq edir.

2. İşgəncələri qadağan edən və cəzasızlığa qarşı mübarizəyə yönələn hüquq normalarının və standartların qəbulunu və onlara əməl edilməsini həvəsləndirir.

3. İşgəncələrin qarşısının alınmasına çalışan şəxslərin, xüsusən, milli fiqurantların imkanlarını gücləndirir. Bu, polislərə, QHT-lərə, milli qurumlara, hakimlərə, prokurorlara və başqalarına təlimlərin keçirilməsi, habelə müxtəlif dillərdə rəhbər praktiki tövsiyələrin və müvafiq hüquqi məsləhətlərin verilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

APT işgəncələrin qarşısının alınmasında hökumətlərdən tutmuş QHT-lərə, BMT strukturlarına, regional qurumlara (məsələn, İnsan və xalqların hüquqları üzrə Afrika Komissiyasına, İnteramerika Komissiyasına, ATƏT-ə və Avropa Şurasına), insan hüquqları üzrə milli təsisatlara, həbsxana müdiriyyətlərinə və polis xidmətlərinə qədər bir çox müxtəlif tərəfdaşlar üçün ideya, təcürübə və bilik mənbəyi kimi fəaliyyət göstərir.

APT işgəncələrə qarşı BMT Konvensiyasının Fakultativ Protokolunun, İşgəncələrə qarşı Avropa Konvensiyasının, Afrikada işgəncələrin qarşısının alınması üzrə Afrika Komissiyasının Robben adalarında qəbul etdiyi rəhbər prinsiplərin, habelə Cənubi Afrika regional polis rəislərinin əməkdaşlıq təşkilatı (RPRƏT) üçün polis əməkdaşlarının davranış məəcəlləsinin hazırlanmasının, qəbulunun və icrasının aparıcı qüvvəsidir.

APT işgəncələrə qarşı Beynəlxalq QHT Koalisiyasının (İQBK) üzvüdür. O, BMT-də, Amerika Dövlətləri Təşkilatında, Afrika Komissiyasında və Avropa Şura sında məsləhətçi statusuna malikdir. O, İsveçrənin hakimiyyət orqanları tərəfindən qeyri-kommersiya assosiasiyası kimi tanınır.

Bizim donorların səxavətli dəstəyi olmasaydı, bu kitabın nəşri mümkün olmazdı. Biz xüsusən işimizə mühüm töhfələri vasitəsilə yardımçı olanlara (Danimarka, Finlandiya, Niderland, Norveç, İsveç və İsveçrənin Xarici İşlər Nazirliklərinə və İsveçrə İnkişaf və Əməkdaşlıq Agentliyinə), habelə bu layihəyə töhfələrini vermiş donorlara: Cenevrə Şəhər Bələdiyyəsinə, Finlandiya Xarici İşlər Nazirliyinə, Ouk Fonduna (Oak Foundation) və ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosuna təşəkkür etmək istərdik.

Ünvan: P.O. Box 2267, CH 1211 Geneva 2, Switzerland

Telefon: + 41 22 919 2170; Faks: + 41 22 919 2180

apt@apt.ch

www.apt.ch

Avropada Təhlükəsizlik və
Əməkdaşlıq Təşkilatı
Bakı Ofisi

Bu kitab ingilis dilindən Azərbaycan dilinə Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) professor Elmira Süleymanovanın təşəbbüsü və redaktəsi, eyni zamanda Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının Bakı Ofisinin dəstəyi və redaktəsi ilə tərcümə edilmişdir.

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi

praktiki soraq kitabı

Bakı - 2010

MİNNƏTDARLIQLAR

Hər şeydən əvvəl *APT* “Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi: QHT-lər üçün praktiki soraq kitabı” (Cenevrə, dekabr 2002) adlanan əvvəlki birgə nəşrimizin təzələnmiş variantı olan bu soraq kitabını nəşr etməyimizə razılıq verdiyinə görə ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosuna (*ODIHR*) təşəkkür etmək istərdi. Biz əvvəlki soraq kitabını yazmış xanım Annett Korbaza (*Annette Corbaz*) minnətdarlığımızı bildiririk.

Təzələnmiş variantın layihəsi ekspertlərin 20 oktyabr 2003-cü ildə Cenevrədə keçirilmiş görüşü zamanı müzakirə edildi və biz görüşdə iştirak etmiş aşağıdakı ekspertlərə təşəkkür etmək istərdik: Penitensiar İslahatlar üzrə Beynəlxalq Təşkilatın (*Penal Reform International*) nümayəndəsi cənab Pol İnglişə (*Paul English*), Birləşmiş Krallığın müstəqil həbsxana monitorinqi şurasının üzvü və Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatının (*Amnesty International*) keçmiş tədqiqatçısı xanım Meri Mörfiyə (*Mary Murphy*), Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsindən (*ICRC*) olan cənab Andre Pikoya (*André Picot*), İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (*CPT*) üzvü cənab Jan-Pyer Restelliniyə (*Jean-Pierre Restellini*), Uqanda İnsan Hüquqları Komissiyasının sədri xanım Marqaret Sekaqyaya (*Margaret Sekaggya*) və Beynəlxalq İnsan Hüquqları Xidmətinin (*BİHX*) hüquq müdafiəçiləri ofisinin nümayəndəsi cənab Morris Tidball-Binsə (*Morris Tidball-Binz*). Layihələrə dair onların zəngin və aktual şərhləri bu soraq kitabının yekun versiyası üçün mühüm töhfə olub.

APT həmçinin layihə ilə bağlı faydalı yazılı şərhlərinə görə aşağıdakı şəxslərə və qurumlara təşəkkür etmək istərdi: Argentinanın “*Instituto de estudios comparados en ciencias penales y sociales*” təşkilatına, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının (*OHCHR*) Kolumbiya Ofisinin nümayəndəsi xanım Mariya Noel Rodrigesə (*Maria Noel Rodriguez*) və Beynəlxalq Penitensiar Araşdırmalar Mərkəzinin direktoru doktor Endryu Koyla (*Andrew*

Coyle). Xanım Meri Mörfi mətndəki səhvlərin düzəldilməsi və yekun versiyanın korrektə edilməsi üzrə əla iş yerinə yetirib.

Biz həmçinin bu nəşrə ön söz yazmağa razılıq verdiyinə görə BMT-nin İşgəncələr üzrə xüsusi məruzəçisi cənab Teo van Bovenə (*Theo van Boven*) minnətdarlığımızı bildiririk.

Sonda qeyd edək ki, bizim donorların səxavətli maliyyə yardımı olmasaydı, bu soraq kitabı nəşr oluna bilməzdi.

REDAKTORUN QEYDİ

Əsrin dördüdə biri ərzində İşgəncələrin Qarşısının Alınması üzrə Assosiasiya (*APT*) onun təsisçisi Jan-Jak Qotyenin (*Jean-Jacques Gautier*) təklif etdiyi sadə, amma yeni olan bu ideyanı dəstəkləyib ki, insanların azadlıqdan məhrum edildikləri yerlərə səfərlər işgəncələrin və qəddar rəftarın qarşısının alınmasının ən səmərəli yollarından biridir. *APT* bu ideyanı həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə təşviq etməkdə davam edir.

APT faktiki olaraq azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə preventiv səfərlərə əsaslanan beynəlxalq sənədlərin hazırlanmasına cəlb olunub. Beləliklə, təşkilat İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Avropa Konvensiyasının (1987), habelə 18 dekabr 2002-ci ildə qəbul edilmiş BMT-nin İşgəncələrə qarşı Konvensiyasının Fakultativ Protokolunun (*OPCAT*) hazırlanmasında aparıcı qüvvə olub. *OPCAT* xüsusilə innovativ sənəddir, çünki o, beynəlxalq orqanın preventiv (qabaqlayıcı) səfərlərinin və Konvensiyanın ratifikasiyasından sonra iştirakçı dövlətlər tərəfindən təsis edilməli olan “bir və ya bir neçə milli preventiv mexanizmin” qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır.

Bu “ikiaspektli” yanaşma bir neçə il ərzində milli səviyyədə azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqini təşviq etmiş *APT*-nin mövqeyini əks etdirir. Bu kontekstdə *APT* 2000-ci ildə Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (*ODIHR*) ilə birgə “Milli QHT-lərin azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqinə həvəsləndirilməsi” layihəsini hazırlayıb. Bu layihə “Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi: milli QHT-lər üçün praktiki soraq kitabı” adlı birgə nəşrin ortaya çıxması ilə nəticələnib; kitab 2002-ci ilin dekabrında ingiliscə, 2003-cü ilin sentyabrında isə rusca nəşr olunub. Həmin soraq kitabı Beynəlxalq Qırmızı Xaş Komitəsi (*ICRC*) ilə birlikdə azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkmək üzrə on ildən artıq təcrübəyə malik *APT*-nin məsləhətçisi Annett Korbaz tərəfindən yazılıb.

Bizim yeni soraq kitabı həmin əvvəlki versiyanın yeniliklərə uyğunlaşdırılmış versiyasıdır; belə ki, buraya *OPCAT*-da yeni qəbul edilmiş elementlər daxil edilib və kitabın hədəf auditoriyası genişləndirilərək milli səviyyədə azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkmək hüququna malik olan istənilən şəxsi və ya qurumu əhatə edir. Soraq kitabı ingilis, fransız, portuqal, ispan dillərində və ola bilsin ki, rus dilində nəşr olunacaq.

Ümid edirik ki, soraq kitabı azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi ilə məşğul olanlara səfərlərin hazırlanmasında, reallaşmasında və ya səfərlərdən sonrakı tədbirlərdə kömək edəcək və nəticədə, dünyada saxlanma şəraitinin yaxşılaşmasına və işğəncələrin və qəddar rəftarın qarşısının alınmasına töhfə verəcək.

Cenevrə, fevral 2004

Ester Şaufelberger (*Esther Schaufelberger*)

APT-nin proqram əməkdaşı,

Səfərlər proqramı

Barbara Bernat (*Barbara Bernath*)

APT-nin proqram əməkdaşı,

Avropa proqramı

ÖN SÖZ

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə qarşı işgəncə və qəddar rəftar, adətən, hər hansı formada ictimai nəzarət üçün çatımlı olmayan saxlanma yerlərində baş verir. Bu, işgəncələrin tam cəzasızlıq şəraitində həyata keçirilməsi üçün ideal mühitdir.

BMT-nin işgəncələr üzrə xüsusi məruzəçisi olaraq, mən özümdən əvvəlki iki sələfim kimi, bu fikrin tərəfdarıyam ki, müvafiq sərəştəsi olan müstəqil qurumlar tərəfindən azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqinin aparılması işgəncə və qəddar rəftar praktikası ilə mübarizənin ən səmərəli yollarından biridir. Lakin bunun üçün monitorinq qurumları adekvat hazırlığa, bacarıqlara malik olmalı və çox vaxt mürəkkəb şəraitdə olduqca çətin vəzifələri yerinə yetirməyə hazır olmalıdırlar. Bundan başqa, onlar ciddi şəkildə qəbul edilə bilən və tutulmuş şəxslərlə rəftarda müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxara bilən tövsiyələr verməyə qadir olmalıdırlar.

Mən İşgəncələrin Qarşısının Alınması üzrə Assosiasiyanın bu soraq kitabını alqışlayıram, çünki o, işgəncənin və qəddar rəftarın qarşısını almaq məqsədi ilə azadlıqdan məhrumetmə yerinə baş çəkmək niyyətində olan hər kəsi praktiki vəsaitlə təmin edir. Soraq kitabında monitorinqin yüksək səmərəliliklə aparılması üçün məsləhətlər təqdim edilir və tibb xidmətləri və ya müdafiə tədbirləri kimi xüsusi diqqət tələb edən məsələlərə dair tövsiyələr verilir. Bundan başqa, həmçinin monitorinq mexanizmlərinin müxtəlif növləri və onların tamamlayıcı (yardımçı) xarakteri aydın şəkildə izah edilir.

Bu vəsait həm də vaxtında nəşr olunub; belə ki, o, son dövrlərdə qəbul olunmuş BMT-nin İşgəncələrə qarşı Konvensiyasının Fakultativ Protokolunun qüvvəyə minməsi ərəfəsində işıq üzü görüb. Protokolda nəzərdə tutulmuş preventiv qurumlar, xüsusən, milli səviyyədə, bu soraq kitabını çox faydalı istinad mənbəyi hesab edəcəklər. Buna görə də, bu soraq kitabının bir çox dövlətləri Protokolu imzalamağa və ratifikasiya etməyə həvəsləndirəcəyinə səmimi qəlbədən inanıram. Bu

mühüm yeni beynəlxalq təşəbbüsün tutulmuş şəxslərin işgəncə və qəddar rəftarın dəhşətlərindən qurtulmasında real təsirə malik olacağına ümidvaram.

8 mart 2004

Professor Teo van Boven,

BMT-nin işgəncələr üzrə xüsusi məruzəçisi

SEÇİLMİŞ ABBREVIATURALAR

<i>ACHPR</i>	İnsan və xalqların hüquqlarına dair Afrika Xartiyası
<i>APT</i>	İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Assosiasiya
<i>BPP</i>	Hər hansı formada tutulan və ya həbsə alınan bütün şəxslərin müdafiəsi üçün prinsiplər toplusu
<i>BPTD</i>	Məhbuslarla rəftara dair əsas prinsiplər
<i>CAT</i>	İşgəncələr əleyhinə Komitə
<i>CPT</i>	İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi
<i>ECPT</i>	İşgəncələrin qarşısının alınmasına dair Avropa Konvensiyası
<i>EPR</i>	Avropa Penitensiar Qaydaları
<i>ICCPR</i>	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı
<i>ICPR</i>	İşgəncələrin qarşısının alınmasına və cəzalandırılmasına dair İnteramerika Konvensiyası
<i>ICRC</i>	Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi
<i>QHT</i>	Qeyri-hökumət təşkilatı
<i>ODIHR</i>	ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu
<i>OHCHR</i>	BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı
<i>OPCAT</i>	İşgəncələrə qarşı BMT Konvensiyasının Fakultativ Protokolu
<i>BMT</i>	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
<i>UNCAT</i>	İşgəncələrə qarşı BMT Konvensiyası

Yalnız IV fəsildə adı çəkilən standartlara dair sənədlərin abbreviaturaları həmin fəslin başlanğıcında verilir.

MÜNDƏRİCAT

MİNNƏTDARLIQLAR.....	3
REDAKTORUN QEYDİ.....	5
ÖN SÖZ.....	7
SEÇİLMİŞ ABBREVIATURALAR.....	9
MÜNDƏRİCAT.....	10
GİRİŞ	15

I fəsil. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərindəki

şəraitin monitorinqi.....	23
1. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin müdafiəsi	24
1.1. Azadlıqdan məhrum edilmə	24
1.2. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin müdafiəsi	25
2. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin səfərlər vasitəsilə monitorinqi ...	28
2.1. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi nə deməkdir? ..	28
2.2. Monitorinqin mühümlüyü	29
2.3. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfər monitorinqin əsas alətidir.....	30
3. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqinin əsas prinsipləri ..	31

II fəsil. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərini

monitorinq edən qurumlar	37
1. Milli səviyyədə monitorinq səfərləri	38
1.1. Daxili təftişlər	39
1.2. Məhkəmə təftişləri	39
1.3. Müstəqil kənar monitorinq	40

2. Beynəlxalq və regional səviyyədə monitorinq mexanizmləri	41
3. İşgəncələrə qarşı BMT Konvensiyasının Fakultativ Protokolu	49
3.1. CAT-ın Alt Komitəsi	49
3.2. OPCAT-da nəzərdə tutulan milli preventiv mexanizmlər	51
3.2.1. Milli preventiv mexanizmlərin təsis edilməsi və ya tanınması	51
3.2.2. Milli preventiv mexanizmlərin forması	52
3.2.3. Milli preventiv mexanizmlərin mandatı	53
3.2.4. Milli preventiv mexanizmlər üçün təminatlar	54
3.2.5. İnsanların azadlıqdan məhrum edildiyi yerlərə giriş imkanı	58
3.3. Fakultativ Protokol əsasında səfərlərdən sonrakı fəaliyyətlər	59
3.3.1. Hesabatlar və tövsiyələr	59
3.3.2. Tamamlayıcı preventiv tədbirlər	60
3.3.3. Alt Komitə ilə birbaşa təmas	60
4. Müxtəlif monitorinq qurumları arasında koordinasiya	61
4.1. Ölkədaxili monitorinq qurumları arasında koordinasiya	61
4.2. Beynəlxalq və ölkədaxili monitorinq qurumları arasında koordinasiya	62
4.3. Beynəlxalq monitorinq qurumları arasında koordinasiya	64

III fəsil. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərini necə

monitorinq etməli	69
1. Monitorinqin həddləri	71
2. Monitorinq proqramının hazırlanması	76
2.1. Monitorinq səfərlərinin proqramının hazırlanması	76
2.2. Yerlərin seçilməsi	76
2.3. Səfərlərin müddəti	77
2.4. Səfərlərin mütəmadiyi	79

2.5. Monitoring qrupu	80
2.5.1. Qrupun tərkibi	80
2.5.2. Qrupun üzvlərinin sayı	81
2.5.3. Təlim	81
3. Monitoring səfərinin hazırlanması.....	83
3.1. Hazırlıq işləri	83
3.2. Səfərin məqsədlərinin müəyyən edilməsi.....	85
4. Monitoring səfəri	86
4.1. Azadlıqdan məhrumetmə yerinin rəisi ilə ilkin söhbət	86
4.2. Qeydiyyat kitabları ilə və digər sənədlərlə tanışlıq	87
4.3. Məhbusların saxlanıldığı tikililərə baş çəkmə.....	89
4.4. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə söhbətlər	91
4.4.1. Ümumi mülahizələr	91
4.4.2. Qruplarla söhbətlər	93
4.4.3. Təkbətək söhbətlər	93
4.4.4. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə görə cavabdehlik daşıyan əməkdaşlarla söhbətlər	96
4.5. Rəislə yekun söhbət.....	97
5. Səfərdən sonrakı tədbirlər	98
5.1. Monitoring mexanizmi daxilində tədbirlər.....	98
5.2. Saxlanma şəraitinə dair yazılı monitoring hesabatları.....	99
5.2.1. Saxlanma şəraitinə dair yazılı monitoring hesabatları	100
5.2.2. Ümumi (qlobal) hesabatın yazılması	102
5.2.3. Ümumi (qlobal) hesabatların yayılması	103
5.3. Təvsiyələrin yerinə yetirilməsi ilə bağlı tədbirlər.....	104
5.4. Monitoring prosesindən kənar tədbirlər.....	105

IV fəsil. Azadlıqdan məhrumetmənin araşdırılmalı aspektləri	109
Məhbuslarla rəftar	115
İşgəncə və qəddar rəftar	116
Təcridetmə	125
Məhdudlaşdırıcı vasitələr	128
Güc tətbiqi	131
Müdafiə tədbirləri	135
Qeydiyyatın aparılması	136
Məhbusların məlumatlandırılması	140
Təftiş	142
İntizam prosedurları	144
Şikayət prosedurları	148
Müxtəlif kateqoriyalı məhbusların ayrı saxlanması	152
Maddi şərait	157
Qida	159
İşıqlandırma və ventilyasiya	162
Sanitariya şəraiti	165
Şəxsi gigiyena	167
Geyim və yataq ləvazimatları	170
Məhbusların yerləşdirilməsi və kameralarda həddən artıq məhbusun saxlanması	173
Rejim və fəaliyyətlər	179
Ailələrlə və dostlarla təmaslar	181
Ətraf aləmlə təmaslar	187
Təhsil	192
Açıq havada fiziki hərəkətlər	197
Asudə vaxtda istirahət və mədəni fəaliyyətlər	200
Dini fəaliyyətlər	203

Əmək fəaliyyətləri	205
Tibbi xidmətlər	211
Tibbi xidmətin çatımlı olması.....	212
Tibb personalı.....	217
Qadınlar və körpələr üçün xüsusi tibbi xidmət	221
Psixi xəstəliyi olan məhbuslar üçün xüsusi tibbi xidmət	223
Həbsxana personalı	227
Ümumi məsələlər.....	229
Həbsxana personalının hazırlığı.....	234
Polis təcridxanasında saxlanılma	237
Məhbuslar üçün əsas təminatlar.....	239
Qeydiyyat kitabları	243
Dindirmələr	245
İnformasiya.....	249
Maddi şərait	251
Əlavələr	255
Əlavə 1. Araşdırılan məsələlərin siyahısı	257
Əlavə 2. Səfərə dair məlumat qeydlərinin nümunəsi	263
Əlavə 3. İşgəncələrə qarşı BMT Konvensiyasının Fakultativ Protokolu.....	267
Əlavə 4. Müvafiq beynəlxalq sənədlərin siyahısı	289
Əlavə 5. Əlavə ədəbiyyat	299
Əlavə 6. Faydalı ünvanlar.....	303

GİRİŞ

“Xüsusi məruzəçi əmindir ki, azadlıqdan məhrumetmənin təbiəti barədə beynəlxalq ictimaiyyətin baxışlarının kökündən dəyişdirilməsinə ehtiyac var. Ən azı, bir əsr ərzində təbii sayılan əsas ideya bu idi ki, həbsxanalar, polis bölmələri və bu kimi yerlər qapalı və məxfi yerlərdir, onların daxilindəki fəaliyyətlər ictimaiyyətin nəzərlərindən kənarında baş verməlidir. (...) Bu qeyri-şəffaflıq ideyasını şəffaflıq ideyası ilə əvəz etmək tələb olunur. Bütün azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə açıq giriş ideyası əsas götürülməlidir”.

Ser Naycel Rodli (Nigel Rodley)

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının işgəncələr üzrə keçmiş xüsusi məruzəçisi

3 iyul 2001, A/56/156, §35

AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ YERLƏRİNİN MONİTORİNQİNƏ DAİR SORAQ KİTABI NƏ ÜÇÜN LAZIMDIR?

Dövlət idarəçiliyinin şəffaflığı və onun üzərində müstəqil nəzərin olması demokratiya və qanunun aliliyi prinsiplərinə əsaslanan istənilən sistemin tərkib hissəsidir. Bu sözlər xüsusən dövlətin insanları azadlıqdan məhrum etməkdən ibarət hakimiyyət səlahiyyətinin monitorinqinə aiddir. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftarın və onların saxlanma şəraitinin ilkin xəbərdarlıqsız mütəmadi başçəkmələr vasitəsilə monitorinqi işgəncələrin və qəddar rəftarın qarşısının alınmasının ən səmərəli üsullarından biridir.

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin kənar şəxslər tərəfindən müstəqil monitorinqi ideyası son bir neçə ildə əhəmiyyətli tərəqqiyə səbəb olub.

İndi geniş şəkildə qəbul edilir ki, işgəncələrə və qəddar rəftara qarşı ən yaxşı təminatlardan biri azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin daim mümkün qədər şəffaf olması və ictimaiyyətin nüfuzlu nümayəndələrinin oraya mütəmadi baş çəkə bilməsidir. Bu müsbət təkamül 18 dekabr 2002-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İşgəncələrə qarşı Konvensiyasının Fakultativ Protokolunun (*OPCAT*) qəbulunda öz əksini tapıb; orada göstərilib ki, Konvensiyanın məqsədi “işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza formalarının qarşısını almaq üçün insanların azadlıqdan məhrum edildiyi yerlərə müstəqil beynəlxalq və milli qurumlar tərəfindən mütəmadi səfərlər sistemini bərqərar etməkdir”.

OPCAT-a əsasən, işgəncələrin qarşısını almaq yönündə əsas öhdəlik ölkədaxili səviyyəyə aiddir; belə ki, iştirakçı dövlətlər “bir və ya bir neçə milli preventiv mexanizmi yaradır, təyin edir və ya dəstəkləyirlər”. Yeni mexanizmlər yaradılmalı və ya mövcud mexanizmlər *OPCAT*-ın meyarlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bu işlər ölkədaxili səviyyədəki digər monitorinq formalarını istisna etməməli və ya onlara xələl gətirməməlidir. Həmin kontekstdə bu praktiki soraq kitabı milli səviyyədə hər hansı monitorinq qrupunun və ya qurumunun səmərəli preventiv səfərlərinin təşviqi üçün faydalı vasitə rolunu oynayır.

HƏDƏF AUDİTORİYASI

Bu soraq kitabı milli səviyyədə monitorinq aparmaq hüququna malik olan və azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkən istənilən şəxsə və ya quruma ünvanlanıb. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, *OPCAT* əsasında “milli preventiv mexanizmlər” qismində təsis edilən və ya tanınan mexanizmlərin üzvləri kitabın əsas istifadəçiləri olacaqlar.

Lakin soraq kitabının auditoriyası təkcə bu qurumlarla məhdudlaşmır; belə ki, o, öz ölkələrində azadlıqdan məhrumetmə yerlərini monitorinq etmək hüququna malik olan digər şəxslər və qurumlar tərəfindən də faydalı vəsait kimi geniş istifadə ediləcək. O, artıq öz mandatları və ya konkret sazişlər vasitəsilə azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə giriş əldə etmiş qurumlara da ünvanlanıb. Odur ki, azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə giriş əldə etmək məsələsi burada işıqlandırılır.¹

Soraq kitabı təkcə ölkədaxili monitorinq mexanizmləri üçün deyil, ümumiyyətlə, azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı məsələlərlə maraqlanan qurumlar, – məsələn, beynəlxalq və milli qeyri-hökumət təşkilatları, beynəlxalq və regional təşkilatlar üçün – habelə onların bu sahə ilə əlaqədar ofisləri üçün faydalı vəsait ola bilər.

Nəhayət, məqsədimiz həm də odur ki, soraq kitabında təqdim edilən informasiya azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə görə cavabdeh olan dövlət orqanları və həmin yerlərdə çalışan əməkdaşlar üçün faydalı olsun, çünki məhz onlar monitorinq qurumları ilə əməkdaşlıq etməlidirlər.

Soraq kitabının məqsədləri

Soraq kitabının ümumi məqsədi yeni təsis edilən və ya artıq mövcud olan səmərəli ölkədaxili monitorinq qurumlarının peşəkarlığını yüksəltməklə və bununla da, işgəncələrin qarşısının alınmasında və saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılmasında onların təsirini artırmaqla, həmin qurumlara yardım etməkdir.

¹ Bu məsələ İQAA və ODIHR tərəfindən nəşr olunmuş “Saxlanma yerlərinin monitorinqi: QHT-lər üçün praktiki soraq kitabı”nın II hissəsində işıqlandırılır (Cenevrə, dekabr 2002, səh. 36-39).

Konkret məqsədlər isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- müxtəlif mərhələlərdən (səfərin hazırlanması, həyata keçirilməsi və səfərdən sonrakı tədbirlərdən) ibarət monitorinq səfərlərinin metodologiyasına dair konkret məsləhət və tövsiyələr vermək;
- müxtəlif monitorinq qurumları arasında, habelə milli və beynəlxalq qurumlar arasında əməkdaşlığı təşviq etmək;
- azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqinə aid müxtəlif beynəlxalq standartları praktiki və tematik formada təqdim etmək;
- insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələr arasında “milli preventiv mexanizmlərin” müstəqilliyi və səmərəli fəaliyyəti üçün aydın meyarlar və təminatlar müəyyən edən ilk sənəd olan *OPCAT*-in məzmununa dair informasiya təqdim etmək;
- bununla da, preventiv (qabaqlayıcı) mexanizmlərin *OPCAT* prinsiplərinə uyğun olmayan şəkildə yaradılmasının qarşısını almağa yardım etmək.

Soraq kitabı hər hansı konkret mexanizmə, yaxud konkret ölkəyə və ya regiona uyğunlaşdırılmayıb. Onun məqsədi bütün dünyada geniş ictimaiyyət üçün yararlı olmaqdır.

Soraq kitabının əhatə dairəsi

Soraq kitabı fərdlərin azadlıqdan məhrum edildiyi istənilən yerdə aparılan monitorinqlər üçün nəzərdə tutulub. Lakin praktiki olaraq kitabın diqqət mərkəzində əsasən həbsxanalar və bir qədər məhdud çərçivədə polis məntəqələri durur. Psixiatriya müəssisələri, yetkinlik yaşına çatmayanlar və ya əcnəbi vətəndaşlar üçün saxlanma mərkəzləri kimi spesifik yerlərin monitorinqi xüsusi yanaşma tələb edir; hərəcənd ki, ümumi anlayışların bəziləri onlara da tətbiq edilə bilər.

Əlverişsiz vəziyyətdə olan məhbusların konkret kateqoriyaları – məsələn, qadınlar, uşaqlar, azlıqlar və xarici miqrantlar – ayrıca fəsil-

də nəzərdən keçirilmir, amma onların məsələsi, mümkün olan hallarda, müxtəlif mövzular çərçivəsində soraq kitabına daxil edilib.

Soraq kitabının strukturu aşağıdakı kimidir:

Birinci fəsildə azadlıqdan məhrumetmə yerlərindəki şəraitin monitorinqinin mühümlüyünə dair ümumi məlumat verilir.

İkinci fəsildə mövcud beynəlxalq və ölkədaxili mexanizmlər qıscaca göstərilir və *OPCAT* əsasında təsis edilmiş milli preventiv mexanizmlərin xüsusiyyətləri konkret olaraq qeyd edilir.

Üçüncü fəsil daha praktiki xarakter daşıyır; o, monitorinq səfərinin həmin səfərin hazırlanmasından tutmuş səfərdən sonrakı tədbirlərə qədər necə həyata keçirilməli olduğu barədə məlumat verir.

Sonuncu fəsildə səfər zamanı azadlıqdan məhrumetmə şəraitinin nəzərdən keçirilməli olan aspektləri mövzular üzrə ardıcılıqla qeyd edilir və müvafiq beynəlxalq standartlara dair şərhlər verilir.

Əsas terminlərin anlayışı

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi həmin yerlərə baş çəkmə vasitəsilə azadlıqdan məhrumetmənin bütün aspektlərinin müəyyən zaman çərçivəsində mütəmadi yoxlanılması prosesini bildirir. Yoxlama bir və ya bir neçə azadlıqdan məhrumetmə yerlərində saxlanılan (aşağıya bax) bütün məhbusları və ya müəyyən kateqoriyalara aid olan məhbusları (aşağıya bax) əhatə edə bilər.

Monitorinq həmçinin yoxlamanın nəticələrinin müvafiq orqanlara və milli və beynəlxalq səviyyədə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin müdafiəsi ilə məşğul olan digər subyektlərə şifahi və ya yazılı şəkildə çatdırılmasını, habelə onlara tövsiyələr verilməsini ehtiva edir. O,

hakimiyət orqanlarına çatdırılmış tövsiyələrin icrası ilə bağlı sonrakı tədbirləri də ehtiva edir.

Məhbus

“Məhbus” termini müxtəlif ölkələrdə və hətta müxtəlif beynəlxalq sənədlərdə müxtəlif mənalarda işlənir. Bəzən bu termin yalnız məhkəməyəqədərki mərhələdə həbsdə olan və ya inzibati qaydada həbs edilən şəxslərə aid edilir. Bu soraq kitabında “məhbus” termini ən geniş mənada işlədilməklə tutulma, inzibati həbs, məhkəməyəqədər (ibtidai) həbs edilmə və ya məhkum edilmə nəticəsində azadlıqdan məhrum edilən və azadlıqdan məhrumetmə yerində saxlanılan istənilən şəxsi bildirir (aşağıya bax).

Azadlıqdan məhrumetmə yeri

“Azadlıqdan məhrumetmə yeri” termini də geniş mənada işlədilir. O, şəxsin azadlıqdan məhrum edildiyi istənilən yeri – həbsxanaları, polis məntəqələrini, əcnəbilər və ya sığınacaq axtaranlar üçün saxlanma mərkəzlərini, yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün saxlanma mərkəzlərini, sosial xidmət müəssisələrini, psixiatriya müəssisələrini, hərbi qulluqçular üçün həbsxanaları və ya kameraları və insanların azadlıqdan məhrum edildiyi istənilən digər yerləri əhatə edir.

Ölkədaxili monitoring qurumları

Bu termin ölkədaxili səviyyədə (milli, lokal və ya icma səviyyəsində) azadlıqdan məhrumetmə yerlərini monitoring edən müxtəlif növ müstəqil qurumların hamısını (insan hüquqları sahəsində çalışan milli qurumlar, ombudsman idarələri, xüsusi monitoring qurumları, milli QHT-lər, vətəndaş komitələri və digər vətəndaş cəmiyyəti qruplarını) bildirir.

Milli preventiv mexanizm

Bu termin konkret olaraq *OPCAT*-a uyğun olaraq iştirakçı dövlət tərəfindən “milli preventiv mexanizm” qismində nəzərdə tutulan mexanizmləri bildirir.

Səfər

Bu termin geniş mənada başa düşülür və təkcə azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə faktiki səfəri deyil, həm də səfərin hazırlanmasını və səfərdən sonrakı tədbirləri əhatə edir. O, həm ümumiyyətlə azadlıqdan məhrumetmə yerinə səfəri, həm də, daha çox konkret məhbuslarla bağlı olan və ya konkret problemə, mövzuya və ya insidentə aid olan səfəri əhatə edir.

I FƏSİL

Azadlıqdan
məhrumetmə
yerlərindəki şəraitin
monitorinqi

1. AZADLIQDAN MƏHRUM EDİLMİŞ ŞƏXSLƏRİN MÜDAFİƏSİ

1.1. Azadlıqdan məhrum edilmə

Şəxsi azadlıq və hərəkət azadlığı hüququ təməl insan hüquqlarından biridir. Lakin o, mütləq hüquq deyil. Azadlıqdan məhrum etmə üçün əsas varsa və bununla bağlı əməl edilməli olan prosedurlar qanunda aydın şəkildə müəyyən edilibsə, dövlətlər tutma və ya həbsə alma vasitəsilə insanları azadlıqdan məhrum etmək imkanına malikdirlər. Özbaşına (qanunsuz) tutma və ya həbs beynəlxalq hüquqla qadağandır.

Azadlıqdan məhrumetmə məhkəmə orqanının, inzibati və ya digər orqanın qərarı ilə şəxsin açıq və ya qapalı müəssisəyə yerləşdirilməsini bildirir və şəxsin oranı öz istəyi ilə tərk etməsinə icazə verilmir.

Azadlıqdan məhrumetmənin nümunələri

Azadlıqdan məhrumetməyə aşağıdakılar nümunə ola bilər:

- həbs;
- ittiham elan edilənə qədər həbsdə saxlama (polis həbsxanasında saxlama);
- ittiham elan edildikdən sonra məhkəmə araşdırmasına qədər həbsdə saxlama (məhkəməyəqədərki (ibtidai) həbs və ya həbs qətimkan tədbiri);
- məhkum olunaraq azadlıqdan məhrum edilmə (qəti məhkəmə qərarının qəbulundan sonra həbsxanada cəza çəkmə);
- inzibati həbs;
- yetkinlik yaşına çatmayanların həbsi;

- psixiatriya müəssisəsinə yerləşdirmə;
- hərbi sistemdə intizam cəzası qismində həbs.

Beynəlxalq standartlar dövlətləri azadlıqdan məhrumetmədən istifadəni məhdudlaşdırmağa həvəsləndirir. Məhkəməyəqədərki həbs sistematik vasitə kimi deyil, “cinayət prosesində son vasitə” kimi istifadə edilməli və bu zaman iddia edilən hüquq pozuntusunun istintaqının maraqlarına və cəmiyyətin və zərərçəkənin müdafiəsinə lazımi diqqət yetirilməlidir.²Beynəlxalq standartlar qeyri-həbs tədbirlərindən, yaxud həbsin alternativini olan tədbirlərdən – məsələn, ictimai işlərin yerinə yetirilməsindən – istifadəni təşviq edir.

Beynəlxalq standartlar xüsusən dövlətləri yetkinlik yaşına çatmayanları həbsə almaqdan, o cümlədən onları məhkəmə araşdırmasına qədər həbs etməkdən çəkinməyə həvəsləndirir.

Həbs edilmə vasitəsilə fərdlər hərəkət azadlığı hüququnu itirirlər. Lakin onlar digər hüquqlardan istifadədə davam etməlidirlər. Konkret olaraq, onlarla insan ləyaqətinə hörmət edilən tərzdə rəftar edilməlidir.

1.2. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin müdafiəsi

Azadlıqdan məhrum edilmiş insanlar əlverişsiz vəziyyətdə və xüsusən də insan hüquqlarının pozulması riski altında olurlar. Onların təhlükəsizliyi və sağlamlığı həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanın məsuliyyəti altında olur; həmin orqan onların insan hüquqlarına və insan ləyaqətinə hörmət edilən şəraitdə saxlanmasını təmin etməlidir. Buna görə də, saxlanma şəraitinin monitorinqi **azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin müdafiəsi sisteminin** tərkib hissəsidir. Monitorinq sistemi çərçivəsində mühüm element – azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə müstəqil qurumlar tərəfindən mütəmadi və xəbərdarlıqsız səfərlərdir; həmin səfərlərdən sonra hesabatlar tərtib edilir, hakimiyyət

² Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qeyri-həbs tədbirlərinə dair minimal standart Qaydaları (Tokio Qaydaları), maddə 6; Baş Assambleyanın 14 dekabr 1990-cı il tarixli 45/110 sayılı tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilib.

orqanlarına tövsiyələr verilir və həmin tövsiyələrin icrasına yönələn tədbirlər həyata keçirilir. Bu sahədə insan hüquqlarına riayət olunmasında maraqlı olan hər bir dövlət bunu təmin edən sistemə malik olmalı və ya onu yaratmalıdır.

Təcrübə göstərir ki, azadlıqdan məhrum edilənlər üçün səmərəli milli müdafiə sistemi aşağıdakıları ehtiva etməlidir:

1. Beynəlxalq hüquqla müəyyən edilmiş müdafiə standartlarını özündə birləşdirən **milli hüquqi baza**: yəni hökumətin siyasətləri və sərəncamları üçün baza təşkil edən müvafiq qanunların və normativ aktların qəbulu;

2. Qanun-qaydanın mühafizəsində, hüquq praktikasında və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə bağlı işlərin təşkilində və idarə olunmasında həmin hüquqi bazanın **səmərəli tətbiqi**. Bu məsələ aşağıdakıları ehtiva edir:

- hüquqi bazanın yerinə yetirilməsi üçün aydın şəkildə bəyan edilən və geniş şəkildə yayılan siyasi iradənin olması;
- etibarlı peşə etikasına məcəllələrinə müvafiq olaraq təlim almış insan resurslarının olması;
- maliyyə və maddi resursların olması.

3. hüquqi bazanın səmərəli tətbiqinin aşağıdakılar tərəfindən **monitorinqi**:

- daxili təftiş xidmətləri;
- məhkəmə nəzarətini həyata keçirən hakimlər və prokurorlar;
- vəkillər və vəkillər kollegiyaları;
- insan hüquqları sahəsində çalışan milli qurumlar və ombudsman təsisatları;
- ölkədaxili müstəqil monitorinq qurumları;
- qeyri-hökumət təşkilatları;

- beynəlxalq mexanizmlər (*ICRC*, *CPT*, BMT-nin İşgəncələr Əleyhinə Komitəsinin gələcək alt komitəsi).

Ümumilikdə, bu monitorinq dövlət orqanları tərəfindən yerinə yetirilmiş işin nəzərdən keçirilməsinin təmin olunmasına kömək edir. Bu sahədə istər praktiki, istərsə də hüquqi səviyyədə tədbirlər təklif oluna bilər. Həmçinin müsbət təcrübələr müəyyən edilə və paylaşıla bilər.

2. AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ YERLƏRİNİN SƏFƏRLƏR VASİTƏSİLƏ MONİTORİNQI

2.1. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi nə deməkdir?

Monitorinq **azadlıqdan məhrumetmənin bütün aspektlərinin** müəyyən zaman çərçivəsində **mütəmadi yoxlanılması** prosesini bildirir. Yoxlama bir və ya bir neçə azadlıqdan məhrumetmə yerlərində saxlanılan (aşağıya bax) bütün məhbusları və ya müəyyən kateqoriyalara aid olan məhbusları (aşağıya bax) əhatə edə bilər.

Azadlıqdan məhrumetmənin bütün aspektləri qarşılıqlı surətdə bir-birindən asılıdır və bir-biri ilə əlaqəli şəkildə araşdırılmalıdır (IV fəslə bax); həmin aspektlər bunlardır:

- fərdlərin müdafiəsi, onların yaşamaq hüququnun və fiziki və psixoloji toxunulmazlıq hüququnun qorunması məqsədilə azadlıqdan məhrumetmə yerində müəyyən edilən və tətbiq olunan hüquqi və inzibati tədbirlər;
- həbsdə saxlanma dövründə yaşayış şəraiti;
- həbsdə saxlanma rejimi (məhbusların fəaliyyətləri, ətraf aləmlə təmasları);
- tibbi yardımın çatımlı olması;
- məhbuslarla və həbsxana əməkdaşları ilə işin təşkili və idarə olunması, habelə məhbuslarla həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlar arasında münasibətlər.

Monitorinq yoxlamanın nəticələrinin müvafiq orqanlara və bəzi hallarda milli və beynəlxalq səviyyədə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin müdafiəsi ilə məşğul olan digər subyektlərə və mediaya şifahi və ya yazılı şəkildə çatdırılmasını ehtiva edir. O, həmçinin

hakimiyət orqanlarına çatdırılmış tövsiyələrin icrası ilə bağlı sonrakı tədbirləri ehtiva edir.

2.2. Monitorinqin mühümlüyü

Saxlanma şəraitinin monitorinqi aşağıdakı müxtəlif səbəblərə görə tamamilə zəruridir:

- şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilən və insan hüquqlarının pozulması riskini özündə daşıyan ciddi məcburiyyət aktıdır;
- tutulmuş şəxs azadlıqdan məhrum edilməklə öz müdafiəsi, hüquqları və yaşayış vasitələri baxımından tamamilə hakimiyyət orqanlarından və dövlətin vəzifəli şəxslərindən asılı vəziyyətə düşür;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin öz talelərinə təsir göstərmək imkanları məhdudlaşır, bəlkə də tamamilə itirilir;
- azadlıqdan məhrumetmə yerləri mahiyyətinə görə qapalı olurlar və tutulmuş şəxslər orada cəmiyyətin nəzarətindən kənar saxlanılır.

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər hər zaman və hər yerdə **əlverişsiz vəziyyətdə** olurlar, habelə qəddar rəftar və hətta işgəncə **riski altında** olurlar. Bu, o deməkdir ki, onlar saxlanma şəraitinin monitorinqi vasitəsilə daha geniş müdafiə ilə təmin olunmalıdırlar.

Qeyd edilməlidir ki, monitorinq mexanizmlərinin azadlıqdan məhrum olunan şəxslərin daimi müdafiəsi sisteminə daxil edilməsi faktı heç də, azadlıqdan məhrumetmə yerlərində ciddi problemlərin mövcudluğu və ya məsul şəxslərə geniş inamsızlığın olduğu demək deyil. Bu, daha çox həbs edənə həbs olunan arasındakı münasibətlərdə böyük səlahiyyət fərqi məsələsidir və həmin səlahiyyətdən sui-istifadə hallarında nəzarət səlahiyyətinə malik olan kənar orqan məsələyə müdaxilə etməlidir. **Bu nəzarət mexanizmləri insan hüquqlarının**

qorunmasına yardımçı olur, qəddar rəftar riskinin məhdudlaşdırılmasına kömək edir və azadlıqdan məhrum edilənlərə qarşı həddən artıq sərt tədbirləri nizama salır.

Onlar həmçinin azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin şəffaflığına və hesabatlılığına kömək edir və bununla da, azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin idarə olunmasının legitimliyini və **ictimaiyyətin həmin müəssisələrə inamını artırır**.

2.3. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfər monitorinqin əsas alətidir

Azadlıqdan məhrumetmə yerləri mahiyyət etibarilə həbs olunmuş şəxslərin saxlanıldığı yerlərə baş çəkmə vasitəsilə monitorinq edilir.³ Bu səfərlər aşağıdakı müxtəlif funksiyaları daşıyır:

- **preventiv funksiya:** kənar şəxsin azadlıqdan məhrumetmə yerinə mütəmadi baş çəkməsi faktının özü orada saxlanılan şəxslərin müdafiəsinə yardım edir.
- **birbaşa müdafiə:** yerlərə birbaşa (*in situ*) səfərlər məhbuslara təsir göstərən, amma məsul şəxslər tərəfindən həll olunmayan problemlərə dərhal reaksiya verməyi mümkün edir;
- **sənədləşdirmə:** səfərlər zamanı azadlıqdan məhrumetmənin müxtəlif aspektləri yoxlanıla və onların qanunçuluğunu qiymətləndirilə bilər; toplanılan informasiya rəyin formalaşması və sənəddə əks etdirilməsi üçün, habelə vəziyyəti düzəltməkdən ötrü təklif olunan hər hansı tədbirlərin əsaslandırılması üçün bazanı təşkil edir.

³ Azadlıqdan məhrumetmə yerlərindən kənarında toplanmış saxlanma şəraiti haqqındakı informasiya həmçinin həmin yerlərin çatımlı olmadığı hallarda məsələyə müdaxilə üçün əsas qismində istifadə edilə bilər. Hərçənd ki, bu müdaxilələrin etibarlılığına və qanuniliyinə etiraz etmək həmin yerlərə birbaşa müdaxiləni həyata keçirməkdən daha asan ola bilər.

Səfərlər həmçinin həbsdə saxlanmanın konkret aspektlərini sənədləşdirməyə imkan verir; həmin aspektlər aşağıda tematik təhlil bölümündə nəzərdən keçiriləcək;

- **həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlarla dialoq üçün baza:** səfərlər həbsdə saxlanma yerinin müdiriyyəti və məsul şəxsləri ilə birbaşa dialoqu mümkün edir. Qarşılıqlı hörmət əsasında qurulduğu halda, bu dialoq konstruktiv işgüzar münasibətlərin inkişafına gətirib çıxarır; həmin münasibətlər çərçivəsində vəzifəli şəxslərin iş şəraiti ilə və qarşılaşdıqları hər hansı problemlərlə bağlı rəylərini öyrənmək olar.

Bunlardan əlavə, qeyd olunmalıdır ki, saxlanma şəraiti ilə maraqlanan kənar şəxslərlə birbaşa əlaqələrə malik olmaq azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün önəmlidir və həm də, onlar üçün mənəvi dəstək formasında müdafiə deməkdir.

3. AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ YERLƏRİNİN MONİTORİNQİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin səfərlər vasitəsilə monitorinqi incə və həssas vəzifədir. Səfərləri həyata keçirənlər həm etika, həm də səmərəlilik məqsədləri üçün bir sıra əsas prinsipləri yadda saxlamalı və onlara riayət etməlidirlər.

Aşağıdakı prinsiplər əsasən “Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqlarının monitorinqinə dair təlim kitabı”nda⁴ göstərilmiş 18 əsas monitorinq prinsiplərindən götürülüb. Onlar zəruri hallarda azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqinin spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması məqsədlərinə uyğunlaşdırılıb.

Aşağıdakı mühüm keyfiyyətləri təmin edən kadr strategiyalarının, iş təcrübələrinin və təlimlərin formalaşması üçün mexanizmlərin

⁴ Bu mənbəyə bax: *Chapter V (pp. 87-93) of the Training Manual on Human Rights Monitoring, Professional Training Series N°7, Office of the High Commissioner for Human Rights, United Nations, New York, Geneva, 2001.*

hazırlanmasına ehtiyac var. Müvafiq qiymətləndirmələr həmin prinsiplərin monitorinq praktikasına daxil edilməsinin təmin olunmasında vasitə rolunu oynaya bilər.

1. Zıyan yetirmə

Məhbuslar xüsusilə əlverişsiz vəziyyətdədirlər və həbsxanalara baş çəkənlər onların təhlükəsizliyini həmişə nəzərə almalı, hər hansı fərdə və ya qrupa təhlükə yarada bilən hər hansı hərəkəti və ya tədbiri həyata keçirməməlidirlər. Xüsusən işgəncə və ya qəddar rəftar barədə iddiaların olduğu hallarda konfidensiallıq, təhlükəsizlik və həssaslıq prinsipini yadda saxlamaq lazımdır.

Pis planlaşdırılan və hazırlanan, yaxud monitorinq metodologiyasına və ya aşağıdakı prinsiplərə əməl edilməməklə həyata keçirilən səfərlər xeyir gətirməkdən daha çox, zıyan yetirə bilər.

2. Sağlam mühakimə yürüt

Monitorinq aparənlər həyata keçirdikləri monitorinqə aid standartlardan və qaydalardan xəbərdar olmalıdırlar. Lakin sayından, aktuallığından və dəqiqliyindən asılı olmayaraq həmin qaydalar sağlam şəxsi mühakiməni və sağlam məntiqi əvəz edə bilməz. Buna görə də, monitorinq aparənlər bütün hallarda sağlam mühakiməyə sahib olmalı və onu tətbiq etməlidirlər.

3. Həbsxananın müdiriyyətinə və vəzifə başında olan əməkdaşlarına hörmətlə yanaş

Həbsxana əməkdaşları ilə monitorinq qrupu arasında qarşılıqlı hörmət üçün minimal baza formalaşmayıbsa, bu, azadlıqdan məhrumət mə yerlərində iş xələl gətirə bilər. Ziyarətçilər həmişə həbsxana müdiriyyətinin fəaliyyətinə hörmətlə yanaşmalı və hər hansı problemi düzgün səviyyədə həll edə bilmək üçün onların tabeçilik

qaydasında iyerarxiya səviyyələrini və vəzifələrini öyrənməyə çalışmalıdırlar. Aydın məsələdir ki, həbsxanaların ayrı-ayrı əməkdaşlarının düzgün olmayan davranışına təsadüf etmək olar, amma bir çox problemlər ayrı-ayrı fərdlərin düzgün olmayan davranışından deyil, düzgün olmayan davranışa şərait yaradan azadlıqdan məhrumetmə sisteminin lazımi qaydada təşkil olunmamasından doğur. Ziyarətçilər həmçinin azadlıqdan məhrumetmə yerlərində çalışan əməkdaşların cəmiyyətdə tələbat duyulan, amma çox vaxt cəmiyyət tərəfindən lazımınca qiymətləndirilməyən və bir çox ölkələrdə az maaş ödənilən işi yerinə yetirdiklərini nəzərə almalıdırlar.

4. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə hörmətlə yanaş

Azadlıqdan məhrumetmənin səbəbləri nə olursa-olsun, məhbuslarla hörmət və nəzakətlə rəftar edilməlidir. Ziyarətçilər özlərini onlara təqdim etməlidirlər.

5. Etimad qazan

Ziyarətçilər məhbuslara və həbsxana əməkdaşlarına monitoring işinin məqsədlərini və məhdudiyyətlərini aydın izah etməli və həmin məqsədlərə uyğun surətdə davranmalıdırlar. Onlar yerinə yetirilməsi mümkün olmayan və ya yerinə yetirmək iqtidarında olmadıqları vədləri verməməli, başa çatdıra bilməyəcəkləri hər hansı işə girişməməlidirlər.

6. Konfidensiallığa riayət et

Məxfi qaydada təqdim edilmiş informasiyanın konfidensiallığına riayət etmək vacibdir. Ziyarətçilər məhbusun açıq-aydın və məlumatlı razılığı olmadan onun adından istifadə edərək hər hansı fikri ifadə etməməlidirlər. Ziyarətçilər əmin olmalıdırlar ki, məhbuslar

onların adından edilən hər hansı hərəkətin faydalarını, habelə mümkün risklərini və mənfi nəticələrini tam başa düşürlər. Ziyarətçilər, həkimlər və tərcüməçilər konfidensiallığa riayət etməyə borcludurlar.

7. Təhlükəsizliyə riayət et

Təhlükəsizlik dedikdə, ziyarətçilərin şəxsi təhlükəsizliyi, onlarla təmasda olan məhbusların təhlükəsizliyi, azadlıqdan məhrumetmə yerinin təhlükəsizliyi başa düşülür.

Baş çəkilən yerlərin daxili qaydalarına əməl etmək və məsul şəxslərdən məsləhət və ya icazə istəmək vacibdir. Hakimiyyət orqanları çox vaxt konkret yerlərə səfərlərə icazə verməmək üçün təhlükəsizlik səbəblərini əsas gətirir və ya konkret məhbuslarla söhbətlər aparılmasına şərtlər qoyurlar. Bu şərtlərə əməl edib-etməmək və necə əməl etmək barədə qərar vermək məsuliyyəti bütünlüklə səfər edən nümayəndə heyətinin üzərinə düşür.

Ziyarətçilər həbsxana müdiriyyətinin ilkin razılığı olmadan hər hansı əşyadan istifadə etməkdən və ya onun yerini dəyişməkdən çəkinməlidirlər. Onlar kimliklərini göstərmək üçün yaxalarından yarlıq və ya hər hansı digər identifikasiya vasitəsi asmalıdırlar.

Baş çəkilən məhbusların təhlükəsizliyinə gəldikdə, ziyarətçi informasiyadan fərdləri risk altında qoymayacaq tərzdə necə istifadə edəcəkləri barədə düşünməlidir. Ziyarətçilər azadlıqdan məhrumetmə yerinə təkrar səfərlər etməli və əvvəllər gördükləri məhbusların çoxu ilə yenidən görüşməlidirlər ki, onların təzyiqlərə məruz qalmadığına əmin olsunlar.

8. Hərəkətlərinə ardıcıl, israrlı və səbirli ol

Monitoring mexanizminin legitimliyi həmin mexanizmin işinin aktuallığı, israrla və ardıcıl şəkildə aparılması nəticəsində zaman

keçdikcə möhkəmlənir. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi səmərəli, mütəmadi və davamlı səfərlər tələb edir. O, eyni yerlərə mütəmadi səfərlərin təşkilini və əsaslandırılmış rəylər tərtib etmək və tövsiyələr vermək üçün yetərli sübutların əldə edilməsini nəzərdə tutur. Həmçinin səfərdən sonrakı tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönələn fəaliyyətlərdə də ısrarlı olmaq önəmlidir.

9. Dürüst və dəqiq ol

Sənədlərlə təsdiqlənən hesabatlar tərtib edə və müvafiq tövsiyələr verə bilmək üçün azadlıqdan məhrumetmə yerinə səfər zamanı düzgün və dəqiq informasiya toplamaq önəmlidir.

10. Həssas ol

Ziyarətçilər xüsusən məhbuslarla söhbət edərkən fərdin vəziyyətinə, əhval-ruhiyyəsinə və ehtiyaclarına, habelə onun təhlükəsizliyini təmin etmək üçün zəruri addımlara olan tələbata həssas yanaşmalıdırlar. İşgəncə və qəddar rəftar barədə iddialar olduqda, ziyarətçilər bu barədə söhbətin zərərçəkənlərə təkrar ziyan yetirməsi problemlərindən xəbərdar olmalıdırlar (IV fəsildə “İşgəncə və qəddar rəftar” bölməsinə bax).

11. Obyektiv ol

Ziyarətçilər real faktları qeydə almağa çalışmalı və istər həbsxana əməkdaşları ilə, istərsə də, məhbuslarla rəftarlarında öz hisslərini və ya öncədən beyinlərində formalaşdırdıqları rəyləri rəhbər tutmamalıdırlar.

12. Vicdanla hərəkət et

Ziyarətçilər bütün məhbuslarla, həbsxananın müdiriyyəti və əməkdaşları ilə və ziyarətçi həmkarları ilə nəzakət və hörmətlə davranmalıdırlar. Onlar öz maraqlarını güdməməli və son dərəcə vicdanlı olmalıdırlar. Onların bütün hərəkətləri riayət etməyə borclu olduqları insan hüquqlarına aid beynəlxalq standartlara uyğun olmalıdır.

13. Diqqətdən kənar qalma

Azadlıqdan məhrumetmə yerinin daxilində ziyarətçilər əmin olmalıdırlar ki, həbsxana əməkdaşları və məhbuslar monitorinq qurumunun iş metodologiyasından və mandatından xəbərdardırlar və ziyarətçilərə necə yaxınlaşmaq barədə məlumatlıdırlar. Ziyarətçilər yaxalarından yarlıq və ya hər hansı digər identifikasiya vasitəsi asmalıdırlar. Azadlıqdan məhrumetmə yerinin xaricində monitorinq mexanizmlərinin işi yazılı hesabatlar vasitəsilə və mediadan düzgün istifadə etməklə ictimaiyyətə çatdırılmalıdır (III fəslin “Səfərlərdən sonrakı tədbirlər” adlı 5-ci bölməsinə bax).

Əlavə məlumat üçün mənbələr:

United Nations, Office of the High Commissioner for Human Rights, *Professional Training Series N°7, Training Manual on Human Rights Monitoring*, New York, Geneva, 2001.

Helsinki Foundation for Human Rights, *Human Rights Monitoring*, Warsaw, 2001.

II FƏSİL

Azadlıqdan
məhrumetmə
yerlərini monitoring
edən qurumlar

Uzun müddət ərzində milli səviyyədə monitorinq yalnız ölkədaxili inzibati qurumların həyata keçirdiyi təftişlərə əsaslanırdı. Amma azadlıqdan məhrumetmə yerlərində daha geniş ictimai nəzarəti təmin etmək zərurəti getdikcə daha çox qəbul edildi və həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlardan müstəqil olan digər milli monitorinq formaları meydana çıxdı. Paralel olaraq, beynəlxalq nəzarət ideyası da inkişaf etdi və azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin beynəlxalq orqanlar tərəfindən monitorinqi təcridən reallığa çevrildi.

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə həm beynəlxalq, həm də milli monitorinq mexanizmlərinin səfərlərinə əsaslanan *OPCAT*-in bu yaxınlarda qəbulu ilə bir-birinin işini qarşılıqlı surətdə gücləndirən beynəlxalq və milli mexanizmlərin qlobal sisteminin yaradılması istiqamətində növbəti addım atıldı.

O da qeyd olunmalıdır ki, *OPCAT*-in qəbulu ilə ilk dəfə milli monitorinq mexanizmlərinin səmərəli fəaliyyətinin meyarları və təminatları beynəlxalq sənəddə öz əksini tapdı.

Bu fəslin 1-ci və 2-ci bölmələrində müvafiq surətdə ölkədaxili və beynəlxalq səviyyədə mövcud mexanizmlərin növlərinə ümumi nəzərə salınır. 3-cü bölmədə *OPCAT*-da nəzərdə tutulan monitorinq mexanizmləri əks olunur və milli preventiv mexanizmlərə xüsusi diqqət yetirilir. Nəhayət, 4-cü bölmədə ölkədaxili monitorinq qurumları ilə beynəlxalq monitorinq qurumları arasında zəruri koordinasiya məsələsindən bəhs olunur.

1. MİLLİ SƏVİYYƏDƏ MONİTORİNQ SƏFƏRLƏRİ

Saxlanma şəraitinin monitorinqini aparmaq məsuliyyəti hər şeydən əvvəl azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə görə cavabdehlik daşıyan dövlət orqanlarının üzərinə düşür. “Müvafiq qanunlara və qaydalara ciddi əməl olunmasına nəzarət etmək məqsədilə, saxlanma və ya azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin idarə olunmasına görə bilavasitə cavabdehlik daşıyan hakimiyyət orqanlarından fərqli olan digər səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən təyin edilən və onların qarşı-

sında cavabdehlik daşıyan ixtisaslı və təcrübəli şəxslər azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə mütəmadi baş çəkirlər”. *Hər hansı formada tutulan və ya həbsə alınan bütün şəxslərin müdafiəsi üçün prinsiplər toplusu, 29-cu prinsip, 1-ci bənd.*

Bir çox dövlətlər öz daxili təftiş mexanizmlərini yaradıblar; bəzən onlara məhkəmə nəzarəti də əlavə olunur. Lakin onlar müstəqil kənar monitorinq mexanizmlərindən daha az inkişaf ediblər.

1.1. Daxili təftişlər

Bir çox dövlətlər azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərlərin həyata keçirilməsinə görə cavabdeh olan hakimiyyət orqanı tərəfindən daxili inzibati təftişlərin aparılması sistemini qurublar; o, bürokratik məsələlərin normal şəkildə idarə olunmasının tərkib hissəsidir. Bu cür inzibati orqanın rolu, adətən, azadlıqdan məhrumetmə yerlərində əməkdaşların işinin və prosedurların milli standartlara, inzibati prinsiplərə və normativ qaydalara uyğunluğuna nəzarət etməklə məhdudlaşır. Onun işi nadir hallarda daha geniş yanaşmanı – məsələn, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin ləyaqətinə və insan hüquqlarına hörmət kimi məsələləri – ehtiva edir. Buna görə də, ola bilər ki, daxili təftiş prosedurlarını həyata keçirənlər öz mandatlarını tam yerinə yetirənlər də, saxlanma şəraiti insan hüquqlarına dair beynəlxalq standartlara uyğun olmayaraq qalsın. Bu, daxili monitorinqin özlüyündə yetərli olmamasının və müstəqil kənar monitorinqlə tamamlanmalı olmasının səbəblərindən biridir.

1.2. Məhkəmə təftişləri

Xidməti vəzifələrinin tərkib hissəsi qismində hakimlər və prokurorlar çox vaxt azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə mütəmadi səfərlərin həyata keçirilməsinə və saxlanma şəraitinin təftişinə görə cavabdehlik daşıyırlar. Bəzi ölkələrdə “nəzarətçi hakim” məhkum olunmuş cinayətkarların saxlanıldığı həbsxanalara səfər edə və hökmün icrası ilə

bağlı məsələləri həll edə bilər. Məhkəmə təftişləri dövriliyinə və keyfiyyətinə görə fərqlənir. Onlar o halda səmərəli ola bilər ki, hakim saxlanma şəraiti barədə məcburi qüvvəyə malik qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olsun.

1.3. Müstəqil kənar monitoring

Son illər azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin işinin şəffaf və hesabatlı olmasının vacibliyinin dərk edilməsi ölkədaxili müstəqil monitoring mexanizmlərinin təşkilinə gətirib çıxarıb. Onlar artıq daha peşəkar olublar və təsirləri daha da artıb. Bu cür kənar mexanizmlər müxtəlif növ ola bilər: parlament tərəfindən yaradılmış rəsmi qurumlar, konkret nazirliyə tabe olan orqanlar və ya vətəndaş cəmiyyəti qrupları, yaxud da bunların qarışıq forması.

Parlament tərəfindən yaradılmış kənar mexanizmlərə **ombudsman idarələri** və **insan hüquqları üzrə rəsmi milli təsisatlar** daxildir. Onların adətən geniş olan mandatı, yəni insan hüquqlarına əməl olunmasının monitoring etmək və insan hüquqlarını təşviq etmək vəzifəsi, habelə onların fərdi şikayətləri araşdırmaq səlahiyyəti çox vaxt azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərlər etməyi və onların monitoringini aparmağı ehtiva edir. Lakin bu səfərlərin dövriliyi və yoxlamanın dərinlik dərəcəsi müxtəlif ola bilər. Bundan əlavə, azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərlər çox zaman gələcək problemləri qabaqlamaq üçün saxlanma şəraitinin profilaktik yoxlanması və qiymətləndirilməsi məqsədindən daha çox, konkret iddiaları yoxlamaq və fərdi şikayəti araşdırmaq məqsədilə həyata keçirilir. Ombudsman təsisatının və insan hüquqları üzrə rəsmi milli təsisatların üstün cəhəti ondadır ki, onlar parlamentə açıq hesabat verirlər və bu qurumların rəsmi statusu sayəsində onların tövsiyələri mütəbər sənədlər kimi qəbul olunur.

Bəzi ölkələrdə konkret nazirliyin nəzdində **xüsusi monitoring orqanları** təşkil olunur. Bu orqanlar çox vaxt ikiqat mandata malik olurlar, yəni həm nazirliyin nəzarəti altında olan azadlıqdan məhrumetmə yerlərində saxlanma şəraitinə nəzarət etmək, həm də, zəruri tək-

milləşdirmələr barədə nazirliyə məsləhətlər vermək funksiyasını daşıyırlar. Belə orqanlar vəzifəli şəxslərdən, QHT nümayəndələrindən, vətəndaş cəmiyyətinin müstəqil üzvlərindən (qeyri-mütəxəssislərdən), yaxud bunların kombinasiyasından ibarət ola bilər. Bu orqanlar adətən məcburi qüvvəyə malik olmayan tövsiyələr qəbul edirlər. Bəzən onlar hesabatlar formasında dərc olunur.

Nəhayət, bəzi ölkələrdə **insan hüquqları üzrə milli QHT-lər və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları** azadlıqdan məhrumetmə yerlərini mütəmadi monitorinq etmək üçün icazə və razılıq almağa nail olublar. Vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən aparılan monitorinq adətən hakimyyətdən orqanlarından geniş dərəcədə müstəqilliyi ilə, yekun rəylərinin və hesabatların ictimaiyyətə açıqlanması ilə, müstəqillik sayəsində monitorinqin çox vaxt vəziyyəti düzgün əks etdirməsi ilə və müstəqillik nəticəsində yekun rəylərinin daha çox səmimi olmasının dərk edilməsi ilə seçilir. Lakin monitorinq üçün hüquqi baza çox vaxt zəif ola, müxtəlif nazirliklərlə və hətta konkret olaraq müvafiq nazirlə əldə olunan yazılı sazişlərə əsaslanma bilər; bu isə monitorinqi hakimyyətdən orqanlarının iradəsindən asılı edir. Bəzi ölkələrdə hətta nəqliyyat xərcləri üçün vəsaitlərin çatışmaması ardıcıl monitorinq aparmaq vəzifəsini bu cür müstəqil qruplar üçün, demək olar ki, mümkünsüz edə bilər.

2. BEYNƏLXALQ VƏ REGIONAL SƏVİYYƏDƏ MONİTORİNQ MEXANİZMLƏRİ

Beynəlxalq qurumların azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərlər etmək praktikası nisbətən son dövrlərin təzahürüdür. *ICRC* bu mandatı əldə etmiş ilk qurumdur; o, silahlı münaqişələr kontekstində müharibə əsirlərinə baş çəkmək mandatını alıb. Sonradan bu mandat onun beynəlxalq iğtişaşlar və ya gərginliklər zamanı müvafiq hökumətlə saziş əsasında məhbuslara baş çəkməsinə imkan verən təşəbbüs hüququ vasitəsilə genişləndirilib. *ICRC*-nin tövsiyələri mülki məhbusları da əhatə edə bilər.

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkmək hüququ verən mövcud beynəlxalq mexanizmlərin çoxu mahiyyət etibarilə reaktiv formada (məlumatlara reaksiya formasında) fəaliyyət göstərir və işgəncə və ya qəddar rəftar barədə məlumat aldıqdan sonra yerlərə birbaşa səfərləri həyata keçirir (məsələn, BMT-nin xüsusi məruzəçiləri, CAT-ın nümayəndələri). Az sayda mexanizmlər azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə mütəmadi və profilaktik səfərlər edirlər (məsələn, Afrikada həbsxanalar və saxlanma şəraiti üzrə xüsusi məruzəçi). Bu mexanizmlər yalnız müvafiq dövlətin icazəsi ilə birbaşa azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərlər edirlər.

İki beynəlxalq qurum bunlardan köklü surətdə fərqlənən əsasda işləyir. 1987-ci ildə yaradılmış İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi (CPT) xüsusi olaraq azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə preventiv səfərləri həyata keçirmək məqsədilə təşkil edilmiş ilk qurumdur. İşgəncələrə qarşı Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməklə iştirakçı dövlətlər azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlanıldığı istənilən yerə istənilən vaxt CPT-nin səfərlər etməsinə razılıq verirlər. OPCAT əsasında yaradılacaq İşgəncələr Əleyhinə Komitənin alt komitəsi həmçinin hər hansı şikayətin alınmasından asılı olmayaraq və müvafiq iştirakçı dövlətdən ilkin icazə almadan azadlıqdan məhrum edilmə yerlərinə səfərlər edə biləcək.

CƏDVƏL 1: BEYNƏLXALQ VƏ REGIONAL MONİTORİNQ MEXANİZMLƏRİ

Mexanizmin növü	Hüquqi baza	Mexanizmin xüsusiyyətləri
<i>Beynəlxalq mexanizmlər</i>		
<p>BMT-nin tematik prosedurları üzrə:</p> <p>* İşgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza formaları üzrə xüsusi məruzəçi;</p> <p>* Cəzaların məhkəmədənənar, sadələşdirilmiş qaydada və ya qanunsuz icrası üzrə xüsusi məruzəçi;</p> <p>* Zorla və ya məcburiyyətdən doğan qeyri-könnüllü şəkildə yoxa çıxma məsələləri üzrə işçi qrupu;</p>	<p>Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan hüquqları Komissiyasının qətnamələri</p>	<p>* Müvafiq dövlətlə ilkin razılaşma;</p> <p>* Mandata uyğun olaraq ölkədəki vəziyyəti qiymətləndirmək üçün azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə planlaşdırılmayan səfərlər;</p> <p>* Məruzəçiyə çatdırılan və yoxlanılan məlumatlar əsasında, yaxud müvafiq ölkəyə edilən səfərdən sonra qəbul olunan tövsiyələr;</p> <p>* Dövlətlər üçün məcburi xarakter daşımayan tövsiyələr;</p> <p>* BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının</p>

* Qanunsuz həbslər üzrə işçi qrupu		sessiyasında təqdim edilən açıq hesabatlar
İşgəncələr Əleyhinə Komitə	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1984-cü il Konvensiyasının 20-ci maddəsi	<p>* Yalnız Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərə səfər edə bilər;⁵</p> <p>* Yalnız “sistemik işgəncə” hallarında həyata keçirilən səfərlər;</p> <p>* Müvafiq dövlətdən icazə;</p> <p>* Konfidensial prosedur</p>
İşgəncələr Əleyhinə Komitənin alt komitəsi ⁶	İşgəncələrə qarşı Konvensiyanın Fakultativ Protokolu (<i>OPCAT</i>) (2002)	<p>* Protokolun iştirakçısı olan dövlətlərə səfərlər;</p> <p>* Bu mexanizm preventiv səfərlərin həyata keçirilməsi məqsədilə yaradılacaq;</p> <p>* Dövlət <i>OPCAT</i> -i ratifikasiya etdikdən və ya ona qoşulduqdan sonra ilkin razılıq almadan səfərlərin həyata keçirilməsi;</p> <p>* Mütəmadi preventiv səfərlər; sonraki icra</p>

⁵ Dövlətin 20-ci maddə üzrə bəyanat vermədiyi nəzərə alınmaqla.

⁶ Alt Komitə Fakultativ Protokol qüvvəyə mindikdən, yəni 20-ci dövlət onu ratifikasiya etdikdən altı ay sonra təşkil ediləcək.

		<p>tədbirləri ilə bağlı daha bir səfərin mümkünlüyü;</p> <p>* Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin saxlanıldığı istənilən yerə qeyri-məhdud giriş;</p> <p>* Konfidensial hesabatlar; hesabatın dövlət tərəfindən, yaxud dövlət əməkdaşlıq etmək istəmədikdə, Komitə tərəfindən dərc olunmasının mümkünlüyü;</p> <p>* CAT-a illik hesabatlar;</p> <p>* Milli preventiv mexanizmlərlə birbaşa təmaslar</p>
<p>Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi</p>	<p>Münaqişə vəziyyətləri üçün: 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyaları əsasında;</p> <p>Digər vəziyyətlər üçün: müvafiq dövlətlə saziş əsasında</p>	<p>* Münaqişə vəziyyəti və ya ölkədaxili mübarizə ilə əlaqədar olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxslərin saxlanma şəraitinin monitorinqi. Müəyyən hallarda monitorinq azadlıqdan məhrum edilmiş digər şəxslərin kateqoriyalarına da şamil olunur;</p> <p>* Beynəlxalq</p>

münaqişələr zamanı münaqişə iştirakçısı olan dövlətlər hərbi əsirlərin və mülki məhbusların olduğu yerlərə *ICRC* nümayəndələrinin səfər etməsinə icazə verməyə borcludurlar;

* Digər hallarda səfərlər hakimiyyət orqanlarının ilkin razılığından asılıdır;

* Münaqişə vəziyyətlərində və ya daxili mübarizə hallarında, yaxud onların birbaşa nəticələri ilə bağlı həyata keçirilən səfərlər; hakimiyyət orqanları ilə razılaşdırılmaqla yardım və ya reabilitasiya fəaliyyətləri;

* Ailə əlaqələrinin bərpasına yardım;

* Konfidensial prosedurlar və hesabatlar

<i>Regional mexanizmlər</i>		
İnsan hüquqları üzrə İnteramerika Komissiyası (İHİAK)	İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası (1978); İnsanların hüquq və vəzifələri haqqında Amerika Bəyannaməsi (1948) ⁷	* Konvensiyanın və ya Bəyannamənin iştirakçısı olan dövlətlərin ərazisinə, o cümlədən azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərlər; * Hər bir səfər müvafiq dövlətlə razılaşıdırılır; * Ölkədəki vəziyyət barədə açıq hesabatlar
Afrikada həbsxanalar və saxlanma şəraiti üzrə xüsusi məruzəçi	Kampala Bəyannaməsindən sonra İnsan və xalqların hüquqları üzrə Afrika Komissiyasının qətnaməsi ilə təsis edilib (1996)	* İnsan və xalqların hüquqları haqqında Afrika Xartiyasının iştirakçısı olan dövlətlərə səfərlər; * Yalnız müvafiq dövlətlə razılaşmadan sonra həyata keçirilən səfərlər; * Saxlanma şəraitinin və məhbuslarla rəftarın ümumi qiymətləndirilməsi; * Hesabatlar müvafiq

⁷ İHİAK bu Bəyannaməni İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasının iştirakçısı olmayan üzv dövlətlərə şamil edir.

		<p>dövlətin hakimiyyət orqanlarının şərtləri və izahatları oraya daxil edildikdən sonra dərc olunur</p>
<p>İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi (CPT)</p>	<p>İşgəncələrin qarşısının alınmasına dair Avropa Konvensiyası (1987)</p>	<ul style="list-style-type: none"> * Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərin ərazisinə səfərlər; * Komitə preventiv səfərləri həyata keçirmək üçün təsis edilib; * Şəxsin azadlıqdan məhrum edildiyi istənilən yerə istənilən anda qeyri-məhdud giriş imkanı; * Mütəmadi səfərlər və “vəziyyətin tələb etdiyi hallarda” həyata keçirilən (<i>ad hoc</i>) səfərlər; * Hesabatlar nəzəri cəhətdən konfidensial xarakter daşıyır, amma onların nəşri adi hala çevrilib

3. İŞGƏNCƏLƏRƏ QARŞI BMT KONVENSIYASININ FAKULTATİV PROTOKOLU

İşgəncələrə qarşı BMT Konvensiyasının Fakultativ Protokolu (*OPCAT*) azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə beynəlxalq və milli mexanizmlərin bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayan səfərlərinə əsaslanır:

“Protokolun məqsədi işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza formalarının qarşısını almaq üçün insanların azadlıqdan məhrum edildiyi yerlərə müstəqil beynəlxalq və milli qurumlar tərəfindən mütəmadi səfərlər sistemini bərqərar etməkdir” (*OPCAT*-ın 1-ci maddəsi).

3.1. *CAT*-ın Alt Komitəsi

Protokol İşgəncələr Əleyhinə Komitənin Alt Komitəsinin (Alt Komitə) yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu qurum Protokolun iştirakçısı olan dövlətlər tərəfindən təklif olunan və seçilən, müvafiq peşə təcrübəsinə malik olan və dünyanın müxtəlif regionlarını və hüquq sistemlərini təmsil edən müstəqil üzvlərdən ibarət olacaq.⁸ Alt Komitə öz işində “konfidensiallıq, qərəzsizlik, tərəfsizlik və obyektivlik” prinsiplərini rəhbər tutacaq (maddə 2).

Alt Komitənin mandatu insanların azadlıqdan məhrum edildiyi yerlərə səfərlər etməkdir: o, tək-cə həbsxanalara və polis məntəqələrinə deyil, həm də, məsələn, sığınacaq axtaranlar üçün istənilən saxlanma mərkəzinə, hərbi düşərgələrə, yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün saxlanma mərkəzlərinə, psixiatriya xəstəxanalarına və beynəlxalq hava limanlarının tranzit zonalarına sərbəst giriş imkanına malik olacaq.⁹

⁸ Protokol 50-ci dövlət tərəfindən ratifikasiya edildikdən sonra onların sayı 25-dək artırılacaq.

⁹ Azadlıqdan məhrumetmə yerinin növü milli monitoring mexanizmlərində olduğu kimidir (aşağıya bax).

Alt Komitə yalnız “mütəmadi səfərlər” həyata keçirə bilər; o, proqram tərtib etməli və iştirakçı dövlətləri məlumatlandırmalıdır. Bundan əlavə, o, mütəmadi səfərlərin ardınca səfərdən sonrakı tədbirləri yoxlamaq üçün qısa səfərlər həyata keçirə bilər.

Səfərlərlə bağlı mandat və səlahiyyətlər

Səfərlərlə bağlı mandat və səlahiyyətlərə aşağıdakılar aiddir:

- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin sayı ilə, onlara qarşı rəftarla və saxlanma şəraiti ilə bağlı bütün məlumatlara çıxış;

- bütün azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə və bütün qurğulara giriş. Müstəsna hallarda dövlət azadlıqdan məhrumetmə yerinə girişi təxirəsalınmaz səbəblərə görə - məsələn, milli müdafiənin təmin olunması və ictimai asayişin qorunması üçün, yaxud baş çəkilən yerlərdə milli fəlakətlər və ya ciddi iğtişaşlar baş verdikdə - müvəqqəti təxirə sala bilər;

- təkbətək söhbətlər aparmaq imkanı;

- baş çəkiləcək yerləri və söhbətlər aparılacaq insanları seçmək sərbəstliyi;

- bunlardan əlavə, Protokolda Alt Komitə ilə və ya milli preventiv mexanizmlə təmasda olan insanları hər hansı qıyasdan və ya sanksiyadan müdafiə etmək üçün müddəa var (maddə 15).

Səfərdən sonra Alt Komitə tövsiyələrin yer aldığı konfidensial hesabat hazırlayır; hesabat iştirakçı dövlətlərə və müvafiq hallarda milli preventiv mexanizmə göndərilir. Hesabat konfidensialdır, lakin iştirakçı dövlətlər onun dərc olunmasına icazə verə bilərlər. Tövsiyələr məcburi deyil, amma dövlətlər onları araşdırmaq və yerinə yetirilməsi üzrə tədbirlərlə bağlı dialoq aparmaq öhdəliyini daşıyırlar. *OPCAT*-da həmçinin tövsiyələrin icrasına yardım üçün xüsusi könüllü fondun yaradılması nəzərdə tutulur.

Dövlətlər əməkdaşlıq etməkdən imtina etdikdə, Alt Komitə açıq bəyanat qəbul etməyi və ya hesabatı dərc etməyi İşgəncələr Öleyhinə BMT Komitəsinə təklif edə bilər.

3.2. OPCAT-da nəzərdə tutulan milli preventiv mexanizmlər

OPCAT-da əks olunan standartlar və meyarlar “milli preventiv mexanizmlər” kimi səciyyələndirilə bilən ölkədaxili monitorinq mexanizmləri üçün xüsusilə aktualdır. Onlar həmçinin digər ölkədaxili monitorinq mexanizmləri üçün də maraqlıdır; belə ki, onlar ölkədaxili monitorinq mexanizmlərinin səmərəliliyini təmin etmək üçün ehtiyac duyulan təminatların beynəlxalq səviyyədə əks olunmasının “modern üsulunu” təşkil edirlər.

3.2.1. Milli preventiv mexanizmlərin təsis edilməsi və ya tanınması

İştirakçı dövlətlər “ölkədaxili səviyyədə işgəncələrin qarşısını almaq üçün bir və ya bir neçə müstəqil milli preventiv mexanizmi saxlamaq, tanımaq və ya təsis etmək” öhdəliyini daşıyırlar (maddə 17).¹⁰ Müvafiq olaraq, bəzi dövlətlərin yeni qurum yaratmasına ehtiyac yaranaçaq; artıq belə mexanizmə malik olan digərləri isə onun Fakultativ Protokola uyğun olub-olmadığını nəzərdən keçirməli olacaqlar.

İştirakçı dövlətlərə səmərəli milli mexanizmlər təşkil etməkdə kömək məqsədilə Alt Komitə onlara yardım göstərə və məsləhətlər verə bilər. Buna görə də, Alt Komitə iştirakçı dövlətlərə milli mexanizmlərin təşkili barədə məsləhətlər vermək mandatına malikdir. Alt

¹⁰ İştirakçı dövlətlər *OPCAT* qüvvəyə mindikdən sonra, yaxud o qüvvəyə minibsə, ratifikasiyadan sonra 1 il ərzində milli preventiv mexanizmləri təşkil etməyə borcludurlar. Lakin dövlətlər ratifikasiyadan sonra, 24-cü maddə əsasında, milli mexanizmlərlə bağlı öhdəliklərinin ən çoxu 5 il müddətinə müvəqqəti təxir salınması barədə bəyanat verə bilərlər.

Komitə həmçinin milli preventiv mexanizmlərə birbaşa yardım və təlimlər təklif edə bilər.

Dövlət artıq mövcud olan qurumu *OPCAT*-a uyğun olan “milli preventiv mexanizm” kimi tanıdıqda, onun Fakultativ Protokolda müəyyən olunmuş meyarlara, xüsusən də, funksional müstəqilliklə bağlı meyarlara cavab verib-vermədiyini yoxlamalıdır. Alt Komitə həmçinin milli preventiv mexanizmlərin fəaliyyətinin səmərəliliyini yoxlamaq imkanına malik olacaq. O, işgəncələrin və qəddar rəftarın qarşısını almaq səlahiyyətinin və mandatının gücləndirilməsi məqsədi ilə iştirakçı dövlətə tövsiyələr verə bilər.

Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, milli preventiv mexanizmin tanınması və ya təşkili dövlətlər tərəfindən digər ölkədaxili qurumların, xüsusən qeyri-hökumət təşkilatlarının həyata keçirdiyi monitoring fəaliyyətlərini ixtisara salmaq üçün istifadə edilməməlidir. Müxtəlif subyektlər tərəfindən həyata keçirilən monitoring fəaliyyətlərinə işgəncələrin qarşısını almaq üçün tamamlayıcı fəaliyyət kimi baxılmalıdır.

3.2.2. Milli preventiv mexanizmlərin forması

OPCAT-da milli preventiv mexanizmlərin hər hansı konkret forması nəzərdə tutulmayıb. Buna görə də, iştirakçı dövlətlər konkret ölkə kontekstində ən münasib qurum növünü seçməkdə sərbəstdirlər. Milli preventiv mexanizm milli insan hüquqları təsisatı, ombudsman idarəsi, parlament komissiyası, QHT, qeyri-peşəkar şəxslər sistemi və ya konkret olaraq azadlıqdan məhrumetmə yerlərini monitoring etmək üçün təşkil edilmiş ixtisaslaşmış qurum formasında ola bilər.

İştirakçı dövlətlər dövlətin quruluşu səbəbindən (məsələn, federasiya) və ya tematik bölgüyə görə bir neçə milli preventiv mexanizmə malik olmağı qərara ala bilərlər. Dövlət bir neçə milli preventiv mexanizmə malik olmağı qərara aldıqda (istər regional, istərsə də, tematik mexanizmlər olsun), müxtəlif qurumlar arasında əməkdaşlığa nail olmaq üsullarını müəyyən etmək məsləhətdir; məsələn, buna milli

səviyyədə hər bir monitorinq qurumunun işini uzlaşdırmağa xidmət edən koordinasiya orqanı vasitəsilə nail olmaq olar.

3.2.3. Milli preventiv mexanizmlərin mandatu

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərlərin preventiv təsiri bu səfərlərin mütəmadiyindən və həmin səfərlərdən sonrakı tədbirlərdən asılıdır. Buna görə də, milli preventiv mexanizmlər insanların azadlıqdan məhrum edildiyi bütün yerlərə mütəmadi səfərlər etmək və tövsiyələr vermək mandatını daşıyırlar.

Mandatın hüdudları (maddə 19)

Milli preventiv mexanizmlərə ən azı aşağıdakı səlahiyyətlər verilməlidir:

- saxlanma yerlərində azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftarın mütəmadi yoxlanılması;
- vəziyyətin yaxşılaşması üçün müvafiq hakimiyyət orqanlarına tövsiyələrin verilməsi;
- mövcud qanunvericiliklə bağlı təklif və qeydlərin təqdim edilməsi.

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin anlayışı

İnsanların azadlıqdan məhrum edildiyi yerlərə *OPCAT*-da geniş anlayış verilib; həmin yerlərə aşağıdakılar daxildir:

- polis məntəqələri;
- təhlükəsizlik qüvvələrinin məntəqələri;
- məhkəməyə qədər saxlanma (həbs) mərkəzləri;

- həbs qətimkan tədbiri üçün nəzərdə tutulan təcridxanalar;
- məhkum olunmuş şəxslər üçün həbsxanalar;
- yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün saxlanma mərkəzləri;
- immiqrasiya mərkəzləri;
- beynəlxalq hava limanlarındakı tranzit zonaları;
- sığınacaq axtaranlar üçün saxlanma mərkəzləri;
- inzibati həbs yerləri;
- insanların azadlıqdan məhrum edilərək saxlanıla biləcəyi istənilən digər yerlər.

3.2.4. Milli preventiv mexanizmlər üçün təminatlar

Milli preventiv mexanizmlərin dövlətin hər hansı müdaxiləsindən azad olması üçün *OPCAT*-da həmin mexanizmlər üçün konkret təminatlar və meyarlar nəzərdə tutulur. Bu barədə müddəalar bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqəlidir və bu qurumların müstəqilliyini təmin etmək üçün həmin müddəalar birlikdə nəzərdən keçirilməlidir.

OPCAT “insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üçün milli təsisatların statusu və fəaliyyəti ilə bağlı prinsiplərə” lazımı diqqət yetirilməsini iştirakçı dövlətlərdən tələb edir (Paris Prinsipləri).¹¹

¹¹ Bu Prinsiplər 1991-ci ilin oktyabrında Parisdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Mərkəzinin təşkil etdiyi beynəlxalq seminarda qəbul edilib. Təvsiyələr 1992-ci ilin martında İnsan Hüquqları Komissiyası tərəfindən bəyənilib.

Milli preventiv mexanizmlər üçün təminatlar və meyarlar (maddə 18)

OPCAT-ın 18-ci maddəsinə uyğun olaraq, milli preventiv mexanizmlərə aşağıdakı təminatlar verilməlidir:

- funksional müstəqillik;
- tələb olunan səriştəlilik və peşəkar biliklər;
- müvafiq resurslar.

Funksional müstəqillik

Milli preventiv mexanizmlərin müstəqilliyi işgəncələrin və digər qəddar rəftar formalarının qarşısının alınması işində bu qurumların işinin səmərəliliyinin təmin olunması üçün vacibdir. Praktiki olaraq bu, o deməkdir ki, milli preventiv mexanizmlər dövlət orqanlarından müstəqil hərəkət etmək imkanına malik olmalıdırlar. Həmçinin milli preventiv mexanizmlərin dövlət orqanlarından müstəqil olmasının *dərk edilməsi* də vacibdir.

Milli preventiv mexanizmlərin funksional müstəqilliyinə aşağıdakıların vasitəsilə nail olmaq olar:

- **müstəqil təsis bazası**

Zaman keçdikcə, milli preventiv mexanizmlərin onların fəaliyyətinin davam etməsinə imkan verən güclü hüquqi baza əsasında yaradılması üçün həmin mexanizmlər ideal halda Konstitusiyaya və parlament aktı əsasında təsis edilməlidir.

- **öz qayda və prosedurlarını işləyib hazırlamaq imkanı**

Prosedur qaydalarının kənar dövlət orqanları tərəfindən dəyişdirilməsi imkanı mövcud olmamalıdır.

- **icra və məhkəmə hakimiyyətindən müstəqillik**

Milli preventiv mexanizmin səmərəliliyini, habelə müstəqilliyinin dərk olunmasını təmin etmək üçün həmin mexanizm formal olaraq hər hansı nazirliyə və ya məhkəmə orqanına tabe olmamalıdır.

- **müstəqil və şəffaf təyinat proseduru**

Təyinat prosedurunda təyinatın metod və meyarları, habelə müddəti, hər hansı imtiyazlar və güzəştlər, vəzifədən kənarlaşdırma və apellyasiya prosedurları müəyyən edilməlidir. Paris Prinsiplərində göstərilir ki, “təsisatın üzvlərinin stabil mandatını təmin etmək üçün (həmin mandatsız heç bir müstəqillik ola bilməz) onların təyinatı mandatın konkret müddətini müəyyən edən rəsmi akt əsasında həyata keçirilməlidir...” (3-cü prinsip). Təyinat proseduru həmçinin vətəndaş cəmiyyəti ilə məsləhətləşməni ehtiva etməlidir.

- **maliyyə müstəqilliyi**

Maliyyə sərbəstliyi fundamental meyardır və adekvat maliyyələşməni (aşağıya bax), habelə büdcəni müstəqil şəkildə müəyyənləşdirmək və təklif etmək imkanını ehtiva edir.

- **şəffaf iş praktikası və ictimaiyyətə hesabat vermə**

Öz işi və fəaliyyəti barədə ictimaiyyətə hesabat verməklə milli mexanizm öz müstəqilliyini möhkəmləndirəcək və ona müstəqil mexanizm kimi baxılacaq.

Müvafiq bilik və təcrübə

İştirakçı dövlətlər mexanizmin üzvü olan ekspertlərin insan hüquqları ilə və azadlıqdan məhrum edilmə məsələləri ilə əlaqədar tələb olunan bacarıqlara və peşəkar biliklərə malik olmasını təmin etmək üçün zəruri tədbirlər görürlər. *OPCAT* həmçinin milli preventiv mexanizmlərin təşkilində mümkün qədər gender balansına riayət etmək və müvafiq azlıqların təmsilçiliyini təmin etmək məsləhət görülür.¹²

Münasib heyət

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərləri həyata keçirən mexanizmlərin plüralist tərkibli olması üçün ən münasib variant onların tərkibinin aşağıdakı şəxslərdən formalaşdırılmasıdır:

- hüquqşünaslar;
- tibb bacıları;
- həkimlər; o cümlədən məhkəmə təbabəti mütəxəssisləri;
- psixiatrlar və psixoloqlar;
- vətəndaş cəmiyyətindən və QHT-lərdən olan digər təmsilçilər;
- insan hüquqları, humanitar hüquq, penitensiar sistemlər və polis orqanları kimi məsələlər üzrə mütəxəssislər.

¹² Bu müddəa Paris Prinsiplərinə uyğundur: orada deyilir ki, milli təsisatlar plüralist heyəti təmin edən tərzdə təşkil edilməlidir.

Adekvat resurslar

Maliyyə sərbəstliyi fundamental meyardır, bunsuz milli preventiv mexanizmlər qərarların qəbulunda müstəqil ola bilməzlər. Milli preventiv mexanizm öz əsas funksiyalarını yerinə yetirə bilmək üçün maliyyə cəhətdən müstəqil olmalıdır. Paris Prinsiplərində adekvat maliyyələşdirməyə olan ehtiyac vurğulanır: həmin maliyyələşdirmə milli mexanizmin “hökumətdən azad olmaq və maliyyə nəzarətinə məruz qalmamaq üçün öz işçi heyətinə və otaqlarına malik olmasına imkan verməlidir” (2-ci prinsip).

3.2.5. İnsanların azadlıqdan məhrum edildiyi yerlərə giriş imkanı

OPCAT-a əsasən, milli preventiv mexanizmlərin insanların azadlıqdan məhrum edildiyi yerlərə girişinə imkan verilməlidir. Milli preventiv mexanizmlərin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün müəyyən təminatlar olmalıdır.

Milli preventiv mexanizmlərə aşağıdakı imkanlar yaradılmalıdır (maddə 20):

- öz seçimi əsasında azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə, o cümlədən oradakı qurğulara və tikililərə giriş imkanı;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin sayı ilə bağlı bütün məlumatlarla tanışlıq imkanı;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə qarşı rəftarla, habelə onların saxlanma şəraiti ilə bağlı bütün məlumatlarla tanışlıq imkanı;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin razılığı ilə və şahidlər olmadan azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə və özlərinin seçimi əsasında istənilən digər şəxslərlə təkbətək söhbət etmək imkanı. Hakimiyyət orqanları həmçinin monitorinq

qrupu ilə təmasda olmuş şəxslərin qısa məqsədlə təzyiqə, təhdidlərə və ya qəddar rəftara məruz qalmamasını təmin etməlidirlər.

Tövsiyə olunur ki, milli preventiv mexanizmlər:

Həbsi həyata keçirmiş orqanlara ilkin xəbərdarlıq etmədən istənilən vaxt azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkmək imkanına malik olsunlar. Bütün hallarda onların həmin yerlərə girişinə mümkün qədər tez imkan yaradılmalıdır.

3.3. Fakultativ Protokol əsasında səfərlərdən sonrakı fəaliyyətlər

3.3.1. Hesabatlar və tövsiyələr

Milli preventiv mexanizmlər illik hesabat hazırlamaladırlar, *OPCAT*-in iştirakçısı olan dövlətlər onu dərc etməyə borcludurlar. İllik hesabatın məzmununu müəyyən etmək hər bir milli preventiv mexanizmin öz işidir və səfərlərə dair hesabatlardakı əksər məlumatların oraya daxil edilməsinə heç nə mane olmur. İstənilən halda, hakimiyyət orqanlarına verilmiş tövsiyələr barədə qeyd illik hesabatda yer almalıdır. İştirakçı dövlətlər səfərlərə dair bütün hesabatları dərc etməyə borclu deyillər, amma milli preventiv mexanizm tərəfindən onların dərcinə razılıq verə bilərlər.

Milli preventiv mexanizm həmçinin hesabatı BMT-nin müvafiq alt komitəsinə (zərurət olduqda, konfidensial qaydada) göndərə bilər.

Milli preventiv mexanizmlər konfidensial informasiyaya məxfi məlumat kimi yanaşmalıdırlar və müvafiq şəxsin açıq-aydın razılığı olmadan hər hansı şəxsi məlumatları dərc edə bilməzlər.

3.3.2. Tamamlayıcı preventiv tədbirlər

Milli preventiv mexanizmlər həmçinin öz səfərlərini və tövsiyələrini azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə qəddar rəftarın qarşısını almağa və onların saxlanma şəraitini yaxşılaşdırmağa yönələn digər tədbirlərlə tamamlaya bilərlər, məsələn:

- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə işləyən və ya onlara görə cavabdeh olan müvafiq personal üçün təlim seminarlarının təşkili;
- ictimaiyyətin məlumatlılığının artırılmasına yönələn fəaliyyətlər;
- mövcud qanunvericiliklə və ya qanun layihələri ilə bağlı təklif və qeydlərin təqdim edilməsi (19-cu maddənin “c” bəndinə uyğun olaraq).

3.3.3. Alt Komitə ilə birbaşa təmas

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, *OPCAT*-da işgəncələrin qarşısını almaq üçün beynəlxalq və milli səylərin qarşılıqlı surətdə bir-birini tamamlamasına imkan verən innovativ yanaşma yer alıb. *OPCAT* milli preventiv mexanizmlərin Alt Komitə ilə təmasda olmasını tələb edir. Bundan başqa, iştirakçı dövlətlər bu təmasları həvəsləndirmək və asanlaşdırmaq öhdəliyini daşıyırlar.

Milli və beynəlxalq qurumlar işgəncələrin qarşısını almaq üçün metod və strategiyalarda əhəmiyyətli dəyişikliklər etməlidirlər. Buna görə də Alt Komitə və milli preventiv mexanizmlər görüşməli və informasiya mübadiləsi aparmalıdırlar (zərurət olduqda konfidensial qaydada). Milli preventiv mexanizmlər öz hesabatlarını və hər hansı digər məlumatları beynəlxalq mexanizmlərlə paylaşmalı və onlara göndərməlidirlər.

Alt Komitə həmçinin milli preventiv mexanizmlərin fəaliyyət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə təlimlər keçmək və texniki yardım göstərmək imkanında olacaq. Bundan əlavə, Alt Komitə onlara azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin müdafiəsini yaxşılaşdırmaq üçün

zəruri olan vasitələrin qiymətləndirilməsində məsləhətlər verə və yardım göstərə bilər.

4. MÜXTƏLİF MONİTORİNQ QURUMLARI ARASINDA KOORDİNASIYA

Milli və beynəlxalq səviyyədə monitoring mexanizmlərinin çox olması dolaşılığa yol verməmək və optimal təsirə nail olmaq üçün bütün qurumlar arasında güclü koordinasiyanın olmasını zəruri edir.

4.1. Ölkədaxili monitoring qurumları arasında koordinasiya

Bir ölkədə bir neçə daxili monitoring qurumu (məsələn, milli QHT-lər və ombudsman idarəsi) mövcud olduqda onların öz monitoring fəaliyyətlərini koordinasiya etmək üsullarını bərqərar etmələri xüsusilə önəmlidir. Əməkdaşlığın dərəcəsi müxtəlif ola bilər: məsələn, monitoring fəaliyyətlərinə dair informasiya mübadiləsi, qarşılıqlı tamamlayıcı fəaliyyətlər, konkret məsələlər üzrə əməkdaşlıq, yaxud hətta tərəfdaşlıq əlaqələri.

Bu koordinasiya, hətta bir və ya bir neçə ölkədaxili qurum *OPCAT* əsasında “milli preventiv mexanizm” kimi tanındıqda belə, mühüm amil olaraq qalır. *OPCAT*-in məqsədi monitoring qurumlarının sayını azaltmaq deyil, onların səmərəliliyini artırmaqdır.

Əməkdaşlıq monitoring proqramının səmərəliliyini artıracaq və onu hakimiyyət orqanlarının nəzərində daha səmərəli göstərəcək.

Beynəlxalq təşkilatların (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının) ölkələrdəki ofisləri ilə də əməkdaşlığa nail olmaq lazımdır. Həmçinin *ICRC* ilə əməkdaşlığa nail olmaq gərəkdir. Beynəlxalq təşkilatların ölkələrdəki ofisləri texniki cəhətdən beynəlxalq funksiyalar daşısa da, olduqları ölkələrdə azadlıqdan məhrumetmə sahəsində onların iş metodları beynəlxalq

monitorinq qurumundan daha çox, ölkədaxili monitorinq qurumunun iş metodlarına bənzəyir.

4.2. Beynəlxalq və ölkədaxili monitorinq qurumları arasında koordinasiya

Yuxarıda göstərilədiyi kimi, *OPCAT* “milli preventiv mexanizmlərlə” Alt Komitə arasında birbaşa təmasın zəruriliyini vurğulayır. Bu, həmin qurumların bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayan səylərini təmin etmək üçün önəmlidir. *OPCAT*-da yalnız tanınan milli preventiv mexanizmlə (mexanizmlərlə) Alt Komitə arasında təmaslar aydın şəkildə nəzərdə tutulsa da, hər halda, digər ölkədaxili qurumlar öz informasiya və hesabatlarını Alt Komitəyə təqdim etsələr, bu, yəqin ki, onların fəaliyyətlərini daha səmərəli edər.

Ölkədaxili monitorinq qurumlarının məlumat və hesabatları həmçinin digər BMT orqanlarına, habelə regional insan hüquqları mexanizmlərinə göndərilə bilər:

BMT orqanları

BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası nəzdində xüsusi məruzəçilər:

- İşgəncələr üzrə xüsusi məruzəçi;
- Məhkəmə orqanlarının müstəqilliyi üzrə xüsusi məruzəçi;
- Cəzaların məhkəmədənənar icrası üzrə xüsusi məruzəçi;
- Hüquq müdafiəçilərinin məsələləri üzrə xüsusi məruzəçi;
- Qanunsuz həbslər üzrə İşçi Qrup.

BMT-nin müqavilə orqanları:

- İnsan hüquqları Komitəsi;
- İşgəncələr Əleyhinə Komitə;
- Uşaq hüquqları Komitəsi;
- Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi Komitəsi;
- Fəaliyyət predmetindən asılı olaraq digər tematik orqanlar (məsələn, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi Komitəsi).

BMT-nin ixtisaslaşmış agentlikləri:

- BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (xüsusən qaçqınların və məcburi köçkünlərin müdafiəsi proqramları);
- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı (xüsusən məhkəmə islahatı proqramları);
- YUNİSEF (*UNICEF*) (xüsusən həbsdə olan qadın və uşaqlar üçün proqramlar).

Regional təşkilatlar

Amerikada:

- İnsan hüquqları üzrə İnteramerika Komissiyası;

Afrikada:

- İnsan və xalqların hüquqları üzrə Afrika Komissiyası (xüsusən bu Komissiyanın Afrikada həbsxanalar və saxlanma şəraiti üzrə xüsusi məruzəçisi);

Avropada:

- Avropa Şurası (xüsusən İsgəncələrə qarşı Avropa Komitəsi (CPT));
- ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (ODIHR).

4.3. Beynəlxalq monitoring qurumları arasında koordinasiya

Beynəlxalq monitoring qurumları bəzən ciddi konfidensiallıq normalarına bağlı olurlar ki, bu da onların arasında koordinasiya imkanlarını məhdudlaşdırır. Lakin bununla belə, onlar məsləhətləşmə aparmalıdırlar.

OPCAT-da Alt Komitə ilə mövcud regional monitoring mexanizmləri arasında koordinasiya 31-ci maddədə nəzərdə tutulub, həmin maddə onları bir-birinin işini “təkrarlamaqdan yaxa qurtarmaq üçün məsləhətləşməyə və əməkdaşlıq etməyə” həvəsləndirir.

İsgəncələrin qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi (*CPT*) həm *OPCAT*-ın, həm də *CPT*-nin iştirakçısı olan dövlətlərə təklif edib ki, “onların ölkələrinə səfərlərə dair *CPT* tərəfindən tərtib edilən hesabatların və bu hesablara onların reaksiyaları barədə məlumatların mütəmadi olaraq konfidensial qaydada Alt Komitəyə göndərilməsinə razılıq versinlər. Bu zaman bütün müvafiq faktların işığında məsləhətləşmələr işə yardımçı ola bilər”.¹³

Hesabatlar ictimaiyyətə açıqlandıqda (İnsan Hüquqları üzrə İnter-amerika Komissiyasının və Afrikada həbsxanalar və saxlanma şəraiti üzrə xüsusi məruzəçinin hesabatları buna misal ola bilər), Alt Komitə ilə məsləhətləşmə və əməkdaşlıq asanlaşır.

¹³ *CPT*-nin fəaliyyətlərinə dair 1 yanvar 2002-ci ildən 31 iyul 2003-cü ilədək dövrü əhatə edən 13-cü ümumi hesabat, *CPT/Inf* (2003)35, § 22.

OPCAT-da həmçinin qeyd edilir ki, “Protokolun müddəaları dörd Cenevrə konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlərin öhdəliklərinə və beynəlxalq humanitar hüququn əhatə etmədiyi hallarda hər hansı iştirakçı dövlətin *ICRC*-nin azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkməsinə icazə verməsinin mümkünlüyünə təsir göstərmir”. Gələcək Alt Komitə və *ICRC*, artıq Avropada *CPT* və *ICRC* arasında olduğu kimi, təmaslar qurmaq üçün yollar axtarmalı olacaqlar.

Əlavə məlumat üçün mənbələr

Association for the Prevention of Torture, *Visiting Places of Detention: Practices and Lessons Learned by Selected Domestic Institutions, seminar report*, Geneva, 2004.

Association for the Prevention of Torture, *The Impact of External Visiting of Police Stations on Prevention of Torture and Ill-Treatment, Study*, Geneva, 1999.

Association for the Prevention of Torture, *Standard Operating Procedures of International Mechanisms Carrying Out Visits to Places of Detention, seminar report*, Geneva, 1997.

***OPCAT* ilə bağlı mənbələr:**

Association for the Prevention of Torture, *The Optional Protocol to the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: A Manual for Prevention*, Geneva, 2004.

Association for the Prevention of Torture, *Implementation of the Optional Protocol to the UN*

Convention against Torture, The Establishment and Designation of National Preventive Mechanisms, Geneva, April 2003.

İQK ilə bağlı mənbələr

Malcolm D. Evans, Rod Morgan, *Preventing Torture – A study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading treatment or Punishment*, Clarendon Press, Oxford, 1998.

Malcolm D. Evans, Rod Morgan, *Combating Torture in Europe*, Council of Europe Publishing, 2001.

APT Series on Prevention of Torture in Europe (in French and English), in particular

Brochure n°3 – Barbara Bernath, *CPT History, Mandate, Composition*, Geneva, December 1999.

Brochure n°4 – Ursula Kriebaum, *CPT Modus Operandi*, Geneva, May 2002.

APT/Council of Europe, *A visit by the CPT – What's it all about? 15 questions and answers for the police*, May 1999.

ICRC ilə bağlı mənbələr

International Committee of Red Cross, *Deprived of Freedom*, Geneva, 2002.

SƏFƏRİN MƏRHƏLƏLƏRİ

NƏ VAXT?

Səfərə hazırlıq görülmə zamanı:

(2-ci və 3-cü bölmələr)

NƏ ETMƏLİ?

- Zəruri məlumatları toplamalı;
 - Səfərin məqsədlərini müəyyən etməli;
 - Səfər edəcək qrupu təşkil etməli.
-
- Həbsxana rəisi ilə ilkin söhbət etməli;
 - Həbsxana binalarına baş çəkməli;
 - Sənədlərə nəzər salmalı;
 - Məhbuslarla təkbətək söhbət etməli;
 - Digər həbsxana əməkdaşları ilə söhbət etməli;
 - Həbsxana rəisi ilə yekun söhbət etməli.

Səfəri həyata keçirən zamanı:

(4-cü bölmə)

**Səfərdən sonrakı
tədbirləri həyata keçirən
zaman:**

(5-ci bölmə)

- Səfərə dair məlumat qeydləri hazırlamalı;
- Səfərə dair hesabat hazırlamalı;
- Səfərdən sonrakı vəziyyəti yoxlamaq üçün təkrar səfər etməli;
- Ümumi (qlobal) hesabat hazırlamalı;
- İllik hesabat hazırlamalı;
- Səfərdən sonrakı fəaliyyətləri həyata keçirməli.

III FƏSİL

Azadlıqdan
məhrumetmə
yerlərini necə
monitorinq etməli

1. MONİTORİNQİN HÜDUDLARI

Saxlanma şəraitinin monitorinqi həmin şəraitin insan hüquqları üzrə milli və beynəlxalq standartlara uyğun olub-olmadığının və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə onların insan ləyaqətinə hörmət etməklə və insan varlığına dəyər verməklə rəftar edilib-edilmədiyinin yoxlanılmasını ehtiva edir. Azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı ümumi standartlar əsasən müvafiq beynəlxalq sənədlərdə (IV fəslə bax) və milli qanunvericilikdə yer alır. BMT-nin Məhbuslarla rəftara dair əsas prinsipləri azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı ümumi standartları müəyyən edən bazanı təşkil edir. Onlar harada saxlanılmasından asılı olmayaraq azadlıqdan məhrum edilmiş istənilən şəxsə tətbiq edilir və monitorinq qurumları üçün mühüm istinad mənbəyidir:

Məhbuslarla rəftara dair əsas prinsiplər

Bu Prinsiplər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleya-sının 14 dekabr 1990-cı il tarixli 45/111 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib. Orada aşağıdakılar bəyan edilib:

1. Bütün məhbuslarla onların insan ləyaqətinə hörmət etməklə və insan varlığına dəyər verməklə rəftar edilməlidir.
2. İrqi, dərini rəngi, cins, dil, din əlamətlərinə, siyasi və ya digər baxışlara, milli və ya sosial mənşəyə, əmlak vəziyyətinə, doğum əlamətinə və ya digər əlamətlərə görə hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilmir.
3. Yerli şəraitin tələb etdiyi bütün hallarda məhbusların mənsub olduğu qrupun dini əqidələrinə və mədəni ənənələrinə hörmət edilməsi arzuolunandır.
4. Dövlətin digər sosial məqsədlərinə və cəmiyyətin bütün üzvlərinin rifahına və inkişafına yardım üzrə əsas vəzifələrinə uyğun olaraq, həbsxanalar məhbusların saxlanılmasına və

cəmiyyətin hüquq pozuntularından müdafiəsinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

5. Zəruriliyi açıq-aşkar həbsxanaya salınma faktı ilə şərtlənən məhdudiyətlər istisna olmaqla, məhbuslar İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı və onun Fakultativ Protokolunda qeyd edilən insan hüquqlarından və əsas azadlıqlardan, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər paktlarında qeyd edilən başqa hüquqlardan istifadə edirlər.
6. Bütün məhbuslar insan şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına yönələn mədəniyyət və təhsil fəaliyyətlərində iştirak etmək hüququna malikdirlər.
7. Cəza qismində təklikdə saxlanılmanın ləğvi və ya tətbiqinin məhdudlaşdırılması üçün səy göstərmək və belə səyləri həvəsləndirmək lazımdır.
8. Məhbusların ödənişli faydalı əməklə məşğul olmalarına imkan verən şərait yaratmaq lazımdır; bu, ölkələrindəki işçi bazarına onların təkrar inteqrasiyasını asanlaşdırar və özləri və ailələri üçün maliyyə dəstəyi əldə etmələrinə imkan verir.
9. Məhbuslar hüquqi vəziyyətləri ilə əlaqədar ayırı-seçkilik qoyulmadan ölkədəki tibbi xidmətlərdən istifadə edirlər.
10. İctimaiyyətin və sosial təsisatların iştirakı və yardımı ilə və zərərçəkənlərin mənafeyini lazımi şəkildə nəzərə almaqla, keçmiş məhbusların cəmiyyətə ən əlverişli şərtlərlə yenidən inteqrasiyası üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır.
11. Yuxarıdakı prinsiplər qərəzsiz şəkildə tətbiq edilməlidir.

Beləliklə, monitoring dörd mərhələli prosesə əsaslanır:

- a) saxlanma şəraitinin obyektiv və peşəkarlıqla sənədləşdirilməsi;
- b) saxlanma şəraitinin milli və beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təhlili;
- c) tövsiyələrin formulə edilməsi;
- d) tövsiyələrin icrasını yoxlamaq üçün sonrakı tədbirlər.

a) Saxlanma şəraitinin obyektiv və peşəkarlıqla sənədləşdirilməsi

Monitoring qurumu aşağıdakıları toplayıb **ümumiləşdirməklə** saxlanma şəraiti ilə bağlı **vəziyyətin** (yəni saxlanma praktikasının) nə yerdə olduğunu mümkün qədər tam şəkildə müəyyən edir:

- həbsxananın müdiriyyətinin, əməkdaşlarının və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə görə cavabdeh olan digər işçilərin rəylərini;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin rəylərini;
- digər mümkün mənbələrin (vəkillərin, məhbusların ailələrinin, assosiasiyaların, QHT-lərin) rəylərini;
- azadlıqdan məhrumetmə yerlərində monitoring qrupunun üzvlərinin müşahidə etdiklərini.

Şikayətləri yuxarı orqanlara göndərməzdən və onların rəylərini əldə etməzdən əvvəl monitoring qurumunun üzvlərinin bütün bu informasiya mənbələrini nəzərə almaları önəmlidir. Əgər həmin qurum saxlanma şəraitini hərtərəfli təhlil etmək və əhəmiyyətli tövsiyələr vermək istəyirsə, həmin mənbələri nəzərə almaq vacibdir. Qəddar rəftar və işgəncə barədə ciddi iddialar dərhal hakimiyyət orqanlarına göndərilməlidir və bunu elə etmək lazımdır ki, iddia edilən hərəkətlərə məruz qalan şəxslər təhlükə altına düşməsin (IV fəsildəki “İşgəncə və qəddar rəftar” bölməsinə bax).

b) Saxlanma şəraitinin milli və beynəlxalq standartlara uyğunluğu

İkinci mərhələdə monitoring mexanizmi saxlanma şəraitinin müvafiq milli və beynəlxalq standartlara uyğun olub-olmadığını təhlil edir.

Monitoring mexanizmi yoxlanılan aspektlərin standartlara uyğun olub-olmadığını qeyd etməklə kifayətlənməməli (yəni “vəziyyət əslində **necədir**” və “**necə olmalıdır**” məsələlərini müqayisə etməklə kifayətlənməməli), standartlardan kənarlaşmanın səbəbinin azı qismən aydınlaşdırılmasına cəhd olunmalıdır.

Həmin səbəb adətən bir sıra amillərin, məsələn, aşağıdakıların kombinasiyasından ibarət olur:

- milli qanunvericilik beynəlxalq standartlara cavab vermir;
- həmin standartlar, məsələn, aşağıdakı səbəblərə görə, tətbiq edilmir, yaxud qismən tətbiq edilir:
 - onlar azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlanılmasına görə cavabdeh olan əməkdaşların işi üçün real hüquqi baza təşkil edəcək səviyyədə yetərincə işlənməyib;
 - işinin müəyyən aspektləri ilə bağlı əməkdaşlara yetərincə təlim keçilməyib və nəticədə, onların peşə mədəniyyəti müvafiq standartlara uyğun gəlmir;
 - mövcud insan resursları və ya maddi resurslar standartların tətbiqinə imkan vermir.

c) Təvsiyələrin formulə edilməsi

Yuxarıda qeyd edilən təhlil sadəcə standartları təkrarlamaq üçün deyil, daha əhəmiyyətli və praqmatik təvsiyələri hazırlamaq üçün istifadə oluna bilər.

Bundan başqa, problemlərin və onların səbəblərinin başa düşülməsi həm də o deməkdir ki, monitorinq aparanlar:

- həssas məsələləri və ya əsas problemləri aşkara çıxara,
- zaman amilini tövsiyələrə daxil edə (yəni qısa, orta və uzun müddətli perspektivdə nələri etmək olar),
- müəyyən problemlərin orijinal həlli yollarını təklif edə,
- standartların inkişaf etdirilməsinə töhfə verə bilərlər.

d) Tövsiyələrin icrasını yoxlamaq üçün sonrakı tədbirlər

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqinin son məqsədi hakimiyyət orqanlarını məhbuslarla rəftarı və saxlanma şəraitini yaxşılaşdırmağa həvəsləndirməkdir. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərlər və hesabatların hazırlanması bu məqsədə nail olmaq üçün yalnız vasitədir. Müvafiq olaraq, verilən tövsiyələrin icrasını yoxlamaq üçün sonrakı tədbirlər, bəlkə də, monitorinq prosesində ən mühüm mərhələdir. İrəliləyişlər baş verdikdə, onlar alqışlanmalıdır. Heç bir tədbir görülmədikdə, monitorinq mexanizmi tövsiyələrin icrası üçün təzyiqlik tətbiq etməyin başqa yollarını axtarmalıdır.

2. MONİTORİNQ PROQRAMININ HAZIRLANMASI

2.1. Monitoring səfərlərinin proqramının hazırlanması

Səfər proqramında aşağıdakı məsələlər yer almalıdır:

- ölkədaxili monitoring qurumunun səfərinin hədəfində olan azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər kateqoriyalarının saxlanıldığı yerlərin siyahısı;
- səfərlərin öncədən elan edilib-edilməməsi;
- baş çəkiləcək yerlərin ardıcılığı; hər bir səfərin nəzərdə tutulan müddəti;
- səfərlərin təkrarlanma intervalı.

2.2. Yerlərin seçilməsi

Vəziyyətdən asılı olaraq monitoring qurumu bütün azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə və ya seçim əsasında yalnız müəyyən yerlərə mütəmadi səfərlər etməyi qərara ala bilər.

Baş çəkiləcək yerlərin prioritetlərə görə sıralanmasında və seçilməsində aşağıdakı amillər üzrə müxtəlif meyarlar (ayrı-ayrılıqda və ya kombinə olunmuş halda) tətbiq edilə bilər:

Potensial və ya real risklərə məruz qala biləcək azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üzrə:

- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin dindirildiyi yerlər;
- xüsusilə əlverişsiz vəziyyətdə olan məhbusların, məsələn, qadınların, yetkinlik yaşına çatmayanların, əcnəbilərin, azlıqların olduğu yerlər;

- yüksək riskli regionlardakı, şəhərlərdəki və ya rayonlardakı saxlanma yerləri.

Əldə edilən məlumatlar üzrə:

- şikayətlərin sayı (heç bir şikayətin olmaması və ya çoxlu şikayətlərin olması problemin mövcudluğunun göstəricisi ola bilər), azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin sayı, azadlıqdan məhrumetmə yerinin tutumu və orada saxlanılanların sayının həddən artıq çox olması;
- digər mənbələrdən – məsələn, digər milli və beynəlxalq qurumlardan – daxil olmuş məlumatlar.

Nümunə:

- ölkə həbsxanalarındakı vəziyyəti ən çox əks etdirdiyi hesab olunan yerlər;
- tez-tez baş çəkilməyən yerlər (çox vaxt belə yerlər şəhərdən uzaqda yerləşən saxlanma mərkəzləridir);
- həm azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, həm də azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin müxtəlif kateqoriyalarını əhatə edən çarpaz seçim.

2.3. Səfərlərin müddəti

Səfərlər peşəkar işin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan müddət ərzində davam etməlidir. Səfərlər azadlıqdan məhrumetmə yerinin məsul şəxsləri ilə və onların tabeliyində olan əməkdaşlarla, habelə həmin yerdə saxlanılan məhbuslar arasından monitorinq qurumunun seçdiyi məhbuslarla onun üzvlərinin söhbət etməsinə, həmçinin həbs-

xana tikililərini və oradakı yaşayış şəraitini yoxlamasına imkan verən müddət ərzində davam etməlidir.

Lakin müddət məsələsində o da nəzərə alınmalıdır ki, belə səfərlər azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə görə cavabdeh olan əməkdaşların işinə mane ola və ya həmin işi poza bilər. Buna görə də, səmərəli monitorinq aparılmasına olan tələbatla azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin fəaliyyətinə xas olan məhdudiyətlər arasında balansı gözləmək vacibdir.

Səfərin müddəti aşağıdakı amillərin əsasında qiymətləndirilə bilər:

- monitorinq qrupunun üzvlərinin sayı;
- baş çəkilən yerlər barədə məlumatın nə dərəcədə çox olması, yəni:
 - monitorinq mexanizminin öncə bu yerə baş çəkib-çəkməməsi;
 - monitorinq mexanizminin üçüncü şəxslərdən səfərin qiymətləndirilməsinə kömək edə biləcək məlumat alıb-almaması;
- azadlıqdan məhrumetmə yerinin tutumu və orda saxlanılan şəxslərin sayı;
- azadlıqdan məhrumetmə yerinin növü:
 - tətbiq edilən təhlükəsizlik rejimləri (təhlükəsizlik rejimi nə qədər ciddidirsə, azadlıqdan məhrumetmə yerinin ərazisində hərəkət bir o qədər çox vaxt aparır);
 - eyni yerdə müxtəlif təhlükəsizlik rejimlərinin şamil olduğu müxtəlif kateqoriyalı məbusların saxlanılıb-saxlanılmaması (bu, o deməkdir ki, müxtəlif saxlanma şəraitlərinin yoxlanmasına daha çox vaxt tələb olunacaq);
- azadlıqdan məhrumetmə yerinin kadr təchizatı və institusional şəraiti;

- məhbۇsların danışdığı dillər və tərcüməçiyə ehtiyacın mümkünlüyü;
- məlumatlar üzərində işləmək üçün tələb olunan əmək (bu iş səfərin sonunda mümkün qədər cəld yerinə yetirilməlidir);
- müxtəlif azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfər etmək üçün yola sərf olunan vaxt.

2.4. Səfərlərin mütəmadiyi

Təcrübə göstərir ki, səfərlər mütəmadi keçirilərsə, işgəncələrin və ya qəddar rəftarın qarşısının alınması və vəziyyətin davamlı olaraq yaxşılaşması baxımından xeyli səmərəli olar. Azadlıqdan məhrumetmə yerinə səfərlərə nə dərəcədə tezliklə ehtiyacın olması bir neçə amildən asılıdır:

- azadlıqdan məhrumetmə yerinin növü; məsələn, cəzaçəkmə müəssisələrinə nisbətən polis məntəqələrinə və bu kimi məhkəməyəqədər saxlanma müəssisələrinə daha tez-tez baş çəkilməlidir, ona görə ki:
 - orada dindirmələr keçirilir;
 - tutulmuş şəxslərin ətraf aləmlə təmasları məhdudlaşdırılır;
 - tutulmuş şəxslər tezliklə oradan başqa yerlərə göndərilir;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin məruz qala biləcəyi məlum və ya ehtimal edilən risklər və ya müşahidə edilmiş problemlərlə bağlı hər hansı müdafiyyə olan ehtiyac;
- monitorinq qurumunun tələbatları ilə azadlıqdan məhrum edilənlərə görə cavabdeh olan şəxslərin öz işlərini yerinə yetirmək tələbatları arasında balansı gözləməyin zəruriliyi. Tez-tez həyata keçirilən adi səfərlər əsaslı səbəb olmadan azadlıqdan məhrumetmə yerinin personalının işini pozarsa, nəticə etibarilə qeyri-məhsuldar ola bilər.

Səfərlərin mütəmadiyi həmçinin qarşıya çıxan müdafiə problemlərindən xeyli dərəcədə asılıdır. Monitoring mexanizmi həmin mexanizmin üzvləri ilə söhbət etmiş məhbuslara qarşı təzyiqlərin ola biləcəyindən ehtiyat etdiyi hallarda monitoring səfərindən sonrakı yoxlama səfərini yubatmadan həyata keçirmək və əvvəlcə baş çəkilməmiş məhbuslarla təkrar görüşmək önəmlidir.

2.5. Monitoring qrupu

2.5.1. Qrupun tərkibi

Saxlanma şəraitini monitoring etmək üçün müəyyən peşəkar **bacarıqlar** tələb olunur (xüsusən hüquq və səhiyyə sahəsində). İdeal halda monitoring qrupunun tərkibində hüquqi bilikləri olan azı bir şəxs və həmçinin tibbi bilikləri olan azı bir şəxs (yaxşı olar ki, o, həkim olsun) olmalıdır.

İşgəncə və qəddar rəftar problemləri olduqda, qrupda həkimin olması xüsusilə vacibdir. Bu, həm də azadlıqdan məhrumetmə yerinin tibb personalı ilə təmasları asanlaşdırır; belə ki, onlar öz rəylərini qrupdakı həkimlə paylaşa və eyni zamanda, konfidensiallığa riayət edə bilirlər.

Həmçinin digər ixtisaslardan olan peşəkarlar da – məsələn, təhsil işçiləri, psixoloqlar, mühəndislər – faydalı ola bilirlər.

Peşə bacarıqları ilə yanaşı, həm də, şəxsi bacarıqlar, xüsusən də insanlarla həssas qaydada, yəni onların ləyaqətinə hörmət edilən tərzdə təmasa girmək qabiliyyəti önəmlidir.

Təcrübə göstərir ki, monitoring qrupunda **kişi və qadın üzvlərin sayı** arasında balansın gözlənilməsi olduqca üstün cəhətdir. Bir çox cəmiyyətlərdə kişi və qadınların məhbuslarla və həbsxana əməkdaşları ilə etimada əsaslanan münasibətlər qurmaq imkanları müxtəlifdir. Məhbuslar və həbsxana əməkdaşları konkret məsələdən asılı olaraq kişi və ya qadınla söhbət etməyə üstünlük verirlər. Kişilərin üstünlüyə malik olduğu cəmiyyətlərdə məhbuslar qadınların qarşısında sima-

larını itirməkdən ehtiyat edə bilirlər. Buna görə də, qrupun gender baxımından balanslı olması saxlanma şəraitinin tam mənzərəsini əldə etmək imkanını artırmış olar.

Müxtəlif **etnik və ya regional** mənşəli şəxslərin saxlanıldığı azadlıqdan məhrumetmə yerlərində monitorinq qurumunun tərkibində həmin etnik qrupların və ya regionların təmsilçisinin olması olduqca üstün cəhətdir. Nəzərə alınmalı olan digər bir məsələ də dil bilmə bacarıqlarıdır.

2.5.2. Qrupun üzvlərinin sayı

Monitorinq qrupunun üzvlərinin sayı bir sıra amillərdən asılıdır, məsələn:

- səfərin məqsədlərindən;
- baş çəkilən yer və oradakı problemlər barədə nə dərəcədə məlumatlı olmaqdan;
- baş çəkilən müəssisənin ölçüsündən və orada saxlanılan şəxslərin sayından;
- həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlar tərəfindən tətbiq edilən hər hansı məhdudiyətlərdən.

İdeal halda monitorinq qrupunun üzvlərinin sayı 2 nəfərlə 8 nəfər arasında ola bilər.

2.5.3. Təlim

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi çətin və həssas vəzifədir. Buna görə də monitorinq mexanizminin üzvlərinə həm nəzəri, həm də praktiki xarakterli adekvat təlim keçilməsi xüsusilə önəmlidir. Təlim keçilməsi monitorinq fəaliyyətlərinin bütün müddəti ərzində davam etməlidir.

Nəzəri təlim ən azı aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- monitorinqin əsas prinsiplərini, xüsusən konfidensiallığa əməl etmək və məhbusların təhlükəsizliyi məsələsini həmişə nəzərə almaq zərurətini;
- hüquqi bazanı, xüsusən müvafiq beynəlxalq standartları, milli qanunları və normativ aktları;
- azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı əsas məsələləri və problemləri.

Praktiki təlim ən azı aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- səfərlərin metodologiyasını;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə təkbətək söhbəti necə aparmaq məsələsini;
- həbsxananın müdiriyyəti və əməkdaşları ilə və məhbuslarla necə davranmaq məsələsini;
- səfər zamanı riayət edilməli olan əsas təhlükəsizlik qaydalarını;
- hesabatların yazılmasını;
- monitorinq mexanizminin öz daxilində əməkdaşlıq və ünsiyyət mexanizmlərini.

3. MONİTORİNQ SƏFƏRİNİN HAZIRLANMASI

3.1. Hazırlıq işləri

Səfərin ən yaxşı şəraitdə keçməsi üçün onu qabaqcadan hazırlamaq lazımdır. Monitoring mexanizmi aşağıdakıları etmək üçün zəruri vaxt ayırmalıdır.

Baş çəkilən yer barədə mövcud olan aşağıdakı məlumatları toplayıb ümumiləşdirmək:

- əvvəlki səfərlər zamanı əldə edilmiş və ya digər mənbələrdən (digər monitoring qurumlarından, QHT-lərdən, mediadan, azadlığa buraxılmış məhbuslardan, məhbusların ailələrindən, vəkillərdən, xeyriyyə assosiasiyalarından, azadlıqdan məhrumetmə yerlərində çalışan könüllülərdən və s.) alınmış məlumatları;
- azadlıqdan məhrumetmə yerinə görə birbaşa cavabdeh olan orqanlar və yuxarı orqanlar barədə məlumatları;
- azadlıqdan məhrumetmə yerinin tutumu, oradakı məhbusların sayı və statusu barədə məlumatları;
- hər hansı məlum və ya iddia edilən problemlər barədə məlumatları.

Bu məlumatların əsasında səfərlə bağlı həll edilməli olan məsələlərin siyahısını tərtib etmək olar.

Səfərin konkret məqsədlərini müəyyənləşdirmək lazımdır:

- məsələn, saxlanma şəraitini ümumən qiymətləndirmək məqsədi daşıyan səfər;

- saxlanma şəraitinin konkret aspektlərini, fərdi halları və ya əvvəlki tövsiyələrin icrasını yoxlamaq üçün təkrar səfər;
- digər məqsəd daşıyan səfər.

Monitoring qrupunun işini təşkil etmək lazımdır:

- saxlanma şəraiti ilə bağlı forma (blank), sorğu anketi və ya araşdırılan məsələlərin siyahısını hazırlamaq gərəkdir;¹⁴ bunlar məlumatların standartlaşdırılmış şəkildə toplanmasını təmin edən vasitələrdir;
- baş çəkilən yer, səfərin məqsədləri və formatı barədə qrupun bütün üzvlərinin eyni məlumata malik olmasını təmin etmək gərəkdir;
- qrup üzvlərinin bacarıqlarına, baş çəkilən yerin ölçüsünə və xarakterinə və səfərin nəzərdə tutulan müddətinə uyğun olaraq qrup üzvləri arasında müxtəlif vəzifələri bölüşdürmək gərəkdir.

Azadlıqdan məhrumetmə yeri ilə qurulmalı olan hər hansı ilkin zəruri təmasları planlaşdırmaq lazımdır:

- səfər barədə məlumat vermək gərəkdir; monitoring qrupu xəbərdarlıqsız səfərlər etmək imkanına malik olmalıdır, lakin o, praktiki səbəblərə (məsələn, baş çəkilən yerin uzaqlığına və ölçüsünə) görə konkret səfər barədə öncədən məlumat verə bilər;
- adətən, qadağan olunan hər hansı materialı (məsələn, kamera, səsyzma qurğusu) özünüzlə gətirməyi əsaslandırmaq və bunun üçün icazə istəmək lazımdır.

¹⁴ Araşdırılan məsələlərin siyahısının nümunəsi üçün 1 sayılı Əlavəyə bax.

Azadlıqdan məhrumetmə yerindən kənarında qurulmalı olan hər hansı təmasları planlaşdırmaq lazımdır, yəni:

- siyasi və inzibati orqanlarla;
- məhkəmə orqanları ilə;
- azadlıqdan məhrumetmə yerləri ilə işləyən dövlət xidmətləri ilə, məsələn, tibbi, sosial, səhiyyə xidmətləri ilə;
- azadlıqdan məhrumetmə yerləri ilə işləyən hər hansı digər subyektlərlə;
- digər qurumlarla təmasları.

3.2. Səfərin məqsədlərinin müəyyən edilməsi

Monitorinq qrupları tərəfindən hər bir səfər zamanı saxlanma şəraitinin bütün aspektlərinin sistemətik şəkildə yoxlanılması ağlabatan və ya mümkün deyil (bunun üçün bir neçə il vaxt lazımdır). Səfərin hazırlanması zamanı toplanan məlumatlar təhlil edilməli, xüsusən məhbuslardan, keçmiş məhbuslardan və digər mötəbər mənbələrdən toplanan, səfərin məqsədlərini və prioritetlərini daha düzgün müəyyən etməyə kömək edən məlumatlara prioritet verilməlidir.

Baş çəkiləcək yerə bir neçə səfər planlaşdırılırsa, səfər proqramında hər bir səfərin fərqli məqsədləri əks olunmalıdır: məsələn, ilk səfərlər zamanı qrup öz diqqətini maddi infrastrukturun – binaların, kameraların, ümumi qurğuların vəziyyətinə yönəldə bilər. Güman edilir ki, bu məsələlər proqramda müəyyən edildikdən sonra ziyarətçilər aşağıdakı aspektlərə daha ciddi diqqət yetirə bilərlər:

- azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin daxilindəki şikayət sistemlərinə;

- intizam cəzalarının həyata keçirilməsinə;
- ətraf aləmlə təmaslar məsələsinə;
- tibbi yardım məsələsinə;
- həbsxananın əməkdaşları və ya müdiriyyəti ilə məhbuslar arasında münasibətlərə.

Bu soraq kitabının IV fəslində azadlıqdan məhrumetmənin həmin müxtəlif aspektləri və monitoring mexanizmlərinin səfər zamanı nələrə diqqət yetirməli olması barədə məlumat verilir. 1 sayılı Əlavədə verilmiş araşdırılan məsələlərin siyahısında müvafiq məsələlər yığcam şəkildə diqqətə çatdırılır.

4. MONİTORİNQ SƏFƏRİ

4.1. Azadlıqdan məhrumetmə yerinin rəisi ilə ilkin söhbət

Azadlıqdan məhrumetmə yerinə ilk səfər monitoring qrupu ilə həmin yerə rəhbərlik edən şəxs və ya onun müavini arasında olmalıdır. Hakimiyyət orqanları ilə dialoq qurulmasında ilk addım olan bu söhbət aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

- monitoring mexanizmini və monitoring qrupunun üzvlərini təqdim etmək;
- səfərin məqsəd və vəzifələrini izah etmək;
- istifadə edilən metodları izah etmək, xüsusən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə və mümkün olan hallarda onlara görə cavabdeh olan əməkdaşlarla təkbətək söhbətə zərurət olduğunu bildirmək;
- toplanılan məlumatlardan necə istifadə olunacağını izah etmək;

- həbsxanaya baş çəkərkən monitoring qrupunun üzvlərinin həbsxana qaydalarına və təhlükəsizlik normalarına əməl edəcəklərinə azadlıqdan məhrumetmə yerinə rəhbərlik edən şəxsi əmin etmək;
- ziyarətin necə baş verəcəyini və nə qədər davam edəcəyini izah etmək;
- azadlıqdan məhrumetmə yeri barədə, xüsusən də, xüsusi ehtiyacları olan hər hansı məhbus qruplarının (məsələn, eşitmə qabiliyyəti olmayan məhbusların, habelə digər qüsurları olan məhbusların) olub-olmadığı barədə, habelə son səfərdən sonra hər hansı diqqətçəkən dəyişikliklərin və ya hadisələrin (xüsusən, zorakılıq faktlarının, ölüm hallarının və ya digər fəvqəladə halların) baş verib-vermədiyi barədə informasiya istəmək;
- azadlıqdan məhrumetmə yerinə rəhbərlik edən şəxsin aşağıdakılar barədə rəyini soruşmaq:
 - saxlanma şəraiti və təcəviliyində olan şəxslər;
 - saxlanma şəraitinin hər hansı problematik aspektləri və onların səbəbləri;
 - saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün onun təklifləri;
- səfərin nəticələri barədə söhbət etmək üçün görüş təyin etmək.

Monitoring mexanizmi eyni yerə bir neçə səfər edərkən hər hansı ciddi çətinliklərlə qarşılaşmayıbsa və ya saxlanma şəraiti ilə bağlı hər hansı konkret problem müşahidə etməyibsə, səfərin başlanğıcındakı söhbət formal aspektlərlə və ya ümumi məsələlərə məhdudlaşa bilər.

4.2. Qeydiyyat kitabları ilə və digər sənədlərlə tanışlıq

Bu bölmədə qeydiyyat kitabları yalnız azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər və onların yaşayış şəraiti barədə informasiya mənbəyi kimi

başə düşülür. Səfərin başlanğıcında (xüsusən səfər bir neçə gün davam edəcəyi halda) qeydiyyat kitabları ilə tanışlıq faydalı ola bilər. Zərurət olduqda, qeydiyyat kitablarından əldə edilən informasiya səfər zamanı sonradan yoxlanıla bilər.

Azadlıqdan məhrumətmə yerinin növündən asılı olaraq bir sıra müxtəlif qeydiyyat kitabları ola bilər. Bizim üçün daha çox maraq doğuran qeydiyyat kitablarını üç kateqoriyaya bölmək olar.

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə bağlı qeydiyyat kitabları. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- məhbusların kateqoriyaları üzrə qeydiyyat kitabları;
- gətirilən və azad edilən məhbusların qeydə alındığı qeydiyyat kitabları;
- intizam tədbirlərinin əks olunduğu qeydiyyat kitabları;
- tibbi məlumatların əks olunduğu qeydiyyat kitabları;¹⁵
- digər qeydiyyat kitabları.

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin maddi təchizat məsələlərinin qeydiyyat kitabları. Bura:

- ərzaq, gigiyena vasitələri, geyim, yataq dəstləri və bu kimi əşyaların;
- dərmanların və tibbi materialların;
- təhsil materiallarının, idmanla məşğul olmaq və asudə vaxtı keçirmək üçün vasitələrin qeydə alındığı qeydiyyat kitabları aiddir.

¹⁵ Tibbi məlumatların konfidensiallığı haqqında qaydaya uyğun olaraq, məhbusların şəxsi tibbi dosyələrinin yoxlanılmasını yalnız monitoring qrupunun ixtisaslı tıbb işçisi olan üzvü həyata keçirə bilər.

Azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsinin gündəlik həyatında baş verən hadisələrin qeydə alındığı qeydiyyat kitabları. Bura:

- gücdən və ya silahdan istifadənin;
- saxlanma rejimi ilə bağlı məsələlərin (yemək, iş, fiziki məşqlər, təhsil alma və s.);
- baş verən insidentlərin qeydə alındığı qeydiyyat kitabları aiddir.

Sonuncu üç qeydiyyat kitabı məhbuslara qarşı qanunsuz davranışın hansı şəraitdə baş verdiyini və buna görə məsuliyyət daşıyanları müəyyən etmək üçün xüsusilə önəmli ola bilər. Lakin çox vaxt hakimiyyət orqanları monitorinq səfərini həyata keçirənlərin bu qeydiyyat kitabları ilə tanışlığına imkan yaratmaqdan imtina edirlər.

Ziyarətçilər həmçinin azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsinin fəaliyyətini daha yaxşı başa düşməkdən ötrü önəmli olan digər sənədlərlə, məsələn, aşağıdakılarla tanış olmaq üçün müraciət edə bilərlər:

- müəssisənin daxili qaydaları;
- əməkdaşların siyahısı;
- əməkdaşların iş cədvəli.

4.3. Məhbusların saxlanıldığı tikililərə baş çəkmə

Azadlıqdan məhrumetmə yerinə ilk səfər zamanı məhbuslar tərəfindən istifadə olunan və onlar üçün nəzərdə tutulan bütün tikililərə baş çəkərək baxmaq önəmlidir. Qrupun bütün üzvləri azadlıqdan məhrumetmə yerinə rəhbərlik edən şəxslə, yaxud tikililərin quruluşu və müxtəlif xidmətlərin fəaliyyəti barədə faydalı məlumatlar verə bilən digər əməkdaşla birlikdə müəssisə daxilindəki bütün tikililərə qısaca baş çəkib onlarla tanış olmalıdırlar. Səfərin gedişində bu ümumi tanış-

lıqdan sonra, yaxud sonrakı ziyarətlərdə monitorinq qrupu öz məsuliyyət sahələrinə görə daha kiçik qruplara bölünə bilər.

Tikililərə baxış aşağıdakılara imkan verir:

- tikililər haqqında və onların quruluşu barədə təsəvvürün yaranmasına. Bu məsələyə əhəmiyyət verməmək olmaz. Azadlıqdan məhrumetmə yerinin arxitekturası və təhlükəsizlik sistemi (hasarlar, həbsxana divarları və s.) məhbusların gündəlik həyatına birbaşa təsir göstərir;
- məhbusların yaşayış yerlərinin (kameraların, ümumi yataq yerlərinin, müəssisənin daxili həyətinin, yeməxanaların, təhsil və istirahət yerlərinin, idman zallarının və meydançalarının, emalatxanaların, görüş otaqlarının və s.), habelə məhbusları müxtəlif xidmətlərlə təmin edən tikililərin (mətbəxlərin, tibbi hissənin, sanitariya və camaşırxana qurğularının və s.) yerinin müəyyən edilməsinə;
- azadlıqdan məhrumetmə yerindəki mühit və əhval-ruhiyyə barədə ilk təəssüratın əldə edilməsinə.

Bütün tikililərə baxış keçirməklə yanaşı, onların bəzilərinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır, çünki onlar məhbuslara nə dərəcədə hörmət edildiyi barədə mühakimə yürütməyə imkan verir. Həmin yerlər aşağıdakılardır:

- məhbusların qəbul edildiyi və gətirildikdən sonra “bölüşdürüldüyü” yerlər;
- təcridxanalar və karsərlər (intizam kameraları);
- sanitariya tikililəri;
- yaşayış kameraları və ümumi yataq yerləri.

Monitorinq qrupu həmçinin məhbuslardan hansı tikilini ən pis yer saydıqlarını soruşa və həmin yerə baş çəkə bilər.

Monitorinq qrupu bilməlidir ki, bəzi kameralar və ya zonalar onlardan gizlədilər. Məhbuslarla təkbətək söhbətlər zamanı bu barədə qrupda olan informasiya yoxlanıla bilər. Keçmiş məhbuslar və ya əvvəlki monitorinq qrupları ilə məsləhətləşmələr də bu məsələdə yardımçı ola bilər.

Müəssisənin əməkdaşları üçün nəzərdə tutulan tikililərə də baş çəkmək lazımdır (bu vəzifənin səfərin məqsədinə daxil edilmədiyi hallar istisna olmaqla).

4.4. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə söhbətlər

4.4.1. Ümumi mülahizələr

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə söhbətlər **saxlanma şəraitinin sənədləşdirilməsi prosesi üçün baza informasiyasını** təşkil edir. Bu, çox incə və həssas vəzifədir.

Hər bir söhbətin başlanğıcında (istər söhbət qruplarla, istərsə də təkbətək aparıldıqda) monitorinq qrupunun üzvləri məhbusların **etimadını** qazanmağa çalışmalı, özlərini və monitorinq mexanizmini təqdim etməlidirlər. Onlar nə üçün burada olduqlarını, nəyi edə biləcəklərini və nəyi edə bilməyəcəklərini aydın şəkildə izah etməli və müzakirələrin konfidensial xarakter daşıyacağını bildirməlidirlər.

Qruplarla və ya fərdlərlə söhbətlərin planı, yaxud həmin söhbətlərlə bağlı sorğu anketi bütün mühüm elementlərin nəzərə alınmasını təmin etmək üçün çox faydalı vasitədir (1 sayılı Əlavədə araşdırılan məsələlərin siyahısına bax). Lakin ziyarətçilər həmçinin yetərincə imkan yaratmalıdırlar ki, söhbət zamanı məhbuslar özlərini sərbəst hiss etsinlər və istədikləri fikirləri ifadə edə bilsinlər. Statik tərzdə istifadə edildikdə, sorğu anketi bir növ rəsmi dindirməyə oxşar təəssürat doğura bilər. Əlbəttə, bundan hər vəchlə yaxa qurtarmaq lazımdır.

Ziyarətçilərin öz fikirlərini aydın, sadə və başa düşülən tərzdə ifadə etmələri önəmlidir. Şərhlər və ya suallar şəxsin onlara cavabını məhdudlaşdıran və ya cavabına təsir edən tərzdə qurulmamalıdır. Ziyarətçilər istiqamətləndirici suallardan daha çox, açıq suallardan (yəni sərbəst cavaba imkan yaradan suallardan) istifadə etməlidirlər.

Məhbusun danışdığı dildən asılı olaraq monitorinq qrupunu **tərcüməçinin** müşayiət etməsi zəruri ola bilər. Monitorinq qrupu tərcüməçilərin söhbətə müdaxilə etməməsini diqqətdə saxlamalı və zərurət olmadığı hallarda tərcüməçi qismində yerli şəxslərdən, digər məhbuslardan və ya məhbusun ailə üzvlərindən istifadəyə yol verməməli, peşəkar tərcüməçidən istifadə etməlidir. Tərcüməçi konfidensiallığa əməl etmək vəzifəsini unutmamalıdır. Spesifik terminlərin lüğətini qabaqcadan özü ilə götürməsi tərcüməçinin işini yüngülləşdirərdi.

Monitorinq qrupunun **gender** tərkibi təkbətək söhbətlər üçün xüsusilə önəmlidir. Zorlama, seksual sui-istifadə və digər zorakılıq hallarında kişi və ya qadın zərərçəkənlər həmsöhbət kimi öz cinsindən olan şəxsi seçmək istəyində ola bilərlər (IV fəsildə “İşgəncə və qəddar rəftar” bölməsinə bax).

Əksər hallarda ziyarətçilər söhbət üçün məhdud sayda məhbusları seçməli olurlar. Seçilənlər mümkün qədər həmin müəssisədəki məhbusların bütün kateqoriyalarını təmsil etməlidirlər.

Ziyarətçilər təkcə onlarla təmasa girmək istəyən və ya müəssisənin əməkdaşları tərəfindən təklif olunan şəxslərlə deyil, digər məhbuslarla da söhbət etməyə çalışmalıdırlar.

Məhbuslarla və müəssisənin əməkdaşları ilə təsadüfi söhbətlər etimadın yaradılmasının və məlumatların toplanmasının mühüm tərkib hissəsidir.

4.4.2. Qruplarla söhbətlər

Qruplarla söhbətlərin aparılması monitorinq qrupunun daha çox məhbuslarla təmasda olmasına imkan verir, lakin, adətən, bir çox həssas məsələləri əhatə etmək imkanını istisna edir.

Qruplarla söhbətlər ümumi problemlərin aşkara çıxarılması, qeyri-formal liderlərin müəyyən edilməsi, müəssisədəki əhval-ruhiyyənin və ya mədəni (mənəvi) mühitin dərk olunması və ayrıca söhbət ediləcək məhbusların müəyyən edilməsi üçün faydalıdır.

Qruplarla söhbətlərin davam edəcəyi müddəti öncədən müəyyən etmək lazımdır. Müzakirəni açıq sualla başlamaq yaxşı olardı. Bu, söhbətdə iştirak edənlərin əsas problem hesab etdikləri (və ya problem kimi qeyd etməyə cəsarət etdikləri) məsələlər barədə danışımlarına imkan yarada bilər.

Söhbətin sonrakı hissəsi daha istiqamətləndirici xarakter daşıyır; bunda məqsəd narahatlıq doğuran əsas məsələlər barədə məlumat almaqdır. Ziddiyyətli və ya şübhə altına alınmış məlumat əldə edildikdə, onu təkbətək söhbətlərin, öz empirik müşahidələrinizin və digər mənbələrin vasitəsilə yoxlaya bilərsiniz.

4.4.3. Təkbətək söhbətlər

Təkbətək söhbət hər şeydən əvvəl qeyri-normal (həbsxana xaricindəki cəmiyyətin normalarına uyğun olmayan) şəraitdə, yəni azadlıqdan məhrum edilmiş halda yaşayan şəxslə görüşdür. Hər kəsin öz şəxsi həyat tarixçəsi var və bu tarixçə onun həbsə alınmasının səbəbləri ilə məhdudlaşmışdır. Bu aşkar fakt vəzifəli şəxslərin və bəzən də kənar subyektlərin ümumiləşdirilmiş və deməli, həm də sadələşdirilmiş yanaşmaları ucbatından çox vaxt nəzərdən qaçırılır.

Söhbət aparmaq üçün **yerin seçilməsi** önəmlidir, çünki bu, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin mövqeyinə təsir göstərə bilər. Söhbət aparılacaq yer (məsələn, inzibati otaqlar) məhbusun nəzərində səfər qrupunun üzvünü həbsxana əməkdaşı ilə eyniləşdirəcəksə, belə yeri seçməkdən vaz keçmək lazımdır. Monitorinq qrupu söhbəti müdiriyyə-

yət tərəfindən hazırlanmış yerdə keçirməyə borclu olduğunu düşünməməlidir. Söhbəti məhbusların yaşadığı yerlərdə (kamerada, görüş otağında, ümumi yataq yerində, müəssisənin həyətində, kitabxanada) aparmaq olar. Ziyarətçilər kənar şəxs tərəfindən gizlicə dinlənilə bilməyən yeri müəyyən etməyə çalışmalıdırlar. Söhbət ediləcək şəxsin rəyi də nəzərə alınmalıdır.

Polis məntəqələrində yerin seçilməsi imkanı daha məhdud olur.

Təkbətək söhbət elə aparılmalıdır ki, həbsxana əməkdaşları onu eşitməsinlər, lakin söhbəti onların nəzərlərindən kənarında aparmaq heç də həmişə mümkün olmur. Ziyarətçilər belə hallarda sağlam məntiq əsasında hərəkət etməlidirlər.

Təhlükəsizlik mülahizələri

Ziyarətçilərin şəxsi təhlükəsizliyi səbəblərinə görə müəssisə əməkdaşları tərəfindən təklif olunan məhdudiyyətlər diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir, lakin nəticə etibarilə həmin məhdudiyyətlərə riayət edib-etməmək məsələsi monitoring qrupunun öz öhdəsinə düşür. Monitoring mexanizmi təhlükəsizlik şərtlərini qabaqcadan razılaşdırmalıdır.

Söhbətin aparılması

Söhbətdə monitoring qrupunun bir və ya iki üzvü iştirak edə bilər; onlardan biri söhbəti aparmalı, digəri qeydlər etməlidir. Baxmayaraq ki, bu, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsdə sıxıntı yaradan hal kimi görünə bilər. Bu metodun üstünlüyü ondadır ki, o, söhbəti aparan şəxsin diqqətini söhbət üzərində daha yaxşı cəmləşdirməsinə imkan verir; hər halda, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin bu metodu necə qəbul etdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır.

Məhbusun etimadını qazanmaq önəmlidir. Söhbətin əvvəlində ziyarətçilər özlərini təqdim etməli, gəlişlərinin səbəbini, nəyi edə

biləcəklərini və nəyi edə bilməyəcəklərini aydın şəkildə izah etməli və müzakirələrin konfidensial xarakter daşıyacağını bildirməlidirlər

Ziyarətçilər səbri olmağa hazır olmalıdırlar. Bir sıra səbəblər (həbsxanada keçirilmiş hissələr və ya emosional durum, uzun müddət azadlıqdan məhrum edilmənin şəxsin zaman anlayışını itirməsinə gətirib çıxarması, yaddaşdakı boşluqlar, məhbusun şüuruna hakim kəsilən düşüncələr və s.) ucbatından azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər öz fikirlərini dolaşq şəkildə ifadə edə bilirlər.

Təkbətək söhbətlər zəruri informasiya əldə etməyə, məhbusun ehtiyaclarına hörmətlə yanaşmağa və ayrılan vaxtdan səmərəli istifadə etməyə imkan verən tərzdə aparılmalıdır.

Aşağıdakıların arasında **balansı gözləmək** önəmlidir:

- saxlanma şəraitini qiymətləndirmək üçün ziyarətçinin informasiya toplamaq tələbatı ilə məhbusların onları rahat edən məsələlər barədə fikirlərini ifadə etmək tələbatı arasında. Dindirmə təəssüratı yaradan hər bir şeydən hər vəchlə qaçmaq lazımdır;
- şəxsə qarşı mərhəmət mövqeyi ilə ziyarətçinin söhbəti aparılması üçün tələb olunan emosional məsafəni saxlamaq tələbatı arasında. Bunların tarazlaşdırılması həmçinin azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsin emosional durumundan asılıdır;
- şəxsin ünsiyyətə meyillənməsi üçün tələb olunan vaxtla ziyarətçinin informasiya əldə etməsi üçün tələb olunan vaxt arasında; həmin vaxtın uzunluğu öncədən söhbət üçün nəzərdən tutulmuş vaxtdan asılıdır.

İşgəncəyə məruz qaldığını iddia edən şəxslə söhbət son dərəcə həssas prosesdir. Azadlıqdan məhrum edilmiş bu cür şəxslə söhbət xüsusi diqqət tələb edir. Bu mövzu barəsində monitoring mexanizmlərinin üzvlərinin istinad edə biləcəyi və təlimlər üçün istifadə edilə biləcək əla xüsusi ədəbiyyat mövcuddur:

- Giffard, Camille, *The Torture Reporting Handbook - How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights*, Human Rights Centre, University of Essex, United Kingdom, 2000, Part II – Documenting allegations, pp. 29-51;
- United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, Professional Training Series N 8, The Istanbul Protocol, Manual on the Effective investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, New York, Geneva, 2001, Chapter IV - General considerations for interviews.

Bu nəşrləri necə əldə etməyi və onların hansı dildə buraxıldığını öyrənmək üçün 5 sayılı Əlavəyə bax.

4.4.4. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə görə cavabdehlik daşıyan əməkdaşlarla söhbətlər

Bu əməkdaşları adətən iki kateqoriyaya bölmək olar: sırf nəzarət məsələlərinə görə cavabdeh olan əməkdaşlar və məhbuslara təchizat xidmətləri (ərzaq təchizatı, tibbi və ya sosial yardım, təhsil, iş və s. ilə bağlı xidmətlər) göstərən əməkdaşlar. Sonuncularla söhbətlər saxlanma şəraitinin yoxlanılmasınınin tərkib hissəsi qismində həyata keçirilir.

Nəzarət personalı ilə söhbət aparmaq müəssisənin təşkilati strukturundan və həmin personalın işinin xarakterindən asılı olaraq çox vaxt çətin olur.

Lakin nəzarət personalı azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin gündəlik həyatının mühüm elementidir və buna görə də, onlarla söhbətləri təşkil etmək önəmlidir. Həmin söhbətlər zamanı monitoring qrupu öz mandatını və yerinə yetirdiyi işin səbəblərini onlara izah etməli, onların suallarına cavab verməli və rəylərini dinləməlidir. Bu,

monitorinq mexanizminin sonrakı işi üçün yaxşı baza formalaşdırıla bilər.

Ziyarətçilər həmçinin müəssisənin əməkdaşları ilə digər əməkdaşların nəzərlərindən kənarında təkbətək söhbət təşkil edə bilərlər (əgər həmin əməkdaşlar bunu istəyərlərsə).

4.5. Rəislə yekun söhbət

Formal olaraq səfəri müəssisənin rəhbəri ilə söhbətlə yekunlaşdırmaq önəmlidir. Yekun söhbət öncədən hazırlanmalı, monitorinq qrupunun bütün üzvləri öz məlumatlarını paylaşmaq üçün qabaqcadan görüşməli və müəssisə rəhbərinin diqqətinə çatdırılacaq əsas məsələləri müzakirə etməlidirlər.

Azadlıqdan məhrumetmə yerinin müdiriyyətinin səfərin nəticəsi barədə dərhal məlumatlandırılması üçün həmin müdiriyyətlə konstruktiv dialoq qurmaq önəmlidir. Yekun söhbətin məqsədi aşkar edilmiş faktların və müəyyən edilmiş konkret problemlərin qısa xülasəsini müdiriyyətin diqqətinə çatdırmaqdır. Təcili məsələlər, xüsusən işgəncənin və ya digər qəddar rəftar formalarının qarşısının alınması ilə bağlı məsələlər dərhal qaldırılmalıdır. Kəbud pozuntular müşahidə edildikdə, monitorinq mexanizmi tabeçilik qaydasında yuxarı orqanlara müraciət etməlidir ki, məlumatı çatdıranlara qarşı qisas təhlükəsi yaranmasın. Müəssisəyə rəhbərlik edən şəxslə işgüzar münasibətlərə xələl gətirməmək üçün bu strategiyadan yalnız ciddi pozuntu hallarında istifadə edilməlidir.

Qarşıya heç bir konkret problem çıxmıdıqda, rəislə yekun söhbət daha formal və ya ümumi xarakterli ola bilər.

5. SƏFƏRDƏN SONRAKİ TƏDBİRLƏR

Monitorinqin məqsədi azadlıqdan məhrumetmə yerinə baş çəkmək deyil: bu, sadəcə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftarın və onların saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönələn prosesin başlanğıcıdır. Buna görə də, səfərdən sonrakı mərhələ səfərin özü qədər önəmlidir, bəlkə ondan da vacibdir. Səfərlərdən sonra hesabatlar, o cümlədən vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün tövsiyələr hazırlanaraq həbsxanalara görə cavabdeh olan orqanlara göndərilməlidir. Bu tövsiyələrin yerinə yetirilməsi də ciddi monitorinq olunmalıdır.

5.1. Monitorinq mexanizmi daxilində tədbirlər

Monitorinq mexanizmi mütəmadi olaraq baş çəkdiyi azadlıqdan məhrumetmə yerlərində şəraitin zaman keçdikcə yaxşılaşmasını izləməyə imkan verən əsas sualları və ya göstəriciləri (indikatorları) müəyyən etməyi bacarmalıdır. Bu, o deməkdir ki, monitorinq qrupları tərəfindən toplanmış məlumatlar təhlil edilməli, nizamlı şəkildə salınmalı və zərurət olduqda, mümkün qədər səmərəli istifadə edilə bilmək üçün qovluqlarda saxlanılmalıdır.

Tövsiyə olunur ki, monitorinq qrupu səfərlə bağlı standart formatda **məlumat qeydləri** hazırlasın (2 sayılı Əlavəyə bax). Bu qeydlər səfər çərçivəsində fəaliyyətlərin yazılı şəkildə əks olunmasıdır və görülmüş işlərin monitorinq qurumunun yaddaşında bərpa olunmasına kömək edir. Onlar növbəti səfərin hazırlanması üçün əhəmiyyətlidir.

Səfərə dair məlumat qeydlərinə aşağıdakılar daxil edilə bilər:

- baş çəkilən yer və səfərin xarakteri barədə ümumi informasiya;
- müəssisəyə dair məlumatlar;
- səfər zamanı əldə edilmiş mühüm məlumatlar: aşkar olunmuş əsas problemlər, həyata keçirilməli olan tədbirlər, növbəti səfərdə yoxlanılmalı olan məsələlər.

Monitoring mexanizmi həmçinin aşağıdakılardan məlumat almaqla səfərlər zamanı əldə etdiyi məlumatları yoxlaya və tamamlaya bilər:

- yuxarı orqanlardan;
- azadlıqdan məhrumetmə yerinə görə cavabdehlik daşıyan orqanlardan fərqli olan dövlət xidmətlərindən (məsələn, Səhiyyə Nazirliyindən);
- digər subyektlərdən, məsələn, azadlıqdan məhrumetmə yerlərində fəaliyyət göstərən və ya azadlıqdan məhrumetmə yerləri ilə işləyən vəkillərdən və ya vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarından;
- digər monitoring mexanizmlərinin hesabatlarından;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin ailələrindən və azadlığa buraxılmış məhbuslardan;
- monitoring mexanizminin baş çəkdiyi digər azadlıqdan məhrumetmə yerlərindən köçürülmüş məhbuslardan.

5.2. Saxlanma şəraitinə dair yazılı monitoring hesabatları

Hesabatlar, yəqin ki, məhbusların müdafiəsi və onların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün monitoring qurumunun sərəncamında olan ən mühüm vasitələrdir. Buna görə də, monitoring mexanizmlərinin işi üçün baza təşkil edən hüquqi sənədlərdə və ya sazişlərdə adətən monitoring qurumunun hesabatlar hazırlamaq və tövsiyələr vermək hüququ qeyd edilir və həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanın onları nəzərdən keçirmək və dialoqa girmək öhdəliyi əks olunur.

Hesabatların müxtəlif növləri, müxtəlif məqsədləri və müxtəlif hədəfləri ola bilər. Monitoring qurumu hesabatla və səfərdən sonrakı tədbirlərlə bağlı strategiyasını müəyyən etməlidir. Monitoring qurumu hər bir səfər barədə hesabat və ya silsilə səfərlər əsasında ümumi hesabat hazırlamağı qərara ala bilər. O, həmçinin yalnız illik ümumi hesabat hazırlamağı qərara ala bilər.

5.2.1. Saxlanma şəraitinə dair yazılı monitoring hesabatları

Monitoring mexanizmi baş çəkdiyi azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin qiymətləndirilməsinin nəticələri barədə həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlara mütəmadi məlumat verməlidir. Bu məlumatların yazılı şəkildə təqdim edilməsi və hesabatlarda əks olunması ciddi şəkildə tövsiyə olunur. Monitoring mexanizmi şifahi məlumatları yalnız müvafiq orqanlarla qurmağa və qoruyub saxlamağa çalışdığı mütəmadi təmasların gedişində çətdıra bilər.

Bir yerə edilmiş bir səfəri əhatə edən monitoring hesabatlarında əsas faktlar və səfərdən irəli gələn əsas məsələlər, habelə rəislə yekun söhbətdən irəli gələn mühüm məqamlar əks olunmalıdır. Bu cür hesabatlar nisbətən qısa olmalı və səfərdən az sonra göndəriləməlidir. Onlar bilavasitə azadlıqdan məhrumetmə yerinə görə cavabdeh olan orqanlara göndəriləməlidir, çünki onlar problemlərin həllinə və tövsiyələrin yerinə yetirilməsinə görə birbaşa məsuliyyət daşıyırlar. Bu, müvafiq orqanlarla formal yazılı əks-əlaqə vasitəsilə dialoq qurmağa imkan verir.

Monitoring mexanizmi belə qənaətə gələ bilər ki, hər bir ayrıca səfər barədə dərhal müvafiq orqanlara yazılı hesabat göndərməyə ehtiyac yoxdur. Bu halda hesabatlar müşahidə edilmiş problemin ağırlığının qrup tərəfindən qiymətləndirməsindən asılı olaraq ayrı-ayrı hallarda müvafiq orqanlara göndərilir.

Səfərə dair hesabatda müəyyən ümumi məlumatlar əks olunmalıdır:

- monitoring qrupunun tərkibi və səfərin günü və vaxtı;
- həyata keçirilən səfərin konkret məqsədləri;
- məlumatların toplanması və yoxlanması üsulu.

Saxlanma şəraitinin əks etdirilməsi:

Hesabatda IV fəsildə sadalanan aşağıdakı məsələlər üzrə əsas məqamlar əks olunmalıdır:

- məhbuslarla rəftar;
- müdafiə tədbirləri;
- maddi şərait;
- rejim və fəaliyyətlər;
- tibbi xidmətlər;
- həbsxana əməkdaşları.

Saxlanma şəraitinin qanedicici aspektləri barədə təfəsilatlara varmağa ehtiyac yoxdur, amma, hər halda, pozitiv aspektlərin qeyd edilməsi tövsiyə olunur.

Problemlə məsələlər aşağıdakı qaydada prioritet üzrə sadalanmalıdır:

- öncə ən ciddi problemlər vurğulanmalı;
- daha sonra digər problemləri doğuran əsas problemlər qeyd edilməlidir.

İşgəncə, qəddar rəftar və ya ziyarətçinin şahidi olduğu hər hansı digər hal barədə məlumat verərkən məlumatın necə ifadə edilməsinə ciddi diqqət yetirmək lazımdır: “baş vermiş hallar”, “baş verdiyi iddia edilən hallar” və ya “baş verdiyi barədə məlumat verilən hallar” kimi ifadələr monitorinq qurumu tərəfindən istifadə edilən terminologiyada fərqləndirilməlidir. Bunda məqsəd hakimiyyət orqanlarından məsələni araşdırmalarını və müvafiq reaksiya vermələrini xahiş etməkdir.

Monitorinq qurumu həmçinin tam əmin olmalıdır ki, məhbusların fərdi məlumatları yalnız onların razılığı ilə əks olunur və qurumun hesabatlarında göstərilənlər onun baş çəkdiyi fərdlərə ziyan yetirməyəcək.

Tövsiyələr

Tövsiyələrin müvafiq səviyyəli orqana ünvanlanması önəmlidir. Səfərə dair hesabatlarda tövsiyələr birbaşa azadlıqdan məhrum etmə yerinə görə cavabdeh olan vəzifəli şəxslərə ünvanlanmalıdır; onlar tövsiyələri yerinə yetirmək və dəyişiklikləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdirlər. Problemin kökləri müəssisənin rəhbərliyinin səlahiyyəti xaricindədirsə, problemləri yuxarı səviyyəli orqana ünvanlamaq və başqa hesabatda əks etdirmək lazımdır.

Tövsiyələr və ya vəziyyəti düzəlmək üçün təklif olunan tədbirlər həmçinin vaxt amilini ehtiva edir: yəni qısa, orta və uzun müddətli perspektivdə nələri etmək olar. Bu müddətlər real olmalı və qaldırılan problemə məntiqi cəhətdən uyğun olmalıdır.

5.2.2. Ümumi (qlobal) hesabatın yazılması

Monitoring qurumu səfər hesabatlarının əvəzinə analitik hesabatlar, illik hesabat və ya bunların hər ikisini tərtib etməyi qərara ala bilər.

Analitik hesabat

Monitoring mexanizmi konkret dövr ərzində silsilə səfərlərdən sonra hesabatlar tərtib etməyi qərara ala bilər. Belə strategiya monitoring mexanizminin monitoring zamanı ortaya çıxan məsələlərə əhatəli və analitik yanaşma qəbul etməsinə imkan verir. Həmçinin xüsusi narahatlıq doğuran məhdud sayda konkret məsələləri seçməklə daha çox tematik xarakterli yanaşma da qəbul edilə bilər.

Bir neçə yerə edilmiş bir neçə səfərin təhlili səciyyəvi problemləri və ya pozuntuları müəyyənləşdirməyə kömək edir. O, həmçinin azadlıqdan məhrumetmə yerlərindəki problemlərin köklü səbəblərinin tam spektrini üzə çıxarmağa imkan verir. Daha sonra tövsiyələrdə bu

səbəbləri aradan qaldırmaq (məsələn, qanunvericilikdə, cəza siyasətində dəyişikliklər etmək, həbsxana əməkdaşlarına təlim keçilməsini təmin etmək) üçün məsələyə müdaxilə etməsinə ehtiyac duyulan müxtəlif subyektlər göstərilməlidir; bunlar təkcə həbsxana müdiriyyəti və ya müvafiq nazirlik deyil, kənar subyektlər də ola bilər.

Səfər hesabatlarının əsasında hazırlanan analitik hesabatlar səfər hesabatlarını tamamlaya bilər.

İllik hesabat

Monitoring mexanizmi həmçinin öz monitoring fəaliyyətləri barədə illik hesabat hazırlamağı qərara ala bilər.

İllik hesabatın məzmunu ayrı-ayrı ölkədaxili qurumlarda fərqli ola bilər. İllik hesabatlar səfər hesabatlarındakı məlumatların məcmusundan ibarət ola bilər və baş çəkilməmiş müxtəlif yerlərdə aşkar olunan faktlar orada təfsilatları ilə əks oluna və verilmiş tövsiyələr qeyd edilə bilər. Həmçinin illik hesabatlar daha çox analitik ola bilər və orada il ərzində müəyyən edilmiş əsas faktlar qeyd edilə bilər. İllik hesabatlar həmçinin prioritet xarakterli bir və ya bir neçə azsaylı tematik məsələləri əhatə edə bilər və orada müvafiq tövsiyələr təklif oluna bilər.

OPCAT-a əsasən, illik hesabatın təqdim edilməsi milli preventiv mexanizmlərdən aydın şəkildə tələb olunur; iştirakçı dövlətdən isə tələb olunur ki, onu dərc etsin və yaysın. İllik hesabatda özünün monitoring fəaliyyətləri barədə yalnız ümumi məlumatları əks etdirmək, yaxud səfər hesabatlarını və tövsiyələri oraya daxil etmək barədə qərarın qəbulu milli mexanizmin öhdəsinə düşür.

5.2.3. Ümumi (qlobal) hesabatların yayılması

Ümumi (qlobal) hesabatlar təkcə hakimiyyət orqanlarına ünvanlanmalı deyil. Həm illik, həm də analitik hesabatların ictimaiyyət

üçün, o cümlədən tövsiyələrin icrasına kömək etməkdən və icranın monitorinqini aparmaqdan ötrü öz təsir imkanlarından istifadə edə bilən digər subyektlər, məsələn, parlament üzvləri və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları üçün çatımlı olması önəmlidir.

Monitorinq qurumunun kommunikasiya strategiyasından asılı olaraq, hesabatlar və ya onların qısa xülasəsi mediaya da ötürülə bilər.

Qeyd olunmalıdır ki, gələcəkdə bu cür hesabatlar konfidensial qaydada və ya hər hansı konfidensiallıq məhdudluğu qoyulmadan *OPCAT* əsasında yaradılacaq Alt Komitəyə də göndərilə bilər. Bu hesabatlar həmçinin müvafiq dövlətin hesabatı araşdırılarkən digər beynəlxalq qurumlar üçün, xüsusən *CPT*, İnsan hüquqları üzrə İnteramerika Komissiyası kimi regional qurumlar üçün, habelə *CAT* və Afrikada həbsxanalar və saxlanma şəraiti üzrə xüsusi məruzəçi üçün və digərləri üçün faydalı informasiya mənbəyi olacaq (II fəslin koordinasiya ilə bağlı 4-cü bölməsinə bax).

5.3. Tövsiyələrin yerinə yetirilməsi ilə bağlı tədbirlər

Səfər hesabatları və ya ümumi (qlobal) hesabat digər subyektlərə təqdim edildikdən sonra onların reaksiyasını diqqətlə müşahidə etmək önəmlidir.

Hakimiyyət orqanları hesabatı reaksiya vermək öhdəliyini daşıyırlar, buna görə də tənqidlərlə və ya verilmiş tövsiyələrlə bağlı mövqelərini müəyyənləşdirmələri üçün onlara ağılabatan müddət vermək lazımdır. Hakimiyyət orqanları tövsiyələrlə və onların mümkün icrası ilə bağlı monitorinq mexanizmi ilə dialoqa girməlidirlər.

Hakimiyyət orqanlarının konkret cavabları və ümumi reaksiyaları ölkədaxili monitorinq qurumlarının öz səfər proqramlarını vəziyyətə uyğun tərtib etmələrinə kömək edir. Ziyarətçilər sonrakı səfərlər zamanı rəsmi cavabların real vəziyyətə uyğun olub-olmadığını və hər hansı tədbirin görülüb-görülmədiyini və ya hər hansı hərəkətin edilib-edilmədiyini yerində yoxlaya bilərlər.

Hesabatı aldıqdan sonra hakimiyyət orqanlarının hesabatı və tövsiyələri nəzərdən keçirmək və hər hansı tədbir görmək istəyi nümayiş etdirmədiyi hallarda monitoring qurumu öz işini davam etdirməlidir. O, hakimiyyət orqanlarına təsir göstərmək üçün digər strategiyaları – məsələn, parlament üzvlərinə, vətəndaş cəmiyyətinə, mediaya və beynəlxalq təşkilatlara müraciət etmək məsələsini – nəzərdən keçirməlidir.

5.4. Monitoring prosesindən kənar tədbirlər

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkərkən monitoring qrupu bir sıra müxtəlif problemlər və tələbatlarla qarşılaşır. Ziyarətçilər hüquqi və ya humanitar yardım göstərilməsi, yaxud ailə üzvü ilə əlaqə yaradılması kimi məsələlər barədə bir çox müraciətlər alırlar. Monitoring qurumunun yalançı ümidlər yaratmamaq üçün bunlara necə reaksiya vermək məsələsini müzakirə etməsi və bu barədə aydın siyasətinin olması önəmlidir. Cavabdehliyi altında olan insanların tələbatlarını təmin etmək vəzifəsi həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanın üzərinə düşür. Monitoring mexanizminin ilkin vəzifəsi adətən bunun nə dərəcədə yerinə yetirildiyini yoxlamaq, hər hansı problemləri qabartmaq və vəziyyətin yaxşılaşması üçün tövsiyələr verməkdir.

Bununla belə, bəzi ölkədaxili monitoring mexanizmləri öz ölkələrində sırf monitoring aparma və hesabat hazırlama vəzifəsindən kənara çıxan konkret tələbatlarla və məhdudiyyətlərlə qarşılaşırlar. Bəzi monitoring mexanizmləri ayrı-ayrı hallarda öz müşahidə fəaliyyətlərini hüquqi yardım, digərləri isə humanitar yardım göstərməklə və həbsxana əməkdaşları və məhbuslar üçün təlimlərin təşkili ilə tamamlayırlar.

Bəzi ölkələrdə monitoring qurumları milli qanunvericiliyə dəyişikliklər prosesində iştirak etməklə səfərdən sonrakı icra tədbirlərinə qatılması. *OPCAT*-da aydın şəkildə deyilir ki, milli preventiv mexanizmlər “mövcud qanunvericiliklə və ya qanun layihələri ilə bağlı təklif və qeydlər təqdim etmək” mandatına malikdirlər (19-cu maddənin “c” bəndi).

Bəzi ölkədaxili monitorinq mexanizmləri, xüsusən insan hüquqları ilə bağlı fəaliyyət göstərən təsisatlar “kvazi-məhkəmə” səlahiyyətlərinə malikdirlər. Onlar təkcə şikayətləri qəbul etmir, həm də onları araşdırır və işləri məhkəməyə təqdim edirlər. Bəzi monitorinq qurumları məhbusların azad edilməsi və (və ya) hüquqları pozulmuş məhbuslara kompensasiya ödənilməsi barədə qərar çıxara bilərlər.

Əlavə məlumat üçün mənbələr:

United Nations, Office of the High Commissioner for Human Rights, *Professional Training Series n°7, Training Manual on Human Rights Monitoring*, New York, Geneva, 2001. (Chapter IX: Visits to persons in detention).

Giffard, Camille, *The Torture Reporting Handbook - How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights*, Human Rights Centre, University of Essex, United Kingdom, 2000.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, *Professional Training Series no. 8, Istanbul Protocol, Manual on the Effective investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, New York, Geneva, 2001.

APT/OSCE-ODIHR, *Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs*, Geneva, 2002.

ARAŞDIRILMALI MƏSƏLƏLƏR

Məhbuslarla rəftar:

- İşgəncə və qəddar rəftar;
- Təcridetmə;
- Məhdudlaşdırıcı vasitələr;
- Güc tətbiqi.

Müdafiə tədbirləri:

- Təftiş;
- Şikayət prosedurları;
- İntizam prosedurları;
- Həbsin qeydə alındığı qeydiyyat kitabları;
- Müxtəlif kateqoriyalı məhbusların ayrı saxlanması.

Maddi şərait:

- Qida;
- İşıqlandırma və ventilyasiya;
- Şəxsi gigiyena;
- Sanitariya şəraiti;
- Geyim və yataq ləvazimatları;
- Məhbusların yerləşdirilməsi və kameralarda məhbusların çoxluğu

**Rejim və
fəaliyyətlər:**

- Ailə üzvləri və dostlarla təmaslar;
- Ətraf aləmlə təmaslar;
- Açıq havada fiziki hərəkətlər;
- Təhsil fəaliyyətləri;
- Asudə vaxtda fəaliyyətlər;
- Dini fəaliyyətlər;
- Əmək fəaliyyətləri.

**Tibbi
xidmətlər:**

- Tibbi yardımdan istifadə imkanı;
- Qadınlər və körpələr üçün spesifik tibbi qulluq;
- Ruhi çatışmazlığı olan məhbuslar üçün spesifik tibbi qulluq;
- Yoluxucu xəstəliklər;
- Tibb personalı.

**Həbsxana
əməkdaşları:**

- Ümumi məsələlər;
- Əməkdaşlara təlim keçilməsi.

IV FƏSİL

Azadlıqdan
məhrumetmənin
araşdırılmalı
aspektləri

1. Məhbuslarla rəftar
2. Müdafiə tədbirləri
3. Maddi şərait
4. Rejim və fəaliyyətlər
5. Tibbi xidmətlər
6. Həbsxana əməkdaşları
7. Polis orqanında həbsdə saxlanılma

Standartlara dair sənədlərin abbreviaturalarının siyahısı:

<i>ACHPR</i>	İnsan və xalqların hüquqlarına dair Afrika Xartiyası – 27 iyun 1981-ci ildə Afrika Birliyi Təşkilatı tərəfindən qəbul edilib;
<i>ACPR</i>	Məhbusların hüquqlarına dair Afrika Xartiyası – Xartiyanın layihəsi Mərkəzi, Şərqi və Cənubi Afrika Penitensiar Xidmətlərinin (<i>CESCA</i>) rəhbərlərinin 4-7 sentyabr 2001-ci ildə Vindhokdə (Namibiya) keçirilmiş 5-ci Konfransı tərəfindən qəbul edilib ¹⁶ ;
<i>BPTP</i>	Hər hansı formada tutulan və ya həbsə alınan bütün şəxslərin müdafiəsi üçün prinsiplər toplusu – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 43/173 sayılı qətnaməsi ilə 9 dekabr 1988-ci ildə qəbul edilib;
<i>BPTD</i>	Məhbuslarla rəftara dair əsas prinsiplər – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 45/111 sayılı qətnaməsi ilə 14 dekabr 1990-cı ildə qəbul edilib;
<i>CPT GR2</i>	İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Komitənin (<i>CPT</i>) 1991-ci il yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü əhatə edən fəaliyyətlərinə dair 2-ci Ümumi Məruzə; <i>CPT/Inf (92)</i> 3, 13 aprel 1992;
<i>CPT GR3</i>	<i>CPT</i> -nin 1992-ci il yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü əhatə edən fəaliyyətlərinə dair 3-cü Ümumi Məruzə; <i>CPT/Inf (93)</i> 12, 4 iyun 1993;
<i>CPT GR10</i>	<i>CPT</i> -nin 1999-cu il yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü əhatə edən fəaliyyətlərinə dair 10-cu Ümumi Məruzə; <i>CPT/Inf (2000)</i> 13, 18 avqust 2000;
<i>CPT GR11</i>	<i>CPT</i> -nin 2000-ci il yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü əhatə edən fəaliyyətlərinə dair 11-ci Ümumi Məruzə; <i>CPT/Inf (2001)</i> 16, 3 sentyabr 2001;
<i>CPT GR12</i>	<i>CPT</i> -nin 2001-ci il yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü əhatə edən fəaliyyətlərinə dair 12-ci Ümumi Məruzə; <i>CPT/Inf (2002)</i> 15, 3 sentyabr 2002;
<i>ERP</i>	Avropa Penitensiar Qaydaları; R(87)3 sayılı Tövsiyə, Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 12 fevral 1987-ci ildə qəbul edilib;
	Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın

<i>GC</i>	müddəalarının yerinə yetirilməsinə dair İnsan hüquqları Komitəsinin Ümumi Şərhləri;
<i>ICCPR</i>	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı, 1966;
<i>ICPR</i>	İşgəncələrin qarşısının alınmasına və cəzalandırılmasına dair İnteramerika Konvensiyası – 28 fevral 1987-ci ildə Amerika Dövlətləri Təşkilatı tərəfindən qəbul edilib;
<i>IDRCPL</i>	Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin hüquqlarını və onlara qulluğu tənzimləyən İnteramerika Bəyannaməsinin Layihəsi ¹⁷ ;
<i>R(89)12</i>	Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə “Həbsxanada təhsilə dair” Təvsiyəsi (Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 13 oktyabr 1989-cu ildə qəbul edilib);
<i>R(98)7</i>	Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə “Həbsxanada tibbi yardımın etik və təşkilati aspektlərinə dair” Təvsiyəsi (Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 8 aprel 1998-ci ildə qəbul edilib);
<i>RIG</i>	Afrikada işgəncələrin, qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qadağan olunması və qarşısının alınması üçün rəhbər prinsiplər və tədbirlər (Röbben adasında qəbul edilmiş rəhbər prinsiplər), 2002;
<i>RPJDL</i>	Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qaydaları, 1990;
<i>SMR</i>	Məhbuslarla rəftara dair minimal standart qaydalar; İqtisadi və Sosial Şuranın (<i>ECOSOC</i>) 31 iyul 1957-ci il tarixli 633C (<i>XXIV</i>) sayılı və 13 may 1977-ci il tarixli 2076 (<i>LXII</i>) sayılı qətnamələri ilə bəyənilib.

¹⁶ Bu Xartiya *CESCA* tərəfindən hazırlanmış layihə sənədidir.

¹⁷ Hazırda bu Bəyannamə “*Penal Reform International*” təşkilatı tərəfindən hazırlanan və Kosta-Rika hökuməti tərəfindən maliyyələşdirilən layihə formasındadır.

Bu fəsildə monitoring səfəri zamanı yoxlanılmalı olan müxtəlif elementlər təqdim edilir. Bu fəslin məqsədi saxlanma şəraiti ilə bağlı beynəlxalq standartlarla cəld tanış ola bilmək imkanı yaratmaqdan və baş çəkilən yerdə nələrə yoxlamaq barədə istiqamət verməkdən ibarətdir. Monitoring mexanizmləri üçün xüsusi çətinlik yaradan məsələlər, habelə onları həll etmək üçün bəzi strategiyalar burada işıqlandırılır. Hər bölümün sonunda verilən “yoxlanılmalı məsələlər”in siyahısı tam siyahı deyil və monitoring mexanizmləri baş çəkdikləri sistemin konkret tələbatları əsasında öz siyahılarını tərtib edə bilərlər.

MƏHBUSLARLA RƏFTAR

Məhbusların insan ləyaqətinə hörmət azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə görə cavabdehlik daşıyanlar və həmin yerlərdə çalışanlar üçün, eləcə də onlar üzərində nəzarəti həyata keçirmək vəzifəsini daşıyan monitorinq qurumları üçün fundamental etik dəyər olmalıdır. Bu sahədə əsas prinsip Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (*ICCPR*) 10-cu maddəsində aydın şəkildə əks olunub: “Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərlə humanistcəsinə və onların insan ləyaqətinə hörmət etməklə rəftar edilməlidir”¹⁸.

Hər şeydən əvvəl işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza tam qadağan edilməlidir və onlara heç bir şəraitdə haqq qazandırılı bilməz.

Müəyyən tədbirlərdən sui-istifadə etdikdə, onlar işgəncə və ya qəddar rəftar sayıla bilər. Bu, xüsusən məhbusun təcridxanada saxlanması, digər məhdudlaşdırıcı vasitələrə və güc tətbiqinə aiddir. Məhz buna görə, belə tədbirlərdən istifadə ciddi təminatlarla müşayiət olunmalı və monitorinq qurumları bu cür tədbirlərin necə həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Məhbuslarla rəftar

- İşgəncə və qəddar rəftar;
- Təcridetmə;
- Məhdudlaşdırıcı vasitələr;
- Güc tətbiqi.

¹⁸ Həmçinin bax: Məhbuslarla rəftara dair əsas prinsiplər, 1-ci prinsip; Hər hansı formada tutulan və ya həbsə alınan bütün şəxslərin müdafiəsi üçün prinsiplər toplusu, 1-ci prinsip.

İŞGƏNCƏ VƏ QƏDDAR RƏFTAR

Standartlar

“Tutulan və ya həbsə alınan heç bir kəs işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. İşgəncəyə və ya digər qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya heç bir hal ilə haqq qazandırılı bilməz” (*BPP, 6-cı prinsip*).

“Heç kəs işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Xüsusən heç kəs özünün könüllü razılığı olmadan tibbi və ya elmi eksperimentlərə məruz qalmamalıdır” (*ICCPR, 7-ci maddə*).

“Heç kəs işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani, ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərlə onların insan ləyaqətinə hörmət edilən tərzdə rəftar edilməlidir” (*İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası, 1978, 5-ci maddə*).

“Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır” (*İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası, 1950, 3-cü maddə*).

“Hər bir fərd onun insan ləyaqətinə hörmət edilməsi və hüquqi statusunun tanınması hüququna malikdir. İnsanın istismarının və alçaldılmasının bütün formaları, xüsusən köləlik, kölə alveri, işgəncə, qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza qadağan olunmalıdır” (*ACHPR, 5-ci maddə*).

“Bu Konvensiyanın məqsədləri üçün “işgəncə” anlayışı istənilən elə hərəkəti bildirir ki, həmin hərəkətlə hər hansı şəxsdən və ya üçüncü şəxsdən məlumatlar və ya etiraflar almaq, onun və ya üçüncü şəxsin etdiyi və ya etməkdə şübhəli bilindiği hərəkətə görə onu cəzalandırmaq, habelə onu və ya üçüncü şəxsi qorxutmaq və ya

məcbur etmək üçün, yaxud istənilən xarakterli ayrı-seçkiliyə əsaslanan hər hansı başqa səbəbə görə dövlətin vəzifəli şəxsi və ya rəsmi şəxs qismində hərəkət edən digər şəxs tərəfindən və ya onun təhriki ilə, yaxud xəbərdar olması və ya susmaqla razılaşması ilə hər hansı şəxsə qəsdən fiziki və ya mənəvi cəhətdən güclü ağrı və ya əzab verilir. Qanuni sanksiyalardan irəli gələn, onlara xas olan və ya onlardan törəyən ağrı və ya əzab bu anlayışa daxil deyil” (*İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı BMT Konvensiyası (UNCAT), 1984, 1-ci maddə*).

“Bu Konvensiyanın məqsədləri üçün “işgəncə” dedikdə, bilərəkdən edilən elə hərəkət başa düşülür ki, həmin hərəkətlə cinayət istintaqı məqsədləri üçün şəxsə qorxutma vasitəsi, fərdi cəza, preventiv tədbir və ya cərimə sanksiyası qismində, yaxud hər hansı digər məqsəd üçün fiziki, yaxud mənəvi ağrı və ya əzab yetirilir. “İşgəncə” dedikdə, həmçinin qurbana qarşı onun şəxsiyyətini alçaltmaq, yaxud fiziki və ya mənəvi müqavimət imkanlarını zəiflətmək məqsədi daşıyan metodlardan, hətta onlar fiziki ağrı və ya mənəvi əzab yetirmədikdə belə, istifadə edilməsi başa düşülür.

Qanuni tədbirlərə xas olan və ya yalnız onların nəticəsi olan fiziki, yaxud mənəvi ağrı və ya əzab, “işgəncə” anlayışına daxil deyil, bu şərtlə ki, onlar bu maddədə göstərilən hərəkətlərin edilməsini və ya metodlardan istifadəni ehtiva etməsin” (*ICPRT, 2-ci maddə*).

“1-ci maddədə anlayışı verilmiş “işgəncə” təşkil etməyən hər hansı digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza aktları dövlətin vəzifəli şəxsi və ya rəsmi şəxs qismində çıxış edən digər şəxs tərəfindən və ya onun təhriki ilə, yaxud xəbərdar olması və ya susmaqla razılaşması ilə törədildikdə, hər bir iştirakçı dövlət öz yurisdiksiyasında olan istənilən ərazidə onların qarşısını almağı öhdəsinə götürür. (...)” (*UNCAT, 16-cı maddə*).

“İntizam xətalərinə görə cəza qismində bədən cəzası, qaranlıq kameraya salma və qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan bütün cəzalar tam qadağan edilməlidir” (*SMR, 31-ci qayda*).

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“İştirakçı dövlətlər:

a) Heç bir uşağın işgəncəyə, yaxud digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamasını (...) təmin etməlidirlər”. (*Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyası, 37-ci maddə*).

Şərhlər

Məhbuslar həbsə alınmalarının ilk mərhələlərində, xüsusən dindirmə və istintaq zamanı işgəncəyə məruz qalmaq baxımından xüsusilə əlverişsiz vəziyyətdə olurlar. Hətta konkret monitorinq qurumunun mandatına polis bölməsinə və digər məhkəməyəqədər həbs yerinə baş çəkmək daxil olmasa belə, monitorinq qurumu yaxın vaxtlarda belə yerlərdən gəlmiş məhbusları görməli, onlarla danışmalı və onların öz problemlərini və fiziki durumlarını rəsmiləşdirmək və lazımı hallarda rəsmi şikayət vermək imkanına malik olub-olmadıqlarını yoxlamalıdır.

İşgəncə məsələsi ziyarətçilərin qeydə ala biləcəyi ən çətin məsələlərdəndir; o, dəqiq tərtib edilən protokollar, hazırlıq və təlim tələb edir. İşgəncəyə məruz qalmış şəxsləri dindirmək son dərəcə həssas vəzifədir.

İşgəncəni sübut etmək, xüsusən müəyyən vaxt keçibsə, çətin ola bilər. Ziyarətçilər yerli praktika barədə, o cümlədən pozuntuları örtbasdır etmək üsulları və ən çox aşkar olunan metodlar barədə özlərinin yetərincə təlimatlandırılmalarını təmin etməlidirlər. Onlar həmçinin işgəncələrin qarşısını almaq üçün mövcud inzibati tədbirlər (məsələn, cəzaların qeydiyyatının aparılması) barədə təlimatlandırılmalıdırlar.

Ziyarətçilər nəzərə almalıdırlar ki, aşağıdakılar beynəlxalq qurumların praktikasında işgəncəyə, yaxud qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara bərabər sayılır:

- saxlanma şəraitinin pis olması (təklidə və ya digər elementlərlə birlikdə);
- təkadamlıq kameraya salınma (bu fəsildə “Təcridetmə” bölməsinə bax);
- müvafiq tibbi yardım göstərməkdən imtina;
- sensorik deprivasiya (insanı uzun müddət ekstremal şəraitdə saxlamaqla hissiyyatdan məhrum etmə).

İşgəncələrin tam qadağan olunması

Beynəlxalq hüquqa əsasən, işgəncələr tam qadağan olunmalıdır və onlara heç bir hal ilə haqq qazandırılı bilməz. İşgəncəyə qarşı müdafiə qeyd-şərtsiz insan hüququdur və bu hüququn hər hansı əsasa görə (istər fəvqəladə hal, istər dövlətin təhlükəsizliyi, istərsə də hər hansı başqa əsas olsun) məhdudlaşdırılmasına icazə verilmir. Həmçinin beynəlxalq adət hüququna əsasən, işgəncələr və qəddar rəftar qadağan olunur.

İşgəncə və qəddar rəftar formaları

CAT-da verilmiş “işgəncə” anlayışında işgəncəni təşkil edən üç əsas element yer alır:

- mənəvi və ya fiziki cəhətdən güclü ağrı və ya əzab vermə;
- dövlət orqanlarının razılığı və ya göz yumması ilə ağrı və ya əzab vermə;
- məlumat əldə etmə, cəzalandırma və ya qorxutma kimi konkret məqsədlə ağrı və ya əzab vermə.

İşgəncə mənəvi və ya fiziki ola bilər və aşağıdakılar da daxil olmaqla müxtəlif formalar ala bilər: elektrik şokları, ayağın altına zərbələr endirmə, ağırlı pozalarda saxlama, döymə, zorlama, boğma,

siqaretlə yandırma, qidadan, yuxudan və ünsiyyətdən məhrum etmə, qorxutma, edamı imitasiya etmə...

Seksual sui-istifadə həm fiziki, həm də psixoloji təsir metodudur. Monitorinq qrupları klassik “işgəncə” anlayışının əhatə dairəsinə düşməyən, aşkar edilməsi çətin olan və uzun müddət tətbiq edildikdə azadlıqdan məhrum edilənlərin psixoloji tarazlığını pozaan praktikalarının mövcudluğu faktından xəbərdar olmalıdırlar. Bunlar xüsusilə zərərli praktikalardır, çünki onların qurbanı olan həbsə alınmış şəxslər bu rəftara elə alışa bilərlər ki, onun işgəncə olduğunu təyin etmək və bu barədə məlumat vermək iqtidarında olmaya bilərlər. Həmin faktlar barədə ümumi söhbətlərin gedişində məlumat əldə edilə bilər. Aşağıdakılar belə praktikaların nümunələridir:

- müraciətlər bir neçə dəfə təkrar olunmayana qədər onlara mütəmadi olaraq məhəl qoymamaq;
- azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə azyaşlı uşaq kimi danışmaq;
- heç vaxt birbaşa məhbusların gözünün içinə baxmamaq;
- məhbusların kamerasına qəflətən və səbəbsiz yerə daxil olmaq;
- məhbuslar arasında şübhə mühiti yaratmaq;
- bir gün qaydaldan kənara çıxmağa icazə vermək və növbəti gün belə halları cəzalandırmaq və s.

Məhbuslar arasında zorakılıq

Ziyarətçilər yadda saxlamalıdırlar ki, əməkdaşların məhbuslara görə cavabdehlik daşımaq vəzifəsi məhbusları digər məhbuslardan müdafiə etmək vəzifəsini özündə ehtiva edir. Məhbusların yoldaşları tərəfindən zorakılıq aktlarına, məsələn, döymə və xəsarət yetirmə, zorlama və digər sadist davranışlara məruz qalmasına məhəl qoymamaq olmaz. Qurbanlar qisasdan qorxduqlarına görə bu tip zorakılıqlar barədə çox vaxt məlumat vermirlər. Ola bilər ki, əməkdaşlar bunu “məhbusların öz işi” hesab edərək belə hallara dözür və problem

yaratmağa daha çox qadir olan məhbuslar arasında özlərinə düşmən qazanmaqdan başqa yollar axtarırlar.

Ziyarətçilər elə mühit və şərait yaratmalıdırlar ki, daha zəif məhbuslar öz problemləri ilə onlara yanaşa biləcəkləri qənaətində olsunlar.

Ziyarətçilər məhbuslar arasında zorakılığı məhdudlaşdırmaq üçün əməkdaşların ixtiyarında olan imkanlardan xəbərdar olmalı və belə imkanlardan nə dərəcədə istifadə edildiyini yoxlamalıdırlar; aşağıdakılar həmin imkanlara misaldır:

- müxtəlif kateqoriyalı məhbusların ayrı saxlanması;
- eyni yerdə yaşayan məhbusların diqqətlə seçilməsi;
- asanlıqla çatımlı olan və etibar edilə bilən şikayətlər sistemi;
- təlim keçilmiş əməkdaşların yetərli sayda olması;
- intizam və ya nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsində məhbuslardan istifadədən vaz keçilməsi;
- “güclülərin hökmranlığı əleyhinə” aydın və yetərinə aşkar siyasətlərin olması.

İşgəncə barədə iddiaların araşdırılması

Təkbətək söhbətlər zamanı monitorinq qurumlarının üzvləri işgəncələrin baş verdiyi barədə məlumatlar ala bilirlər. Bu məlumatlar qurumun həmin azadlıqdan məhrumətinə yerinə gəlişinə qədər mövcud olan rəftara aid ola bilər. Aydın məsələdir ki, məhbuslar işgəncələrin baş verdiyi və ya baş verməkdə davam etdiyi yerlərdə hələ də qaldıqlarına görə bu barədə məlumat verməyə çox da meylli olmurlar. Ziyarətçi yaddan çıxarmamalıdır ki, müəssisədəki ümumi şərait də işgəncəyə bərabər ola bilər.

İşgəncəyə və ya qəddar rəftara məruz qalmış şəxs üçün bu – son dərəcə alçaldıcı hisslər barədə danışmaq çox vaxt çətin olur. Buna

görə də, qəddar rəftar barədə məlumatların toplanması ziyarətçilər üçün xüsusilə həssas vəzifədir. Ziyarətçilər işgəncələrə dair iddiaların araşdırılması ilə bağlı xüsusi təlim almalıdırlar ki, məsələni araşdırarkən nə dərəcədə dərinə gedə biləcəklərini və ya mütəxəssis müdaxiləsinin zəruri olub-olmadığını müəyyən etmək hissini özlərində formalaşdırma bilsinlər. Vəziyyətin düzəldilməsinə şərait yaradan məlumatı əldə etmək ehtiyacı ilə zərərçəkənə təkrar psixoloji zədə yetirməmək tələbatı arasında balansı gözləmək xüsusilə çətinidir.

Məhbusun müdafiəsi baxımından onun verdiyi məlumatlardan istifadə edə biləcəyinizi və necə istifadə edə biləcəyinizi (məsələn, fərdi məlumatları açıqlaya bilərsinizmi, yoxsa verilən məlumatlardan yalnız ümumi şəkildə istifadə edə bilərsiniz və ya ümumiyyətlə istifadə edə bilməzsiniz) aydınlaşdırmaq vacibdir.

Tibb personalının həm fiziki, həm də psixoloji sübutları aşkara çıxaran tibbi müayinə vasitəsilə işgəncə barədə məlumatları mümkün qədər tez sənədləşdirə bilməsi önəmlidir.

İşgəncə qurbanları ilə söhbət aparmaq, habelə tibbi sübutları toplamaq barədə ətraflı məlumat üçün bu mənbələrə bax:

- Camille Giffard, *The Torture Reporting Handbook – How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights*, Human Rights Centre, University of Essex, United Kingdom, 2000. Part II – Documenting allegations, pp. 29 to 51;
- United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, Professional Training Series no. 8; *Istanbul Protocol, Manual on the Effective investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, New York, Geneva, 2001. Chapter IV - General considerations for interviews.

İddia edilən rəftarın işgəncə təşkil edib-etmədiyi barədə qərar vermək ziyarətçinin vəzifəsi deyil. İşgəncə və ya qəddar rəftar barədə məlumatlar hər hansı ciddi şübhələrin aradan qaldırılması üçün inzi-

bati və cinayət araşdırmasının aparılmasına görə cavabdeh olan orqanlara göndərilməlidir; bu zaman fərdlərin adından təqdim edilən məlumatlarla bağlı yuxarıda qeyd edilən ehtiyat tədbirləri görülməli və məlumata aidiyyəti olan şəxsin təhlükə altına düşməməsi üçün müvafiq prosedura riayət edilməlidir. Sübutetmə yükü, yəni məlumatın həqiqət olduğunu müvafiq araşdırma vasitəsilə sübut etmək vəzifəsi məlumatı verən qurbanın üzərinə deyil, araşdırma aparılmasına görə cavabdeh olan orqanların üzərinə düşür.

Qəddar rəftar barədə məlumat verildiyi hallarda ziyarətçilər aşağıdakı məlumatları toplaya bilərlər:

- şəxsin kimliyi;
- işgəncə barədə informasiyanın nə vaxt və harada verilməsi;
- həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlar;
- qəddar rəftarın baş verdiyi tarix və yer;
- qəddar rəftara görə məsuliyyət daşıyan orqanlar;
- qəddar rəftarın halları;
- qəddar rəftar aktlarının şahidləri barədə məlumatlar;
- qəddar rəftarın ətraflı təsviri (məhz hansı hərəkət edilib, necə edilib, nə qədər davam edib, nə dərəcədə tez-tez edilib, kim tərəfindən edilib), onun məhbusa dərhal və ya sonradan göstərdiyi təsirin və gözlə görünən hər hansı əlamətlərin təsviri;
- tibbi arayış və digər sübutlar (məsələn, fotosəkillər).

Monitorinq qrupuna tibb işçiləri də daxildirsə, onlar:

- fiziki sübutları;

- psixoloji sübutları;
- tibbi yardıma ehtiyacın olduğunu sənədləşdirə bilirlər.

Atılmış və ya atılacaq sonrakı addımlara aid suallar:

- İşgəncə barədə artıq kimə məlumat verilib və bunun hansı nəticələri olub?
- İnzibati və ya cinayət şikayəti vermək mümkündürmü?
- Şəxs verdiyi məlumatların ötürülməsinə icazə veribmi?
- İnsidentə hər hansı rəsmi reaksiya verilibmi, yoxsa reaksiya verilməyib və ya elə verilib ki, reaksiya verməməyə bərabərdir?
- Şikayət verilibsə, onun nəticələri (şikayəti verən üçün, qurban üçün) nədən ibarət olub?
- Ziyarətçilərin şəxsi müşahidələri nədən ibarətdir?

TƏCRİDETMƏ

Standartlar

“Cəza qismində təkadamlıq kameraya salınmanın ləğvinə və ya ondan istifadənin məhdudlaşdırılmasına yönələn səylər göstərməli və belə səylər həvəsləndirilməlidir” (*BPTP, 7-ci prinsip*).

“Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin uzun müddətə təkadamlıq kameraya salınması qadağan olunmuş işgəncə aktlarına bərabər sayıla bilər” (*ICCPR-in 7-ci maddəsinə dair Ümumi Şərh, GC n° 20/44*).

“*CPT* məhbusların hər hansı səbəblərə görə (intizam məqsədləri üçün; “təhlükəli” və ya “narahatlıq doğuran” davranış nəticəsində) təkadamlıq kameraya salınmağa bənzər şəraitdə saxlanılması məsələsinə xüsusi diqqət yetirir.

Mütənasiblik prinsipi tələb edir ki, konkret halın tələbləri ilə təkadamlıq kamerada saxlama tipli rejimin tətbiqi arasında balans gözlənilsin, bu, müvafiq şəxs üçün olduqca zərərli nəticələrə səbəb ola bilən addımdır. Təkadamlıq kameraya salınma müəyyən hallarda qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara bərabər ola bilər; istənilən halda, təkadamlıq kameraya salınmanın bütün formaları mümkün qədər qısamüddətli olmalıdır.

Belə rejim məhbusun öz müraciəti əsasında təyin və ya tətbiq edildiyi halda mühüm təminat ondan ibarətdir ki, hər dəfə azadlıqdan məhrum edilmiş həmin məhbus və ya həmin məhbusun adından həbsxana əməkdaşı həkim üçün müraciət etdikdə məhbusun tibbi müayinəsinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə həkim yubadılmadan çağırılsın. Bu müayinənin nəticələri, o cümlədən məhbusun fiziki və ruhi vəziyyəti, habelə zərurət olduqda uzun müddət davam etmiş təcridetmənin öncədən görülə bilən nəticələri barədə hesabat səlahiyyətli orqanlara göndəriləcək yazılı hesabatda əks olunmalıdır” (*CPT, GR2, § 56*).

Həmçinin bax: *IDRCPLD, 48-ci maddə*.

Şərhlər

Səfər qrupu hər hansı səbəblərə görə təcrid rejimində (digər məhbuslara təmas imkanının olmadığı, ətraf aləmlə təmasların məhdudlaşdırıldığı və ya olmadığı şəraitdə) saxlanılan məhbuslara xüsusi diqqət yetirməlidir.

İnsanın təkadamlıq kameraya salınması ciddi sanksiyadır; o, uzun müddətə və (və ya) dəfələrlə tətbiq edildikdə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar, yaxud həтта işgəncə ola bilər. Təkadamlıq kamerada məhbusu bu cür rəftara məruz qoymaq imkanı daha çoxdur. Buna görə də, təcridetmə müstəsna tədbir olmalı və müddəti məhdudlaşdırılmalıdır; o, mümkün qədər qısamüddətli olmalıdır. Təkadamlıq kameraya salınma ciddi təminatlarla – məsələn, bu tədbirin yoxlanılması və ondan şikayət edilməsi sistemləri ilə – müşayiət olunmalıdır. Səfər qrupları bu sistemlərin məhbus üçün adekvat müdafiəni yetərin-cə təmin etməsi üzərində nəzarətə cəlb oluna bilərlər.

Bəzən təcridetmənin müdafiə tədbiri qismində istifadəsinə ehtiyac olur. Bu halda məhbusun təcrid rejimi intizam sanksiyası qismində təcrid olunmuş məhbusa tətbiq edilən rejimə nisbətən daha az məhdudlaşdırıcı olmalıdır. Həmçinin belə məhbuslara hər hansı yoxlama sistemi şamil olunmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar heç vaxt təkadamlıq kameraya salınmamalıdırlar.

Təkadamlıq kameraya salınma:

- qeyri-müəyyən xarakterli;
- uzunmüddətli;
- təkrarlanan olmamalıdır.

Əsas suallar:

- Təkadamlıq kameraya salınmanın yol verilən maksimal müddəti nə qədərdir?
- Təcridetmə hansı tarixdə tətbiq edilib?
- Təkadamlıq kameraya salınmanın tətbiqi barədə kim qərar verir?
- Təkadamlıq kameraya salınma hansı səbəblərə görə tətbiq edilə bilər?
- Bu tədbirlə bağlı hansı yoxlama və şikayət sistemi mövcuddur?
- Təcrid halında saxlanılan şəxs ən azı gündə bir dəfə açıq havaya çıxma bilərmi?
- Təcrid halında saxlanılan məhbuslara hansı rejim şamil olunur?
- Təkadamlıq kameraya salınmadan əvvəl tibbi müayinə keçirilməyi və həmin müayinənin diqqət mərkəzində məhbusun sağlamlığı dayanırmı?
- Təcrid halında saxlanılma müddətində bu cür müayinə nə dərəcədə tez-tez aparılır?
- Təcrid halında saxlanılan məhbus öz müraciəti əsasında həkimə çıxış imkanına malikdirmi?
- Kimlər təcrid olunmuş məhbusla görüşmək imkanına malikdirlər və bunun qeydiyyatı necə aparılır?
- Təcridetmənin hər hansı azlıq qruplarına qeyri-mütənasib şəkildə tətbiq edilməsinə dair hər hansı sübut varmı?

MƏHDUDLAŞDIRICI VASİTƏLƏR

Standartlar

“Məhdudlaşdırma alətləri, məsələn, qandallar, zəncirlər, buxovlar və hərəkətləri məhdudlaşdıran köynəklər cəza qismində heç vaxt tətbiq edilməməlidir. Bundan başqa, qandallardan və zəncirlərdən ümumiyyətlə məhdudlaşdırıcı vasitələr kimi istifadə edilməməlidir. Aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə halları istisna olmaqla qalan hallarda digər məhdudlaşdırıcı alətlərdən istifadə edilməməlidir:

a) başqa yerə köçürülmə zamanı qaçışın qarşısını almaq üçün ehtiyat tədbiri kimi istifadə; bu şərtlə ki, məhbus məhkəmə orqanının və ya inzibati orqanın qarşısına gətirildikdə həmin alətlər çıxarılmalıdır;

b) həkimin göstərişi əsasında tibbi səbəblərə görə istifadə;

c) məhbusun özünə və ya başqalarına xəsarət yetirməsinin və ya əmlaka ziyan vurmasının qarşısını almaq üçün həbsxana rəisinin əmri əsasında istifadə (əgər digər nəzarət metodları uğursuzluğa düşər olubsa); belə hallarda rəis dərhal həkimlə məsləhətləşməli və yuxarı inzibati orqana məlumat verməlidir” (*SMR, 33-cü qayda*).

“Məhdudlaşdırma alətlərindən istifadənin növləri və üsulu barədə qərar həbsxana müdiriyyəti tərəfindən verilməlidir. Belə alətlər zəruri olan müddətdən artıq tətbiq edilməməlidir” (*SMR, 33-cü qayda*).

“Bundan əvvəlki bənddə qeyd edilən məhdudlaşdırma alətlərindən istifadənin icazə verilən növləri və üsulu qanunla və ya digər normativ aktla müəyyən edilir. Belə alətlər zəruri olan müddətdən artıq tətbiq edilməməlidir” (*SMR, 40-cü qayda*).

“Fiziki məhdudlaşdırma alətlərinə əl atmağın tələb olunduğu nadir hallarda müvafiq məhbus mütəmadi və adekvat nəzarət altında saxlanılmalıdır. Bundan başqa, imkan yaranan kimi məhdudlaşdırma alətləri mümkün qədər tezliklə çıxarılmalıdır; onlar heç vaxt cəza məqsədi ilə tətbiq edilməməli və ya onların tətbiqinin müddəti cəza

məqsədi ilə uzadılmamalıdır. Nəhayət, məhbuslara qarşı gücün tətbiq edildiyi hər bir hal qeydə alınmalıdır” (*CPT, GR 2, §53*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-5; IDRCPL, 46-cı maddə; EPR, 39-cu qayda*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Aşağıda 64-cü qaydada göstərilən hallar istisna olmaqla hər hansı məqsəd üçün məhdudlaşdırma alətlərindən və güc tətbiqindən istifadə qadağan olunmalıdır” (*RPJDL, 63-cü qayda*).

“Məhdudlaşdırma alətlərindən və güc tətbiqindən yalnız müstəsna hallarda, bütün digər nəzarət metodları tükəndikdə və uğursuz olduqda və yalnız qanunla və digər normativ aktlarla bunların nəzərdə tutulduğu və bunlara açıq-aydın icazə verildiyi hallarda istifadə edilə bilər. Onlar alçaltmaya və ya deqradasiyaya səbəb olmamalı, məhdud şəkildə və yalnız mümkün qədər qısa müddət ərzində istifadə edilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin özünə və başqalarına xəsarət yetirməsinin və ya əmlaka ciddi ziyan vurmasının qarşısını almaq üçün həbsxana rəisinin əmri ilə belə alətlərdən istifadə oluna bilər. Belə hallarda rəis dərhal həkimlə və digər müvafiq personalla məsləhətləşməli və yuxarı inzibati orqana məlumat verməlidir” (*RPJDL, 64-cü qayda*).

Şərhlər

Bəzi məhdudlaşdırıcı vasitələr tamamilə qadağandır.

Tətbiqinə icazə verilən bütün məhdudlaşdırıcı vasitələrdən yalnız müstəsna hallarda istifadə edilməlidir. Onlardan heç vaxt intizam sanksiyası qismində istifadə edilə bilməz. Bundan başqa, onlar bir sıra təminatlarla müşayiət olunmalıdır:

- Məhbuslara məhdudlaşdırıcı tədbirlər zəruri olan minimum müddət ərzində tətbiq edilməlidir;

- Məhdudlaşdırıcı vasitələrdən (və ya gücdən) istifadə qeydiyyat kitabında qeyd edilməlidir;
- Rəisə bu barədə dərhal məlumat verilməlidir.

Məcbureddi vasitələrdən istifadədə həkim xüsusilə həssas rola malikdir. *SMR*-də və digər normalarda qeyd edilir ki, həkim tibbi səbəblərlə bağlı müəyyən tədbirlər barədə məsləhət verə bilər. *CPT*-nin şərtlərində aydınlıq gətirildiyi kimi, məhdudlaşdırıcı vasitələrdən istifadə edildikdə məhbus dərhal həkim tərəfindən müayinə olunmaq hüququna malikdir. Bu heç bir halda həkim tərəfindən məhbusun “cəzaya yararlı” olub-olmadığının yoxlanılması kimi başa düşülməməlidir. Həkimin belə funksiyası faktiki olaraq beynəlxalq standartlar tərəfindən açıq-aydın qadağan edilir və həkimin peşə etikasına ziddir (həmçinin “Tibbi xidmətlər” bölməsinə bax).

Məhbuslara məhdudlaşdırıcı vasitə tətbiq edildiyi zaman səfər qrupunun məhbuslarla söhbət etməsi adətən səfər qrupunun azadlıqdan məhrumetmə yerlərində insan ləyaqətinə hörməti təmin etmək funksiyasına ziddir.

Əsas suallar:

- Məhdudlaşdırıcı vasitələrdən istifadəyə hansı hallarda icazə verilir?
- Onlardan nə dərəcədə tez-tez istifadə edilir?
- Onlardan istifadə hallarının hamısı qeydiyyat kitabında qeyd alınır mı?
- Bu tədbirə məruz qalan şəxslər həkimlə görüşmək imkanına malikdirlər mi?
- Məhdudlaşdırıcı vasitələr hansı müddətə tətbiq edilir?
- Azlıq qruplarına münasibətdə məhdudlaşdırıcı vasitələrdən qeyri-mütənasib şəkildə istifadə edildiyinə dair hər hansı sübut varmı?

GÜC TƏTBİQİ

Standartlar

“1. Özünümüdafiə halları, yaxud qaçışa cəhd, habelə qüvvədə olan qanunlara və ya qaydalara əsaslanan əmrlərə aktiv və ya passiv fiziki müqavimət halları istisna olmaqla azadlıqdan məhrumetmə müəssisələrinin əməkdaşları məhbuslarla münasibətlərində güc tətbiq etməməlidirlər.

Güç tətbiq edən əməkdaşlar zəruri dərəcədə artıq güc tətbiq etməməli və hadisə barədə dərhal müəssisənin rəisinə məlumat verməlidirlər.

2. Həbsxana əməkdaşlarına onların aqressiv məhbusları ram etmələrinə imkan verən xüsusi fiziki təlim keçilməlidir.

3. Məhbuslarla birbaşa təmas tələb edən funksiyaları yerinə yetirən əməkdaşlar xüsusi hallar istisna olmaqla silah gəzdirməməlidirlər. Bundan başqa, yalnız müvafiq təlim keçilmiş əməkdaşlar silahlarla təchiz olunmalıdır. (...)” (*SMR, 54-cü qayda, həmçinin bax: EPR, 63-cü qayda*).

“Hüquq-mühafizə əməkdaşları yalnız ciddi zərurət olduqda və vəzifələrinin icrası tələb etdiyi dərəcədə güc tətbiq edə bilərlər” (*Hüquq-mühafizə əməkdaşlarının davranış məəcəlləsi, 3-cü maddə*).

“Hüquq-mühafizə əməkdaşları yalnız birbaşa ölüm və ya ciddi xəsarət təhlükəsinə qarşı özünümüdafiə və başqalarını müdafiə hallarında, həyat üçün böyük təhlükə törədən xüsusilə ağır cinayətin törədilməsinin qarşısını almaq, bu cür təhlükə doğuran və onlara müqavimət göstərən şəxsi həbs etmək və ya onun qaçmasının qarşısını almaq üçün və yalnız sərtlik dərəcəsi daha az olan tədbirlər bu məqsədlərə nail olmaq üçün yetərli olmadığı hallarda odlu silahdan istifadə etməlidirlər. İstənilən halda, ölümə səbəb ola bilən gücün bilərəkdən tətbiqi yalnız həyatın qorunması məqsədi ilə tamamilə qaçılmaz olduqda həyata keçirilə bilər” (*Hüquq-mühafizə əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinə dair BMT-nin Əsas Prinsipləri, 9-cu prinsip*).

“Müəssisə daxilində təhlükəsizliyin və qaydanın mühafizəsi üçün mütləq zərurətində olduğu və ya şəxsi təhlükəsizlik təhdid altında olduğu hallar istisna olmaqla hüquq-mühafizə əməkdaşları tutulan və ya həbsə alınan şəxslərlə münasibətlərində güc tətbiq etməməlidirlər.

Özünümüdafiə halları, yaxud qaçısa cəhd, habelə qüvvədə olan qanunlara və ya qaydalara əsaslanan əmrlərə aktiv və ya passiv fiziki müqavimət halları istisna olmaqla azadlıqdan məhrumetmə müəssisələrinin əməkdaşları məhbuslarla münasibətlərində güc tətbiq etməməlidirlər” (*Hüquq-mühafizə əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinə dair BMT-nin Əsas Prinsipləri, 15-ci prinsip*).

“Hüquq-mühafizə əməkdaşları tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxslərlə münasibətlərində yalnız birbaşa ölüm və ya ciddi xəsarət təhlükəsinə qarşı özünümüdafiə və başqalarını müdafiə hallarında, yaxud 9-cu prinsipdə qeyd edilmiş təhlükəni doğuran tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin qaçmasının qarşısını almaq üçün ciddi zərurət olduğu hallarda odlu silahdan istifadə etməlidirlər” (*Hüquq-mühafizə əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinə dair BMT-nin Əsas Prinsipləri, 16-cı prinsip*).

“Ayrı-ayrı hallarda həbsxana əməkdaşları zorakılığa meylli məhbusları nəzarətdə saxlamaq üçün güc tətbiqindən və hətta fiziki məhdudlaşdırma alətlərindən istifadə etmək məcburiyyətində qala bilərlər. Bunlar açıq-aydın yüksək riskli situasiyalardır, bu zaman məhbuslarla qəddar rəftar baş verə bilər və buna qarşı xüsusi təminatlar tələb olunur.

Bərəsində hər hansı güc vasitəsi tətbiq edilən məhbus dərhal həkim tərəfindən müayinə olunmaq və zərurət olduqda müalicə olunmaq hüququna malikdir. Bu müayinə elə aparılmalıdır ki, həkim olmayan əməkdaşlar söhbətləri eşidə bilməsinlər və yaxşı olar ki, müayinə onların nəzərlərindən kənarında aparılsın, müayinənin nəticələri (o cümlədən məhbusun hər hansı müvafiq iddiaları və həkimin rəyləri) rəsmən qeydə alınmalı və məhbus onlarla tanış ola bilməlidir. (...) Nəhayət, məhbuslara qarşı hər bir güc tətbiqi halı qeydə alınmalıdır” (*CPT, GR 2, §53*).

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Yetkinlik yaşına çatmayanların saxlanıldığı istənilən yerdə əməkdaşlar tərəfindən silahların gəzdirilməsi və istifadəsi qadağan olunmalıdır” (*RPJDL, 65-ci qayda*).

Şərhlər

Səfər qrupu güc tətbiqinin müstəsna reaksiya, yoxsa adi hal olduğunu araşdırmalıdır.

Qrupun üzvləri zərurilik və mütənasiblik prinsiplərinə riayət edilib-edilmədiyini nəzərdən keçirməlidirlər.

Onlar güc tətbiqinə dair təlimatların və məhdudiyətlərin həbsxana qaydalarına daxil edilib-edilməyini və məhbuslar üçün çatımlı olub-olmadığını və əməkdaşların xəsarət almadan və ya məhbuslara xəsarət yetirmədən nəzarəti həyata keçirə bilmələri üçün nəzarət və məhdudlaşdırma metodları ilə bağlı əməkdaşlara hansı təlimlərin keçildiyini yoxlamalıdırlar.

Bir qayda olaraq, məhbuslarla birbaşa təmasda olan əməkdaşlar odlu silah gəzdirməməlidirlər. Əgər onlar dəyənək kimi vasitələr gəzdirirlərsə, bunu nümayişkaranə və ya qıcıqlandırıcı tərzdə etməməlidirlər.

Gücün və ya odlu silahın tətbiq edildiyi hər hansı hadisələr barədə rəisə yazılı hesabat verilməli, bu hallar rəsmi qeydiyyat kitabında qeydə alınmalı və araşdırılmalıdır.

Əsas suallar:

- Əməkdaşlar hər hansı silah gəzdirirlərmi?
- Yerli normativ aktlara əsasən hansı əməkdaşların silah gəzdirməsinə icazə verilir?

- Gücün tətbiqindən istifadə edildiyi hallar nə dərəcədə tez-tez baş verir (məhbusların, rəisin sözlərinə, qeydiyyat kitabındakı qeydlərə və digər mənbələrin məlumatlarına əsasən)?
- Azlıq qruplarına münasibətdə qeyri-mütənasib tərzdə güc tətbiq edildiyinə dair hər hansı sübut varmı?

Əlavə məlumat üçün mənbələr:

Amnesty International, *Combating torture: a manual for action*, London, 2003. (Chapter 5.5: Conditions of detention; Discipline and security pp. 127-132)

Camille Giffard, *The Torture Reporting Handbook, How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights*, Human Rights Centre, University of Essex, United Kingdom, 2000.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, *Professional Training Series no. 8, Istanbul Protocol, Manual on the Effective investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, New York, Geneva, 2001.

Penal Reform International, *Making standards work, an international handbook on good prison practice*. London, 2001, pp. 42-51.

Andrew Coyle, *Human Rights Approach to Prison Management. Handbook for prison staff*. International Centre for Prison Studies, 2003, pp. 69-81.

UN OHCHR, *Human Rights and Prisons – A manual on Human Rights Training for Prison Officials*, Geneva, 2003. (Section 2: right to physical and moral integrity, pp. 2133)

MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİ

Bu bölmənin məqsədi məhbusların hüquqlarına və ləyaqətinə hörməti təmin edən və eyni zamanda cəza sistemlərinin normal fəaliyyətinə imkan verən müxtəlif növ tədbirləri araşdırmaqdır. Belə ki, həbsxana daxilində qaydaların mühafizəsi önəmli olsa da, intizam tədbirləri yalnız aydın və dəqiq müəyyən edilmiş norma və prosedurlara uyğun olaraq həyata keçirilməlidir.

İntizam sanksiyaları müvafiq təminatlarla müşayiət olunmalıdır və məhbuslar həm müəssisə daxilində, həm də müəssisədən kənar qurumlara şikayətlərini səmərəli şəkildə, asanlıqla və qisas riski olmadan təqdim etmək imkanına malik olmalıdırlar. Həmçinin müstəqil təftiş mexanizmləri də azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin hüquqlarına hörmət edilməsinin monitorinqində əhəmiyyətli rol oynayır.

Nəhayət, müəssisənin qanuna zidd şəkildə idarə olunmamasını təmin etməyə və (və ya) onun necə idarə olunduğunu monitorinq etməyə kömək edən digər tədbirlər bunlardır: müxtəlif kateqoriyalı məhbusların ayrı saxlanması, qeydiyyatın aparılması və insanlara müəssisənin necə fəaliyyət göstərdiyi barədə məlumat verilməsi.

Müdafiə tədbirləri:

- Qeydiyyatın aparılması;
- Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin məlumatlandırılması;
- Azadlıqdan məhrumetmə yerinin təftişi;
- İntizam prosedurları;
- Şikayət prosedurları;
- Müxtəlif kateqoriyalı məhbusların ayrı saxlanması.

QEYDİYYATIN APARILMASI

Standartlar

“1. Aşağıdakılar lazımı qaydada qeydə alınmalıdır:

- a) həbsin səbəbləri;
- b) həbsin vaxtı və tutulmuş şəxsin saxlanma yerinə gətirildiyi vaxt, habelə onun məhkəmə orqanı və ya digər orqan qarşısına ilk dəfə çıxarıldığı vaxt;
- c) müvafiq hüquq-mühafizə orqanı əməkdaşlarının adları;
- d) saxlanma yeri barəsində dəqiq məlumatlar.

2. Belə qeydlər tutulmuş şəxsə və ya onun vəkilinə (əgər vəkil varsa) qanunla nəzərdə tutulan qaydada təqdim edilir” (*BPP, 12-ci prinsip*).

“1. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlanıldığı hər bir yerdə nömrələri səhifələnmiş məcburi qeydiyyat kitabı saxlanılmalı, qəbul edilmiş hər bir məhbus barədə aşağıdakı məlumatlar oraya daxil edilməlidir:

- a) onun kimliyi barədə məlumatlar;
- b) onun həbsinin səbəbləri və həbs qərarını qəbul edən orqanın adı;
- c) onun qəbul edildiyi və buraxıldığı gün və saat.

2. Həbs barədə etibarlı qərar olmadan heç kim azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsinə qəbul oluna bilməz, qərarın təfsilatları öncədən qeydiyyat kitabına daxil edilir” (*SMR, 7-ci qayda*).

“1. Həbs barədə etibarlı qərar olmadan heç kim azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsinə qəbul oluna bilməz.

2. Həbs qərarının mühüm təfsilatları və məhbusun qəbulu dərhal qeydə alınmalıdır” (*EPR, 7-ci qayda*).

“Həbs olunmuş şəxslərin səmərəli müdafiəsini təmin etmək üçün məhbusların rəsmən azadlıqdan məhrumetmə yerləri kimi tanınan yerlərdə saxlanması, onların adlarının və saxlanıldıqları yerlərin, habelə onların həbsinə görə cavabdehlik daşıyan şəxslərin adlarının qeydiyyat kitablarında qeyd edilməsi və həmin kitabların müvafiq şəxslər, o cümlədən məhbusun qohumları və dostları üçün açıq və çatımlı olması təmin edilməlidir” (*GC 20, 11-ci bənd*).

Dövlətlər:

“Hər bir azadlıqdan məhrumetmə yerində azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər barədə ətraflı yazılı qeydlərin, o cümlədən həbsin günü, vaxtı, yeri və səbəbini ətraflı göstərən qeydlərin aparılmasını təmin etməlidirlər” (*RIG, 30-cu maddə*).

Həmçinin bax: *IDRCPDL, 18-ci maddə*.

Şərhlər

Rəsmi qeydiyyatın aparılması mühüm müdafiə tədbiridir. O, həm də hakimiyyət orqanlarının işinin şəffaflığını və həbs olunmuş şəxslərin müdafiəsini təmin etməkdə mühüm elementdir. Səfər qrupları üçün xüsusi maraq doğuran qeydiyyat kitablarına aşağıdakılar daxildir: azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin daxilində və həmin yerlərdən kənarında məhbusların yerdəyişməsinin qeydə alındığı kitablar; güc tətbiqinin qeydə alındığı kitablar; və intizam tədbirlərinin qeydə alındığı kitablar.

Aşağıdakıların qeydiyyatı aparılmalıdır:

- həbs olunmuş şəxsin kimliyi;
- azadlıqdan məhrumetmənin səbəbləri;
- həbsin vaxtı;
- tutulmuş şəxsin azadlıqdan məhrumetmə yerinə gətirildiyi vaxt;
- tutulmuş şəxsin azadlıqdan məhrumetmə yerini tərk etdiyi (məsələn, istintaq və ya məhkəmə iclası üçün) və oraya qayıtdığı vaxt;
- azadlıqdan məhrumetmə yerini tərk edərkən və oraya gələrkən məhbusun fiziki vəziyyəti;
- onun məhkəmə və ya digər orqanın qarşısına ilk dəfə çıxarıldığı vaxt;
- müvafiq qanunların tətbiqinə görə cavabdeh olanların adları;
- tutulmuş şəxsin saxlanıldığı yer barədə dəqiq informasiya (azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin olduğu yeri həmin informasiya əsasında tez tapmaq mümkün olmalıdır).

Həmçinin istənilən hadisələrin (güc tətbiqinin, intizam tədbirlərinin və s.) sistematik olaraq qeydə alındığı qeydiyyat kitabı da olmalıdır.

Müəyyən hallarda səfər proqramının açıq-aydın məqsədlərindən biri məhbusu yoxa çıxmaqdan müdafiə etməkdən ibarət olur. Belə hallarda qeydiyyat kitablarındakı məlumatların səfərdən sonra da nəzarətdə saxlanması önəmli olur. Buna görə də, səfərdən sonrakı tədbirlər məhbusun digər azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə köçürülməsi və ya azad edilməsi barədə məlumatların yoxlanılmasını özündə ehtiva edir. Bu yoxlama səfərdən sonra digər azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə

baş çəkmə zamanı, yaxud məhbusların ailələri ilə və azad edilmiş məhbuslarla təmas vasitəsilə aparıla bilər.

Bəzi əsas suallar:

- Məhbusun azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsinə gəldiyi və oranı tərk etdiyi barədə məlumatlar dəqiq şəkildə qeydə alınır mı?
- Bütün mühüm insidentlər qeydiyyat kitabında qeydə alınır mı?
- Qeydiyyat kitabındakı məlumatlardan necə istifadə edilir?
- Məhbusların hüquqi cəhətdən azadlığa buraxılmaq hüququ əldə etdiyi günlərin qeydə alındığı qeydiyyat kitabı varmı?

MƏHBUSLARIN MƏLUMATLANDIRILMASI

“İstənilən şəxs həbsə anında, yaxud tutulmanın və ya azadlıqdan məhrum edilmənin başlanğıcında və ya bundan az sonra tutmaya, həbsə və ya azadlıqdan məhrum etməyə görə cavabdeh olan orqan tərəfindən hüquqları barədə müvafiq qaydada məlumatlandırılır, həmin hüquqlar və onları necə həyata keçirə biləcəyi ona izah edilir” (*BPP, 13-cü prinsip*).

“1. Hər bir məhbus azadlıqdan məhrum etmə müəssisəsinə qəbul edilərkən onun kateqoriyasına aid olan məhbuslarla rəftarı tənzimləyən normalar, müəssisənin intizam tələbləri, informasiya əldə etməyin və şikayətlər verməyin icazə verilən üsulları və onun öz hüquq və vəzifələrini başa düşməsi və özünü müəssisənin həyatına uyğunlaşdırması üçün zəruri olan bu kimi bütün digər məsələlər barədə yazılı şəkildə məlumatlandırılır.

2. Məhbus savadsızdırsa, yuxarıda qeyd edilən məlumatlar ona şifahi şəkildə çatdırılır” (*SRM, 35-ci qayda, eyni mətn EPR-in 41-ci qaydasında da var*).

“Dövlətlər həbsə alınmış bütün şəxslərin həbsin səbəbləri barədə dərhal məlumatlandırılmasını təmin etməlidirlər” (*RIG, 25-ci maddə*).

Həmçinin bax: (*ACPR, A-9 və IDRCDDL, 53-cü maddə*).

Sərhlər

Səfər qrupu məhbusların öz hüquq və vəzifələri barədə nə dərəcədə məlumatlandırıldığını; bu məlumatların çatdırılması üsulunun qanəediciliyini; məhbusların onları nə dərəcədə anladığını və sonradan bu cür məlumatlarla tanışlıq imkanına malik olub-olmadıqlarını yoxlamalıdır.

Məhbuslar azadlıqdan məhrumetmə yerinə ilk dəfə gətirildikdə çaşqınlıq içərisində və həssas vəziyyətdə ola bilərlər. Məlumatlar onlara çatdırılarkən bunu nəzərə almaq lazımdır.

Monitorinq mexanizmləri müəssisənin fəaliyyəti barədə, xüsusən görüşlər, yazışmalar, əmlak və telefon əlaqələri barədə məlumatlara məhbusların ailələrinin çıxışının olub-olmadığını yoxlamalıdırlar.

Əsas suallar:

- Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər azadlıqdan məhrumetmə yerinə daxil olarkən hansı məlumatları alırlar?
- Onlar bu məlumatları hansı formada alırlar?
- Onlar məlumatların verildiyi dili həqiqətən başa düşürlərmi (əgər söhbət əcnəbi vətəndaşlardan gedirsə, onların məlumatlandırılmasını təmin etmək üçün hər hansı xüsusi norma varmı) və onların savadsızlığı nəzərə alınırmi?
- Müəssisənin daxili qaydaları göz önündə asılırmı və istənilən vaxt onlarla asanlıqla tanış olmaq mümkündürmü?
- Onların məzmunu azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftara dair standartların ruhuna uyğundurmu?
- Onlar aydın şəkildə ifadə edilibmi?

TƏFTİŞ

Standartlar

“1. Müvafiq qanunlara və qaydalara ciddi əməl olunmasına nəzarət etmək məqsədi ilə, saxlanma və ya azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin idarə olunmasına görə bilavasitə cavabdehlik daşıyan hakimiyyət orqanlarından fərqli olan digər səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən təyin edilən və onların qarşısında cavabdehlik daşıyan ixtisaslı və təcrübəli şəxslər azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə mütəmadi baş çəkirlər.

2. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs saxlanma və ya cəzaçəkmə yerlərində təhlükəsizliyi və asayışı təmin etmək üçün əgəlabatan şərtlərə əməl edilməklə, 1-ci bəndə uyğun olaraq belə yerlərə baş çəkən şəxslərlə sərbəst və tam konfidensial şəraitdə ünsiyyətdə olmaq hüququna malikdir” (*BPP, 29-cu prinsip*).

“Penitensiar müəssisələr və xidmətlər səlahiyyətli orqanların təyin etdiyi ixtisaslı və təcrübəli müfəttişlər tərəfindən mütəmadi təftiş olunmalıdır. Müfəttişlər xüsusən əmin olmalıdırlar ki, azadlıqdan məhrumetmə müəssisələri mövcud qanunlara və digər normativ aktlara uyğun olaraq idarə olunur və onların işi penitensiar və islah xidmətlərinin qarşısında qoyulan vəzifələrə uyğundur” (*SMR, 55-ci qayda*).

“Səmərəli şikayət və təftiş prosedurları həbsxanalarda qəddar rəftara qarşı fundamental təminatlardır. Məhbuslar həm həbsxana sistemi daxilində, həm də ondan kənar orqanlara şikayət etmək imkanlarına, o cümlədən müvafiq hakimiyyət orqanına konfidensial qaydada müraciət imkanına malik olmalıdırlar. *CPT* məhbusların şikayətlərini dinləmək (və zərurət olduqda onlarla bağlı tədbir görmək) və müəssisənin tikililərini təftiş etmək səlahiyyətlərinə malik olan müstəqil qurum (məsələn, Ziyarətçilər Şurası və ya nəzarətçi hakim) tərəfindən hər bir azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsinə mütəmadi səfərlərə xüsusi önəm verir. Belə qurumlar, digər məsələlərlə yanaşı, həbsxana müdiriyyəti ilə konkret məhbus arasında və ya həbsxana müdiriyyəti ilə

bütün məhbuslar arasında yaranan fikir ayrılıqlarını aradan qaldırmaqda mühüm rol oynaya bilərlər” (*CPT, GR 2, §54*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-16* və *IDRCPDL, 9-cu maddə və 10-cu maddənin 1-ci bəndi*.

Şərhlər

I fəsildə gördüyümüz kimi, azadlıqdan məhrum edilənlərin hüquqlarının təmin olunması üçün müxtəlif tamamlayıcı daxili və xarici təftiş sistemləri zəruridir. Monitoring mexanizmi olaraq siz də bu sistemlərdən biri sayılırsınız.

Məhbuslar təftiş mexanizmləri ilə sərbəst və tam konfidensial şəraitdə ünsiyyətdə olmaq imkanına malik olmalıdırlar.

Monitoring mexanizmləri bu cür qurumların qeyd və tövsiyələrinə azadlıqdan məhrum etmə yerlərinin necə reaksiya verdiyini monitoring etməlidirlər.

Əsas suallar:

- Daxili təftiş mexanizmi varmı?
- Onun tərkibi kimlərdən ibarətdir?
- Təftişlər nə dərəcədə tez-tez aparılır?
- Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər bu qurumla konfidensial şəraitdə ünsiyyətdə olmaq imkanına malikdirlərmi?
- O, şikayətləri qəbul etmək və araşdırmaq səlahiyyətinə malikdirmi?
- Onun hesabatları ilə kimlər tanış ola bilərlər? Həmin hesabatlar ictimaiyyətə açıqlanırmı?
- Təftişlərin nəticələri nədən ibarətdir?

İNTİZAM PROSEDURLARI

Standartlar

“1. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs saxlanma və ya cəzaçəkmə yerində olduğu zaman onun davranışının intizam hüquq pozuntusu xarakterli olması, tətbiq edilə bilən intizam cəzasının növü və müddəti, habelə səlahiyyətinə bu cür cəzanı təyin etmək daxil olan hakimiyyət orqanları lazımi qaydada dərc edilmiş qanunlarda və ya qanun əsasında qəbul edilmiş normativ aktlarda dəqiq müəyyən edilməlidir.

2. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs intizam tədbiri tətbiq ediləndək dinlənilmək hüququna malikdir. O, belə tədbirdən yuxarı orqanlara şikayət etmək hüququna malikdir” (*BPP, 30-cu prinsip*).

“İntizam və asayiş qətiyyətlə qorunmalı, lakin yalnız nəzarətin etibarlılığının təmin edilməsi və müəssisədə lazımi birgəyaşayış qaydalarına əməl olunması üçün zəruri olan məhdudiyətlər tətbiq edilməlidir” (*SMR, 27-ci qayda*).

“Aşağıdakılar həmişə qanunla və ya səlahiyyətli idarəetmə orqanlarının normativ aktı ilə müəyyən edilməlidir:

- a) intizam xətası təşkil edən davranış;
- b) məhbusun məruz qala biləcəyi cəzanın növləri və müddəti;
- c) cəza təyin etmək hüququna malik olan orqan” (*SMR, 29-cu qayda*).

“İntizam xətalalarına görə cəza qismində bədən cəzaları, qaranlıq kameraya salma və qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan cəza növləri tam qadağan olunmalıdır” (*SMR, 31-ci qayda; həmçinin 28-ci və 30-cu qaydalara bax*).

“Aydın intizam prosedurlarının həm rəsmən müəyyən edilməsi, həm də praktikada tətbiqi istər məhbusların, istərsə də həbsxana əməkdaşlarının marağındadır; bu sahədə hər hansı qeyri-müəyyənliklər qeyri-rəsmi (və nəzarətsiz) sistemlərin formalaşması riskini doğurur. İntizam prosedurları məhbusları onlar tərəfindən törədildiyi iddia edilən hüquq pozuntuları ilə bağlı dinlənilmək və təyin olunan hər hansı sanksiyaya qarşı yuxarı orqana şikayət etmək hüququ ilə təmin etməlidir.

Çox vaxt rəsmi intizam proseduru ilə yanaşı digər prosedurlar da mövcud olur ki, onlara əsasən məhbus intizam xarakterli səbəblərə və ya təhlükəsizlik səbəblərinə görə (məsələn, müəssisə daxilində “asa-yişin qorunmasının” maraqları naminə) məcburi olaraq digər məhbuslardan ayrı saxlanıla bilər. Bu prosedurlar da səmərəli təminatlarla müşayiət olunmalıdır. Məhbus ona qarşı görülən tədbirin səbəbləri barədə məlumatlandırılmalı (təhlükəsizlik tələblərinin buna yol vermədiyi hallar istisna olmaqla), ona məsələ barədə öz mövqeyini bildirmək imkanı verilməli və o, tədbirdən müvafiq orqana şikayət etmək imkanına malik olmalıdır” (*CPT, GR 2, §55*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-12* və *IDRCPDL, 47-ci maddənin 1-ci bəndi və 49-cu maddə*.

Şərhlər

Monitorinq mexanizmləri cəza sisteminin əməkdaşlar və məhbuslar tərəfindən başa düşülən aydın qaydaları əks etdirən rəsmi sistem olub-olmadığını və intizam pozuntuları təşkil edən hərəkətlərin siyahısının dərc edilib-edilmədiyini araşdırmalıdırlar. Monitorinq mexanizmləri həmin qaydaların təkcə hansı əməllərin hüquq pozuntusu təşkil etməsi baxımından aydın olub-olmadığını deyil, həm də hansı cəzanın təyin edilə bilməsi; intizam sanksiyalarını kimlərin tətbiq etmək səlahiyyətinə malik olması; və sanksiyaya məruz qalan şəxsin öz mövqeyini bildirmək və şikayət etmək imkanına malik olması baxımından aydın olub-olmadığını nəzərdən keçirməlidir.

Monitorinq mexanizmi həmin qaydaların məhbuslara necə çatdırıldığını və tanışlıq üçün haradan asıldığını öyrənməkdə maraqlı olmalıdır.

Monitorinq mexanizmi həmçinin intizam qaydalarının xarakteri ilə maraqlanmalıdır (yəni müəyyən etməlidir ki, onlar müəssisədə qaydanı və müəssisənin normal fəaliyyətini mühafizə etmək tələbatı ilə fərdlərin ləyaqətinə hörmət etmək tələbatı arasında mütənasiblik prinsipinə əsaslanırmı).

İntizam icraatı prosedurlarının xarakteri də araşdırma predmeti olmalıdır. Həmin prosedurlar mümkün qədər müvafiq prosesual təminatlara uyğun olmalı, məsələn, məhbusun maraqları hüquqi nümayəndə vasitəsilə təmsil olunmalıdır.

Monitorinq mexanizmləri yadda saxlamalıdırlar ki, intizam sanksiyalarının ağırlıq dərəcəsi törədilmiş hüquq pozuntusuna qeyri-mütənasib olduqda, həmin sanksiyalar qanunsuz tətbiq edildikdə, yaxud əsassız olaraq alçalma və ya iztirab hissi doğurduqda həmin sanksiyalar qəddar rəftara bərabər sayılır.

Monitorinq mexanizmləri intizam qaydalarının məhbuslar arasında qeyri-formal təbəçilik qaydalarına çevrilməsindən ibarət hər hansı tendensiyaya diqqət yetirməlidirlər. Belə hallar qadağandır.

Əsas suallar:

Hansı davranış və hərəkətlər intizam sanksiyasına səbəb olur?

- Sanksiyaları kim və nəyin (yazılı və ya şifahi hesabatın) əsasında müəyyən edir?
- Şəxs özünü müdafiə etmək imkanına malikdirmi?
- Şəxs ona qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə məlumatlandırılıbmı?

- Hansı sanksiyalar təyin olunur və onların müddəti nə qədərdir?
- Şikayət mexanizmi necə işləyir?
- Hər hansı şikayətlər məhbus üçün müsbət nəticə ilə yekunlaşıbmı?
- Azadlıqdan məhrum edilmiş məhbusların ümumi sayına nisbətə konkret müddət ərzində neçə məhbus cəzalandırılıb?
- Azlıq qruplarına hər hansı cəzanın və ya konkret cəzaların qeyri-mütənasib şəkildə tətbiq edildiyini göstərən hər hansı əlamət varmı?
- İntizam tədbirlərinin tətbiqinə məhbusların cəlb olunduğunu göstərən hər hansı əlamət varmı?

ŞİKAYƏT PROSEDURLARI

Standartlar

“1. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs və ya onun vəkili azadlıqdan məhrumetmə yerinin idarə olunmasına görə cavabdeh olan orqanlara və yuxarı instansiyalara, zərurət olduqda isə, şikayətlərə baxmaq və ya müdafiə vasitələrini təmin etmək səlahiyyəti olan müvafiq orqanlara həmin şəxslə rəftar barəsində, o cümlədən işgəncə və ya digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar barəsində ərizə və ya şikayət göndərmək hüququna malikdirlər.

2. İstər tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin, istərsə də onun vəkilinin bu Prinsipin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş hüquqlarını həyata keçirmək imkanı olmadıqda, həmin hüquqları tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin ailə üzvü və ya bu iş barədə məlumatı olan digər şəxs həyata keçirə bilər.

3. Ərizə və ya şikayəti təqdim edən şəxs xahiş etdikdə, ərizənin və ya şikayətin konfidensiallığı təmin olunur.

4. Hə bir ərizəyə və ya şikayətə gecikdirilmədən baxılır və əsassız ləngitməyə yol verilmədən cavab verilir. Həmin ərizə və ya şikayət rədd edildikdə və ya ona baxılması əsassız olaraq ləngidildikdə, ərizəni və ya şikayəti vermiş şəxs onu məhkəmə orqanına və ya digər orqana göndərə bilər. İstər tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs, istərsə də 1-ci bəndə uyğun olaraq ərizəni və ya şikayəti vermiş istənilən digər şəxs ərizəni və ya şikayəti verməyə görə təqibə məruz qalmamalıdır” (*BPP, 33-cü prinsip*).

“1. Hər bir məhbus iş günlərində müəssisənin rəisinə və ya onu əvəz etmək səlahiyyətinə malik olan müəssisə əməkdaşına ərizə və ya şikayətlərlə müraciət etmək imkanına malik olmalıdır.

2. Təftiş zamanı həbsxana müfəttişinə ərizə və ya şikayətlərin verilməsi mümkün olmalıdır. Məhbus müəssisənin rəisinin və ya

əməkdaşlarının iştirakı olmadan müfəttişlə və ya təftişi həyata keçirən hər hansı digər şəxslə söhbət etmək imkanına malik olmalıdır.

3. Hər bir məhbus məzmunu senzuraya məruz qalmayan, lakin lazımi formada tərtib edilməli olan və müvafiq kanallarla həbsxana müdiriyyətinə, məhkəmə orqanlarına və ya digər səlahiyyətli orqanlara verilməli olan ərizə və şikayətlərlə həmin orqanlara müraciət etmək imkanına malik olmalıdır.

4. Belə ərizə və ya şikayətlərin əhəmiyyətsiz və ya əsassız xarakter daşdığı hallar istisna olmaqla, onlara vaxtında baxılmalı və əsassız gecikdirmələr olmadan cavab verilməlidir” (*SMR, 36-cı qaydap*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-7-a), b) və c), IDRCPL, 50-ci maddənin 1-ci bəndi və 54-cü maddə*.

Şərhlər

Monitorinq mexanizmi məhbusların həbsxanadakı həyatlarının müxtəlif aspektlərini müzakirə etmək və ya onlardan şikayət etmək üçün rəsmən tanınan vasitələrə malik olub-olmadıqlarını yoxlamalıdır. Şikayət prosedurlarının forması və məzmunu və ya həmin prosedurların olmaması məhbusların hüquqlarına nə dərəcədə hörmət edildiyinin mühüm göstəricisi ola bilər.

Həmçinin müəyyən etmək lazımdır ki, şikayət vermək üçün neçə səviyyə (instansiya) var. Birinci səviyyə birbaşa müəssisənin rəisinə şikayət verməkdən ibarət ola bilər. Onu da müəyyən etmək lazımdır ki, məhbus yuxarı instansiyaya senzuraya məruz qalmayan konfidensial şikayət vermək imkanına malikdirmi?

Monitorinq mexanizmi məhbusun həbsxana sistemindən asılı olmayan müəssisədənkənar orqana senzuraya məruz qalmayan şikayət vermək imkanına malik olub-olmadığını da yoxlamalıdır.

Səfəri həyata keçirən monitorinq mexanizmi şikayət vermə sistemini monitorinq etməlidir.

- Şikayət proseduru qərəzsizlik və ədalətlik standartlarına cavab verirmi?
- O, məhbuslar üçün nə dərəcədə çatımlıdır?
- Konfidensiallığa əməl olunurmu?
- Prosedur şəffafdırımı?
- Şikayətə baxanlar obyektiv şəkildə və tərəfkeşliyə yol vermədən hərəkət edirləmi?
- Şikayət sistemi məhbusun və situasiyanın tələbatlarına uyğunlaşdırılıbmı (sistem çevikdirmi)?
- Şikayətçi şikayətin mahiyyəti ilə bağlı cavabı vaxtında alırımı (sistem səmərəlidirmi)?
- Şikayətlərə cavabların statistikasını aparılırmı, təhlil edilirmi və lazımi hallarda müvafiq tədbirlər görülürmü?

Şikayət mexanizmlərini təftiş məsələlərinə aid bölmə ilə birlikdə nəzərdən keçirmək lazımdır, çünki təftiş qurumları şikayətləri qəbul etmək və yoxlamaq imkanına malikdirlər (“Təftiş” bölməsinə bax).

Əsas suallar:

- Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər şikayət vermək üçün hansı imkanlara malikdirlər?
- Şikayət hansı xarakterlidir: inzibati, yoxsa məhkəmə xarakterli?
- Şikayət proseduru nədən ibarətdir: şikayət kimə və necə verilir?

- Şikayət proseduru azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəs üçün (o cümlədən əcnəbi vətəndaşlar, savadsız və ya natamam savadı olan insanlar üçün) asanlıqla çatımlıdır mı?
- Kənar şəxsin məhbusun adından azadlıqdan məhrumetmə yerinin müdiriyyətinə şikayət verməsi üçün imkan varmı?
- Kənar şəxsin məhbusun adından yuxarı orqana (nəzarət orqanına) şikayət verməsi üçün imkan varmı?
- Şikayətlərə hansı müddətdə baxılır?
- Son altı ay ərzində (azadlıqdan məhrumetmə yerində saxlanılan məhbusların orta sayına nisbətə) neçə şikayət verilib?
- Son vaxtlarda verilən şikayətlər hansı xarakterlidir?
- Şikayət ən çox hansı nəticə ilə yekunlaşır?
- Şikayətçinin xeyrinə neçə şikayət həll olunub?
- Şikayət verməyə görə qisas barədə hər hansı məlumatlar varmı?

MÜXTƏLİF KATEQORİYALI MƏHBUSLARIN AYRI SAXLANILMASI

Standartlar

“2. a) Müstəsna hallar istisna olmaqla təqsirləndirilən şəxslər məhkum olunmuş şəxslərdən ayrı saxlanılır və onlara məhkumluğu olmayan şəxslərin statusuna uyğun olan ayrıca rejim şamil olunur;

b) Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslər yetkin yaşlardan ayrı saxlanılır və bəzələrində qərar çıxarılması üçün mümkün qədər tezliklə məhkəmə qarşısına çıxarırlar” (*ICCPR, 10-cu maddənin 2-ci bəndi*).

“10-cu maddənin 2(a) bəndi müstəsna hallar istisna olmaqla təqsirləndirilən şəxslərin məhkum olunmuş şəxslərdən ayrı saxlanılmasını nəzərdə tutur. Belə ayırma onların məhkumluğu olmayan şəxs statusunu vurğulamaq üçün tələb olunur, belə ki, onlar eyni zamanda 14-cü maddənin 2-ci bəndində qeyd edilən təqsirsizlik prezumpsiyası hüququna malikdirlər” (*GC21, 9-cu bənd*).

“Müxtəlif kateqoriyalı məhbüsler, onların cinsləri, yaşları, əvvəlki məhkumluqları, həbs edilmələrinin hüquqi əsası və onlarla zəruri rəftar tərzini nəzərə alınmaqla ayrı-ayrı müəssisələrdə və ya eyni müəssisənin müxtəlif hissələrində saxlanılır. Belə ki:

a) kişilər və qadınlar imkan daxilində ayrı-ayrı müəssisələrdə saxlanılmalıdır; kişilər və qadınlar eyni müəssisədə saxlanılırsa, qadınlar tamamilə ayrı binada yerləşdirilməlidir;

b) məhkum olunmayan məhbüsler məhkum olunmuş məhbüslərdən ayrı saxlanılmalıdır;

c) borc öhdəliyini yerinə yetirmədiyinə görə məhkum olunmuş məhbüsler və mülki işlər üzrə digər məhbüsler cinayət törətdiyinə görə azadlıqdan məhrum edilmiş digər şəxslərdən ayrı saxlanılmalıdır;

d) yetkinlik yaşına çatmayan məhbuslar yetkin yaşlılardan ayrı saxlanılmalıdır” (*SMR, 8-ci qayda*).

“1. Məhbusları müxtəlif müəssisələrdə və rejimlərdə yerləşdirərkən onların məhkəməsinin keçirilib-keçirilmədiyini və hüquqi vəziyyətlərini (o, məhkum olunmuş, yoxsa məhkum olunmamış məhbusdur, bu onun birinci hüquq pozuntusudur, yoxsa o, dəfələrlə hüquq pozuntusu törədib, ona qısa müddətli cəza verilib, yoxsa uzunmüddətli), onlarla rəftarın xüsusi tələblərini, onların tibbi ehtiyaclarını, cinslərini və yaşlarını nəzərə almaq lazımdır.

2. Kişilər və qadınlar prinsipə ayrı saxlanılmalıdır, hərçənd ki, qəbul olunmuş reabilitasiya proqramının tərkib hissəsi qismində təşkil olunan fəaliyyətlərdə birgə iştirak edə bilirlər.

3. Prinsipə, məhkumluğu olmayan məhbuslar məhkum olunmuş məhbuslardan ayrı saxlanılmalıdır, onların həmin məhbuslarla bir yerdə yerləşdirilməyə və ya müəssisədə təşkil olunan, onlar üçün xeyirli olan fəaliyyətlərdə birgə iştirak etməyə razılıq verdiyi hallar istisnadır.

4. Yetkinlik yaşına çatmayan məhbuslar onları zərərli təsirlərdən mümkün qədər qoruyan və yaşlarına xas olan tələbatlarını nəzərə alan şəraitdə saxlanılmalıdır” (*EPR, 11-ci qayda*).

“Prinsip etibarını ilə, azadlıqdan məhrum edilmiş qadın onu eyni müəssisədə saxlanılan kişilərin yerləşdiyi yerdən fiziki cəhətdən ayıran tikilidə yerləşdirilməlidir. Yeri gəlmişkən, bəzi dövlətlər həbsxanalarda (hər ikisi azadlıqdan məhrum edilmiş) ər-arvadın birgə yerləşdirilməsi üçün və müxtəlif cinsli şəxslərin ünsiyyəti üçün müəyyən dərəcədə tədbirlər görməyə başlayıblar. *CPT* bu cür progressiv tədbirləri alqışlayır, bu şərtlə ki, belə tədbirlərə cəlb olunan məhbuslar özləri buna razılıq versinlər və onların diqqətlə seçilməsi və onlara adekvat nəzarət edilməsi təmin olunsun” (*CPT, GR10, §24*).

Həmçinin bax: *SMR, 85-ci qayda; EPR, 12-ci və 13-cü qaydalar; ACPR, B-1-b); IDRCPLD, 16-cı maddə*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“10-cu maddənin 3-cü bəndinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan hüquqpozanlar yetkin yaşlılardan ayrı saxlanılmalı və saxlanma şəraiti məsələsində onlarla yaşlarına və hüquqi statuslarına uyğun rəftar ediləməlidir” (*GC 20, 13-cü bənd*).

“Bütün azadlıqdan məhrumetmə yerlərində yetkinlik yaşına çatmayanlar yetkin yaşlılardan ayrı saxlanılmalıdır, onların yetkin yaşlı ailə üzvləri istisnadır. Yetkinlik yaşına çatmayan müvafiq şəxslər üçün xeyirli olduğu təsdiq edilmiş xüsusi proqramın tərkib hissəsi qismində, yetkinlik yaşına çatmayanlar, saxlanma şəraiti nəzarət altında olmaqla, diqqətlə seçilmiş yetkin yaşlılarla birgə saxlanıla bilərlər” (*RPJDL, 29-cu qayda*).

Şərhlər

Məhbusların ayrı saxlanılmasını tənzimləyən prinsip müxtəlif kateqoriyalı məhbusların müdafiəsini və onların spesifik tələbatlarının və ya statuslarının tanınmasını nəzərdə tutur. Məhbuslar bu prinsiplə tənzimlənməyən səbəblərə görə ayrı saxlanılmamalıdırlar.

Adətən məhbuslar aşağıdakı əlamətlərə görə ayrı saxlanılırlar:

- cins və yaş əlamətinə görə, yəni kişilər qadınlardan, azyaşlılar yetkin yaşlılardan ayrı saxlanılırlar;
- məhkəməsinin keçirilib-keçirilməməsinə və ya hüquqi statusuna görə, yəni məhkum olunmayanlar məhkum olunmuşlardan ayrı saxlanılırlar.

Monitorinq mexanizmi saxlanma şəraitini məhbusların müdafiəsi və xüsusi tələbatı nöqteyi-nəzərindən yoxlamalıdır. Ayrı saxlanılma məhbus üçün riskin obyektiv qiymətləndirilməsinə əsaslandırılmalıdır. Həqiqətən müdafiə zərurəti olduqda məhbuslar ayrı saxlanılmaq barədə müraciət etmək imkanına malik olmalıdırlar. Bəzi məhbuslar, mə-

sələn, etnik mənşələrinə, dini əqidələrinə, seksual oriyentasiyalarına görə təhlükəsizliklərinə qarşı digər məhbuslar tərəfindən konkret təhdidlərin olması səbəbindən ayrı saxlanılmağa ehtiyac duya bilərlər. Monitoring mexanizmləri ehtiyatlı olmalı və bilməlidirlər ki, ayrı saxlanılma müxtəlif məhbus kateqoriyalarına əlverişsiz təsir göstərə bilər. Məsələn, qadınlar və yetkinlik yaşına çatmayanlar həbsxanada saxlanılanlar arasında azlıq təşkil etdiyinə görə, onların ayrıca yerlərlə təchiz olunması çox vaxt onların ailələri və dostları ilə təmasdan məhrum edilməsi ilə nəticələnir. Məhkəmə araşdırmasını gözləyən məhbuslar, baxmayaraq ki, onların hüquqi statusu təqsirsizlik prezumpsiyasını nəzərdə tutur, çox vaxt məhkum olunmuş məhbuslardan daha pis şəraitdə saxlanılırlar və ətraf aləmə çıxış imkanları daha az olur.

HIV-ə yoluxma riski istisna olmaqla, məhbusların ayrı saxlanılmasına heç bir tibbi səbəblə haqq qazandırıla bilməz.

Monitoring mexanizmləri əksər hissəsi əlil olmayan məhbuslarla eyni azadlıqdan məhrumetmə yerində saxlanılan əlil və yaşlı məhbusların xüsusi tələbatlarının ödənilib-ödənilmədiyini nəzərdən keçirməlidirlər.

Monitoring mexanizmləri məhbusların başqa yerə daşınarkən müdafiə edilməsi zərurətini unutmamalıdırlar.

Azadlıqdan məhrum edilmiş azyaşlılar xüsusi olaraq onların tələbatlarına uyğunlaşdırılmış strukturlarda və şəraitdə saxlanılmalıdırlar.

Əsas suallar:

- Azyaşlılar həqiqətən günün bütün vaxtlarında yetkin yaşlı məhbuslardan ayrı saxlanılırmı?

Müxtəlif kateqoriyalı məhbusların saxlanıldığı azadlıqdan məhrumetmə yerlərində:

- Qadınlar həqiqətən bütün gün 24 saat ərzində kişi məhbuslardan ayrı saxlanılırmı?
- Onlar əsasən qadın əməkdaşların cavabdehliyi altındadırmı?

- Riskli vəziyyətdə olduqları hesab edilən məhbus qrupları onların təhlükəsizliyi üçün qorxu olduğu hallarda ayrıca yerləşdirilirlərmi?

Həbsxanada yaşayış yerləri kommunal (ümumi) tiplidirsə:

- Məhbusların yerləşdirilməsi kim tərəfindən və hansı qaydada müəyyən edilir?
- Məhbuslar yerləşdirildikləri yerin dəyişdirilməsi xahişi ilə müraciət edə bilirlərmi?
- Əgər müraciət edə bilərlərsə, hansı qaydada?
- Əməkdaşlar eyni cinsdən olan məhbuslara qarşı sui-istifadə risklərinin, xüsusən seksual sui-istifadə hallarının qarşısını necə alırlar və onlarla bağlı hansı tədbirləri görürlər?
- Azlıq qruplarının həqiqi təhlükəsizlik səbəblərindən fərqlənən səbəblərə görə ayrı saxlanıldığına dair hər hansı sübut varmı?

Əlavə məlumat üçün mənbələr:

PRI, *Making standards work*, London 2001. (Section II, Due process and complaints, pp. 29-54; Section VIII, Inspections, pp. 167-174)

UN HCHR, *Human Rights and Prisons*, Geneva 2003 (Section 5 Making prisons safe places, pp. 72-75)

Andrew Coyle, *A Human Rights Approach to Prison Management*, 2003. (Chapter 6: Disciplinary procedures and punishments, pp.75-82; Chapter 9 Requests and complaints pp.105-110, Chapter 10: Inspection procedures, pp.111-116)

AI, *Combating torture*, London 2003. (Chapter 5, Conditions of detention, pp. 133; 139-143)

MADDİ ŞƏRAİT

Monitorinq mexanizmləri böyük ehtimalla vaxtlarının çoxunu məhbusların saxlanıldığı maddi şəraitin yoxlanılmasına sərf edirlər.

Şəxsi azadlıqdan məhrum etməklə hakimiyyət orqanları onun həyati tələbatlarını təmin etmək məsuliyyətini öz üzərilərinə götürürlər. Azadlıqdan məhrum etmə faktının özü cəza xarakteri daşıyır. Dövlət məhbusların saxlanma şəraitini dövlətin təmin etməyə borclu olduğu standartlara cavab verməyən dərəcədə pisləşdirməklə bu cəzanı daha da ağırlaşdırmamalıdır.

Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində layiqli yaşayış şəraiti həbsə alınmış məhbusların insan ləyaqətinin qorunması üçün önəmlidir. Yaşayış sahələri, qida və gigiyena məhbusun ləyaqət hissində və rifah halına şərait yaradan amillərdir.

Ziyarətçilər bütövlükdə azadlıqdan məhrum etmə yerinin struktur şəraitini yoxlamalıdırlar; enerji təchizatı, su təchizatı, zibillərin atılması və təmizlik işləri insan ləyaqəti üçün mühüm məsələlərdir.

Ziyarətçilər yaddan çıxarmamalıdırlar ki, məhbusların yaşayış şəraiti həm də həbsxana əməkdaşlarının iş şəraitidir.

Saxlanma şəraitinin faktorları arasında eyni yerdə həddən artıq məhbusun saxlanılması mühüm problemdir, hər şeydən əvvəl ona görə ki, o, saxlanma şəraitinin bütün aspektlərinə və müəssisədəki ümumi mühitə mənfi təsir göstərir. Eyni yerdə həddən artıq məhbusun saxlanılması müəyyən səviyyəyə çatdıqda və ya digər neqativ amillərlə birləşdikdə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar təşkil edə bilər.

Maddi şərait:

- qida;
- işıqlandırma və ventilyasiya;
- şəxsi gigiyena;
- sanitariya şəraiti;
- geyim və yataq ləvazimatları;
- məhbusların yerləşdirilməsi və kameralarda məhbusların çoxluğu.

QIDA

Standartlar

“1. Həbsxana müdiriyyəti hər bir məhbusu, onun sağlamlığını və qüvvəsini mühafizə etmək üçün kifayət qədər qidalı olan, kifayət qədər yaxşı keyfiyyətli olan, yaxşı hazırlanan və lazımı qaydada verilən qida ilə təmin etməlidir.

2. Hər bir məhbusun ehtiyac duyduğu zaman içməli suyu olmalıdır” (*SMR, 20-ci qayda*).

“1. Tibb işçisi aşağıdakılarla bağlı mütəmadi təftiş aparmalı və direktora məsləhət verməlidir:

a) qidanın kəmiyyəti, keyfiyyəti, hazırlanma və paylanma şəraiti ...” (*SMR, 26-cı qayda*)

“1. Səhiyyə orqanları tərəfindən müəyyən edilmiş standartlara uyğun olaraq, həbsxana müdiriyyəti müəyyən olunmuş vaxtlarda məhbusları lazımı qaydada hazırlanan və paylanan, keyfiyyət və kəmiyyət baxımından qida normalarına və müasir gigiyena tələblərinə cavab verən və məhbusların yaşlarını, sağlamlıq durumlarını, işlərinin xarakterini və mümkün olan dərəcədə dini və mədəni tələbatlarını nəzərə alan qida ilə təmin etməlidir.

2. İçməli su hər bir məhbus üçün çatımlı olmalıdır” (*EPR, 25-ci qayda*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-11* və *IDRCPDL, 32-ci maddə*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Hər hansı məqsəd üçün qidanın azaldılması və ailə üzvləri ilə təmasların məhdudlaşdırılması və ya buna icazə verilməməsi qadağan olunmalıdır” (*RPJDL, 67-ci qayda*).

Monitorinq mexanizmləri onlar tərəfindən məhbusların qidasının keyfiyyət, kəmiyyət və müxtəliflik baxımından qaneedici olub-olmadığının mütəmadi qaydada yoxlanılmasına imkan verən metodologiya hazırlamaladırlar ki, azadlıqdan məhrum edilmiş məhbuslar sağlam olsunlar və pis qidalanma ucbatından tibbi yardıma ehtiyac duymasınlar. Məhbusların içməli suya həmişə çıxışı olmalıdır.

Bəzi ölkələrdə məhbusların qidasının ailələri tərəfindən gətirilən qida ilə tamamlanması baş verə və ya buna ehtiyac yarana bilər. Bu halda monitorinq mexanizmi kənardan yardım almayan məhbusların vəziyyətini monitorinq etməli, xüsusən yoxlamalıdır ki, həbsxanada bu fərdlərin müəyyən edilməsi və onların konkret tələbatlarının ödənilməsi təmin olunurmu?

Monitorinq mexanizmləri həmçinin gigiyena məsələsinə və məhbusun ləyaqətinə aidiyyəti olan digər məsələlərə, məsələn, yeməyin nə vaxt verilməsinə, onu yemək üçün nə qədər vaxt ayrılmasına və yeməyin hansı qaydada verilməsinə diqqət yetirməlidirlər.

Əsas suallar:

- Yeməklərin kəmiyyəti, keyfiyyəti və müxtəlifliyi ilə bağlı hansı standartlar mövcuddur? Menyuları kim müəyyən edir? Tibb personalı qida ilə bağlı funksiyasını mütəmadi yerinə yetirirmi?
- Qidaya ayrılan illik büdcə (və hər məhbusa düşən gündəlik məbləğ) nə qədərdir?
- Yemək vaxtları nə zamandır? Yemək vaxtları arasında intervallar münasibdirmi?
- Məhbuslara qida onların ləyaqətinə hörmət edilən tərzə verilirmi? Qidanın paylanma üsulunda və yemək paylama

vəzifələrini icra edən məhbusların təyin olunmasında nəzərə çarpan neqativ ayırı-seçkilik varmı?

- Yemək vaxtlarından kənar vaxtlarda məhbuslar üçün qida və su çatımlıdırımı?
- Məhbuslar nə cür su ilə təchiz olunurlar? O, təmizdirimi və bütün il boyu çatımlıdırımı?
- Xəstələr, yaşlılar, analarının himayəsində olan uşaqlar üçün xüsusi pəhrizlər varmı?
- Dini səbəblərə əsaslanan qida məhdudiyətlərinə hörmətlə yanaşılırmı?
- Verilən qida məhbusların etnik tərkibini əks etdirirmi?
- Azadlıqdan məhrumetmə yerindən kənardə məhbusların ərzaq ala biləcəyi yeməcxana və ya dükən varmı və bunu hansı şərtlər altında etmək olar? Satılan ərzaq kim tərəfindən müəyyən olunur?
- Ailələrin ərzaq gətirməsi üçün hansı qaydalar və praktikalar var?
- Qidanın hazırlandığı mətbəxdə şərait necədir? Həmin şərait sağlamlıq və təhlükəsizlik baxımından mütəmadi təftiş olunurmu?

İŞIQLANDIRMA VƏ VENTİLYASIYA

Standartlar

“Məhbusların yaşaması və işləməsi üçün nəzərdə tutulan bütün yerlərdə:

- a) Pəncərələr məhbusların təbii işıq düşən şəraitdə oxumasına və ya işləməsinə imkan verən dərəcədə geniş olmalı və süni ventilyasiyanın olub-olmamasından asılı olmayaraq içəriyə təmiz havanın daxil olmasına imkan verən şəkildə qurulmalıdır;
- b) Məhbusların gözlərinə ziyan yetirmədən oxuması və ya işləməsi üçün kifayət edən dərəcədə süni işıqlandırma təmin edilməlidir” (*SMR, 11-ci qayda; həmçinin bax: EPR, 16-cı qayda*).

“Tibb işçisi aşağıdakılarla bağlı mütəmadi təftiş aparmalı və direktora məsləhət verməlidir:

- c) müəssisədə sanitariya, isitmə, işıqlandırma və ventilyasiya şəraiti ...” (*SMR, 26-cı qayda*)

“*CPT* tez-tez kameraların pəncərələrinə müxtəlif qurğuların, məsələn, metal örtüklərin, dirəklərin və ya təbəqələrin quraşdırılması halları ilə qarşılaşır, bunlar məhbusları təbii işıqdan məhrum edir və onların olduğu yerə təmiz havanın daxil olmasının qarşısını alır. Bunlar xüsusən məhbusların məhkəməyə qədər saxlanıldığı müəssisələrin ümumi cəhətidir. *CPT* tam razılaşır ki, gizli sövdələşmənin və (və ya) cinayətkar fəaliyyətlərin qarşısını almaq üçün müəyyən məhbuslara münasibətdə xüsusi təhlükəsizlik tədbirləri tələb oluna bilər. Lakin bu növ tədbirlərin tətbiqi adi qayda olmaqdan daha çox, istisna hal olmalıdır. Bu o deməkdir ki, müvafiq orqanlar konkret

halda xüsusi təhlükəsizlik tədbirlərinin həqiqətən əsaslı olub-olmadığına əmin olmaq üçün hər bir məhbusla bağlı halı yoxlamalıdır. Bundan başqa, hətta bu cür tədbirlər tələb olunduqda belə, onlar müvafiq məhbusların təbii işıqdan və təmiz havadan məhrum edilməsini özündə ehtiva etməməlidir. Sonuncular yaşayışın əsas elementləridir və hər bir məhbusun onlara hüququ var, üstəlik, bu elementlərin olmaması xəstəliklərin, xüsusən də vərəmin yayılması üçün əlverişli şərait yaradır.

CPT etiraf edir ki, penitensiar müəsisələrdə layiqli yaşayış şəraitinin təmin olunması çox bahalı ola bilər və bir çox ölkələrdə vəsait çatışmazlığı şəraitin yaxşılaşdırılmasına mane ola bilər. Lakin məhbusların yaşayış yerinin pəncərələrini bağlayan qurğuların çıxarılması (onların zəruri olduğu müstəsna hallarda müvafiq konstruksiyalı alternativ təhlükəsizlik qurğularının quraşdırılması) böyük vəsait qoyulmasını tələb etmir və eyni zamanda məsələyə aidiyyəti olan bütün şəxslər üçün faydalı ola bilər” (*CPT, GR11, §30*).

Şərhlər

Monitoring mexanizmləri həm öz müşahidələri vasitəsilə, həm də məhbusları və həbsxana əməkdaşlarını dindirməklə məhbusların təbii işıqla, təmiz hava ilə və adekvat temperaturla nə dərəcədə təchiz olunduğunu monitoring etməlidirlər.

Ziyarətçilər ventilyasiyanı məhbusların yaşadığı yerin sahəsi baxımından və orada neçə adamın yaşaması baxımından nəzərdən keçirməlidirlər. Pəncərənin qarşısında heç bir maneə olmamalı və içəriyə havanın daxil olması üçün pəncərəni açmaq mümkün olmalıdır. Məhbuslar kameradakı işığı özləri yandırmaq və söndürmək imkanına malik olmalıdırlar.

Azadlıqdan məhrumetmə yerində məhbusların yerləşdirildiyi kameralara şamil olunan əsas standartlar cəza kameralarına da şamil olunmalıdır.

Əsas suallar:

- Kameralar adekvat ventilyasiya ilə təmin olunubmu?
- Kameralar adekvat temperaturla təmin olunubmu?
- Pəncərə hansı ölçüdədir? Onu açmaq olurmu?
- Məhbuslar işığı, ventilyasiyanı və isitməni özləri tənzimləyə bilirlərmi?
- İstilik necə təmin edilir və isitmə sistemi qaydasındadırımı?
- İşıqlandırma qiraət üçün yetərincədirmi?

SANİTARIYA ŞƏRAİTİ

Standartlar

“Sanitariya qurğuları məhbusların hər birinin ona lazım olan vaxtda təmizlik şəraitində və ədəb qaydalarına uyğun şəraitdə təbii tələbatlarını ödəyə bilməsi üçün kifayət etməlidir” (*SMR, 12-ci qayda*; həmçinin bax: *EPR, 17-ci qayda*).

“Müvafiq tualet qurğularının asanlıqla çatımlı olması və qanəedici gigiyena standartlarına riayət edilməsi humanist mühitin mühüm komponentləridir.

Bununla bağlı *CPT* bildirməlidir ki, o, bəzi ölkələrdə müəyyən edilmiş belə bir praktikanı bəyənmir ki, məhbuslar öz təbii tələbatlarını kameralarda vedrələrdən istifadə etməklə ödəyirlər (sonradan həmin tullantılar təyin olunmuş vaxtda “atılır”). Ya kamerada tualet olmalı (yaxşı olar ki, o, ayrıca sanitariya tikilisi şəklində olsun), ya da tualetdən istifadə etmək istəyən məhbusların istənilən vaxt (gecə vaxtı da daxil olmaqla) lüzumsuz olaraq yubadılmadan öz kameralarından çıxmalarına imkan verən üsullar mövcud olmalıdır” (*CPT, GR 2, §49*).

Həmçinin bax: *IDRCPLD, 31-ci maddə*.

Şərhlər

Monitoring mexanizmləri sanitariya qurğularının qaydasında olub-olmadığını, adekvat təcridməni təmin edib-etmədiyini və gigiyena şərtlərinə uyğun halda saxlanılıb-saxlanılmadığını yoxlamaq üçün həmin qurğulara baş çəkməlidirlər. Yəqin ki, bu zaman onlar məhbusların belə qurğulardan istifadəsinə əsassız məhdudiyətlər qoyulub-qoyulmadığı barədə məhbuslarla söhbət etmək istəyəcəklər.

Ziyarətçilər tualetlərin kamerada olduğu təqdirdə divarla və ya arakəsmə ilə ayrılıb-ayrılmadığını yoxlamalıdırlar. Tualetlərdə təmiz-

ləyici su sisteminin olmadığı hallarda ziyarətçilər rezervuarların nə dərəcədə tez-tez boşaldıldığını yoxlamalıdır.

Tualetlər məhbusların yaşayış yerlərindən kənarında yerləşirsə, ora-ya yubanmadan gedib çatmağın mümkünlüyü yoxlanılmalıdır.

Ziyarətçilər həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanların sanitariya qurğularına adekvat texniki qulluğu təmin edib-etmədiyini nəzərdən keçirməlidirlər.

Əsas suallar:

- Tualetlərin sayı məhbusların sayına nisbətə yetərlidirmi və minimal standartlara uyğundurmu?
- Bütün məhbuslar onlardan ədəb qaydalarına uyğun və təcrid şəraitində istifadə etmək imkanına malikdirlərmi?
- Əgər məhbusların saxlanıldığı yerin içərisində tualet yoxdursa:
 - məhbuslar kənarında yerləşən tualetlərdən istifadə edə bilmək üçün nə qədər gözləməlidirlər?
- Qapısı bağlanmış yerlərdə saxlanılan məhbuslar gecə vaxtı təbii tələbatlarını necə ödəyə bilirlər:
 - nəzarətçiləri çağırmaqla;
 - yoxsa qapağı olan çirkab vedrələrindən istifadə etməklə?
- Sanitariya qurğuları nə dərəcədə təmizdir və gigiyena qaydalarına nə dərəcədə cavab verir? Onları təmiz və işlək vəziyyətdə saxlamaq üçün hansı normalar mövcuddur?
- Sanitariya qurğularından istifadədə azlıq qruplarına qarşı neqativ ayrı-seçkiliyin olduğunu göstərən hər hansı sübut varmı?

ŞƏXSİ GİGIYENA

Standartlar

“Hamam qurğuları və duşların sayı hər iqlim üçün uyğun olan temperaturda, ilin fəslı və coğrafi region nəzərə alınmaqla, ümumi gigiyenanın tələb etdiyi qədər, yəni yumşaq iqlimdə ən azı həftədə bir dəfə hər bir məhbusun çimə və ya duş qəbul edə bilməsi və bunu etməyə borclu olması üçün kifayət etməlidir” (*SMR, 13-cü qayda*; eyni mətn *EPR-in 18-ci qaydasında* da var).

“Məhbuslardan tələb edilməlidir ki, özlərini təmiz saxlasınlar, bu məqsədlə onlar sağlamlığı və təmizliyi mühafizə etmək üçün zəruri olan su və tualet ləvazimatları ilə təchiz edilməlidirlər” (*SMR, 15-ci qayda*).

“Məhbusların insan ləyaqətinə uyğun xarici görkəmlərini saxlaya bilmələri üçün onlara saç düzümünə və saqqallarına qulluq etmək imkanı verilməli, kişilərin müntəzəm üz qırxmalarına icazə verilməlidir” (*SMR, 16-cı qayda*).

“Bundan başqa, duş və ya hamam qurğuları məhbuslar üçün yetərinçə çatımlı olmalıdır. Həmçinin yaxşı olar ki, kamerada su kəməri olsun” (*CPT, RG 2, §49*).

“Qadınların spesifik gigiyenik tələbatları müvafiq qaydada ödənilməlidir. Sanitariya və yuyunma qurğularının asanlıqla çatımlı olması, qan hopmuş materialların təhlükəsiz kənarlaşdırılması, habelə şəxsi gigiyena əşyaları ilə, məsələn gigiyenik dəsmallarla və tamponlarla təchiz olunma xüsusilə önəmlidir. Bu əsas tələbatların təmin edilməməsinin özü insan ləyaqətini alçaldan rəftara bərabər sayıla bilər” (*CPT, RG 10, §31*).

Həmçinin bax: *ACPR A-11* və *IDRCPLD, 31-ci maddə*.

Şərhlər

Bədən gigiyenası qaydalarına əməl olunması özünə və başqalarına hörmətin təzahürüdür. Şəxsi gigiyena həmçinin dini ayinlərlə əlaqədar ola bilər və onlara hörmətlə yanaşılmalıdır. Lazımı sanitariya şəraitinin olması, habelə duş və hamam qurğularının çatımlı olması məhbuslar və həbsxana əməkdaşları arasında xəstəliklərin yayılması ehtimalını azaltmaq vasitəsi kimi önəmlidir. Bu, xüsusən məhbusların yaşadığı yerdə uzun müddət ərzində həddən artıq adamın saxlanıldığı hallarda önəmlidir.

Şəxsi gigiyenaya və müəssisənin tikililərinin gigiyenasına həmçinin həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanların məhbuslarla rəftarı nöqteyi-nəzərindən də baxılmalıdır. Gigiyenik şəraiti pis olan yerdə zorla saxlanılma qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftardır.

Həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlar məhbusları bədən gigiyenasına riayət etmək üçün zəruri olan əşyalarla təchiz etməlidirlər.

Təşkil olunan şəraitin məhbusları alçaltmaması önəmlidir, məsələn, hamının gözü qarşısında məcburi duş qəbulu buna misal ola bilər.

Qadınlar onların intim prosedurlarına hörmət edilməklə mütəmadi olaraq menstruasiya dövrü üçün adi və zəruri olan gigiyenik əşyaları almalıdırlar. Əgər onların himayəsində balaca uşaqlar varsa, onlar uşaqlar üçün zəruri olan əlavə gigiyenik əşyalar almalıdırlar.

Məhbusların nə dərəcədə tez-tez duş qəbul etməsi müəyyən edilərkən iqlim şəraiti və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin yerinə yetirdiyi işlər nəzərə alınmalıdır.

Əsas suallar:

Məhbusların yuyunmaq üçün suya daimi çıxışı varmı?

- Məhbuslar (işləyənlər və işləməyənlər) hamam qurğularından nə dərəcədə tez-tez istifadə edə bilirlər?

- Hamam qurğularının sayı kifayət qədərdirmi?
- Onlar təmir və təmizlik baxımından nə vəziyyətdədir?
- Hakimiyyət orqanları məhbuslara hansı gigiyena əşyalarını paylayırlar və bunu nə dərəcədə tez-tez edirlər?
- Məhbusların dini və digər mədəni tələbatları ödənilirmi?
- Hamam qurğularından istifadə məsələsində azlıq qruplarına qarşı neqativ ayrı-seçkiliyin olduğunu göstərən hər hansı sübut varmı?
- Qadınların menstruasiya ilə bağlı tələbatları ödənilirmi (zəruri əşyalarla təchiz olunma və yuyunma qurğularından istifadə baxımından)?

GEYİM VƏ YATAQ LƏVAZİMATLARI

Standartlar

“1. Mülki geyim geymək hüququna malik olmayan məhbuslara iqlim şəraitinə uyğun olan və onların sağlamlığını qaneedici vəziyyətdə saxlamağa imkan verən xüsusi geyim dəsti verilir. Bu geyin nə təhqişredici, nə də alçaldığı xarakterə malik olmamalıdır.

2. Geyim təmiz və yararlı vəziyyətdə saxlanmalıdır. Alt paltarların yuyulması və dəyişdirilməsi gigiyena tələblərinə uyğun olaraq təmin edilir.

3. Müstəsna hallarda, məhbus rəhbərliyin icazəsi ilə müəssisəni tərk etdikdə, ona öz paltarını, yaxud diqqəti cəlb etməyən başqa geyim geyməyə icazə verilir” (*SMR, 17-ci qayda*; həmçinin bax: *EPR, 22-ci qayda*).

“Məhbuslara mülki geyim geyməyə icazə verildikdə, onlar həbs müəssisəsinə qəbul edilərkən geyimin təmiz və yararlı olması üçün tədbirlər görülməlidir” (*SMR, 18-ci qayda*).

“Hər bir məhbus, yerli və ya milli normalara uyğun olaraq, verilən zaman təmiz olan, yararlı vəziyyətdə saxlanılan və təmizliklərini təmin etmək üçün kifayət qədər tez-tez dəyişdirilən ayrıca yataq ləvazimatları ilə təchiz olunmuş ayrıca çarpayı ilə təmin edilməlidir” (*SMR, 19-cu qayda*).

“Hər bir məhbus ayrıca çarpayı ilə, habelə verilən zaman təmiz olan, yararlı vəziyyətdə saxlanılan və təmizliklərini təmin etmək üçün kifayət qədər tez-tez dəyişdirilən ayrıca yataq ləvazimatları ilə təmin edilməlidir” (*EPR, 24-cü qayda*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-11 və B-1-e*; *IDRCPDL, 31-ci maddə*.

Şərhlər

Monitoring mexanizmləri məhbusların iqlimə və insan ləyaqətinə uyğun geyimə malik olub-olmadığına əmin olmaq üçün anbarları yoxlamaq, həbsxana əməkdaşları və məhbuslarla söhbət etmək istəyində ola bilərlər. Cəza tədbiri çərçivəsində insan ləyaqətini alçaldan geyimdən istifadə edilməsinə heç bir halla haqq qazandırılı bilməz. Yaxşı olar ki, məhbuslar uniformada deyil, öz geyimlərində və ya digər mülki geyimdə olsunlar.

Hər bir məhbus camaşırxanadan istifadə etmək imkanına malik olmalıdır ki, onun bütün paltarları, xüsusən də alt paltarları camaşırxana xidməti tərəfindən və ya məhbusun özü tərəfindən yuyula bilsin.

Məhbuslar təmiz və yararlı halda olan fərdi çarpayılara və yataq ləvazimatlarına malik olmalıdırlar. Çarpayıları paylaşma və ya növbə ilə yatma qəbuləilməzdir. Kamerada adamların çoxluğu belə səviyyəyə çatarsa, azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə görə cavabdeh olan hakimiyyət orqanları vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün dərhal müvafiq tədbirlər görməlidirlər.

Döşəkağır mütəmadi dəyişdirilməlidir.

Bəzi əsas suallar:

Məhbuslar hansı növ geyimləri geyirlər?

- Geyimlər (ayaqqabılar və digər geyim əşyaları) iqlimə və fəslə uyğundurmu?
- İşləyən məhbuslar müvafiq geyimlə təchiz olunurlarmı?
- Məhbuslar camaşırxanadan, o cümlədən paltarqurudan qurğulardan istifadə etmək imkanına malikdirlərmı?
- Hər bir məhbusun ayrıca çarpayısı və yataq ləvazimatları varmı?

- Yataq ləvazimatları nə dərəcədə tez-tez yuyulur? Kifayət qədər geyim və yataq ləvazimatı dəstləri varmı?
- Onlar yararlı vəziyyətdədirmi?
- Məhbuslar məhkəmə iclaslarına aparılarkən öz paltarlarını geymək imkanına malikdirlərmi?
- Geyimlər və yataq ləvazimatları ədalətli və ayrı-seçkiliyə yol verməyən qaydada paylanılırmı?

MƏHBUSLARIN YERLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ KAMERALARDA HƏDDƏN ARTIQ MƏHBUSUN SAXLANILMASI

Standartlar

“1. Məhbuslar kameralarda və ya otaqlarda gecələyirlərsə, onların hər birinin gecələmək üçün ayrıca kamerası və ya otağı olmalıdır. Xüsusi səbəblərə görə, məsələn, həbsxananın həddən artıq yüklənməsi ucbatından həbsxana müdiriyyəti bu qaydanın tətbiqindən imtina etməli olarsa, bir kamerada və ya otaqda iki məhbusun yerləşdirilməsi arzuolunmaz hesab edilir.

2. Ümumi kameralardan istifadə edilirsə, orada yerləşdirilən məhbuslar diqqətlə seçilməlidir ki, belə şəraitdə onların bir yerdə yaşaya biləcəklərinə yəqinlik hasil olsun. Gecələr müəssisənin xarakterinə uyğun daimi nəzarət həyata keçirilməlidir” (*SMR, 9-cu qayda*).

“Kameralarda həddən artıq məhbusun saxlanması problemi *CPT*-nin mandatına aid olan məsələdir. Həbsxanadakı məhbusların sayı nəzərdə tutulandan artıq olarsa, bu, həmin müəssisənin daxilindəki bütün xidmətlərə və fəaliyyətlərə mənfi təsir göstərir; müəssisədə ümumi həyat səviyyəsi, ola bilsin ki, əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşər. Üstəlik, həbsxanada və ya onun bir hissəsində həddən artıq məhbusun olması insanın fiziki mövcudluğu nöqtəyi-nəzərindən qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar təşkil edə bilər” (*CPT, GR2, §46*).

“Həbsxanada həddən artıq məhbusun saxlanması Avropanın penitensiar sistemlərinə mənfi təsir göstərməkdə davam edir və saxlanma şəraitini yaxşılaşdırmaq cəhdlərinə əhəmiyyətli dərəcədə xələl gətirir. Həbsxanada həddən artıq məhbusun saxlanılmasının mənfi təsirləri artıq əvvəlki Ümumi Hesabatlarda işıqlandırılıb. *CPT*-nin fəaliyyət sahəsi bütün Avropa qitəsinə yayıldıqca Komitə olduqca yüksək azadlıqdan məhrumetmə səviyyəsi ilə və bunun nəticəsində həbsxanaların məhbuslarla dolması ilə qarşılaşır. Dövlətin bu qədər

vətəndaşlarını həbsxanaya salması faktını cinayətkarlığın yüksək səviyyəsi ilə izah etməsi inandırıcı deyil; buna görə məsuliyyət qismən hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmə hakimiyyəti nümayəndələrinin ümumi yanaşmalarının üzərinə düşür.

Belə vəziyyətdə həbsxana binalarının tikilməsinə iri pul məbləğlərinin sərf olunması məsələnin həlli deyil. Bunun əvəzinə, məhkəməyə qədər və məhkum olunduqdan sonra həbsdə saxlanılma ilə bağlı cari qanunvericilik və praktikaya, habelə azadlıqdan məhrum edilməni nəzərdə tutmayan müxtəlif növ alternativ cəzalara yenidən baxılmalıdır. Məhz bu yanaşma Həbsxanaların dolması və həbsxanalarda saxlanılanların sayının artmasına dair Nazirlər Komitəsinin R (99) 22 sayılı Təvsiyəsində dəstəklənir. *CPT* çox ümid edir ki, bu mühüm sənəddə əks olunmuş təvsiyələr üzv dövlətlər tərəfindən həyata keçiriləcəkdir; bu Təvsiyənin yerinə yetirilməsi Avropa Şurası tərəfindən ciddi nəzarətə layiqdir” (*CPT, GR 11, §28*).

“1. Məhbuslar adətən gecə vaxtı ayrıca kameralarda saxlanılmalıdırlar, onların digər məhbuslarla birgə saxlanılmasının məqsədəuyğun olduğu hallar istisna təşkil edir.

2. O məhbuslar birgə saxlanılmalıdır ki, onların bir-biri ilə ünsiyyətə girməsi mümkün olsun. Müəssisənin növünə uyğun olaraq gecə vaxt nəzarət mövcud olmalıdır” (*EPR, 14-cü qayda*).

“*CPT*-nin səfər etdiyi bir sıra ölkələrdə, xüsusən Mərkəzi və Şərqi Avropada çox vaxt məhbuslar üçün bina məhbuslar tərəfindən gündəlik istifadə edilən avadanlıqların çoxunun saxlanıldığı tikililərdən, məsələn, yataq və ya yaşayış zonalarından, habelə sanitariya şəbəkələrindən ibarət olur. *CPT* qapalı həbsxanalarda binaların bu cür planlaşdırılması prinsipinin özünə etiraz edir və çox vaxt məhbusların bu tikililərdə son dərəcə darısqal və qeyri-sağlam şəraitdə saxlanıldığı məlum olduqda bu etirazlar daha da güclənir. Şübhəsiz ki, bir sıra ölkələrdə müxtəlif amillərin, o cümlədən mədəni amillərin təsiri altında məhbuslar üçün biryerlik deyil, çoxyerlik kameralardan istifadəyə üstünlük verilir. Lakin onlarla məhbusun bir tikilidə yaşamasını və

yatmasını nəzərdə tutan planlaşdırmanın lehinə az, əleyhinə isə çox arqument gətirmək olar.

İri tutumlu kameralar qaçılmaz olaraq məhbusların gündəlik həyatlarında təklidə qalmalarına imkan yaratmır. Bundan başqa, təhdid və zorakılıq riski böyük olur. Tikililərin bu cür quruluşu hüquq pozuntuları mühitinin inkişafına və cinayətkar təşkilatlar daxilində möhkəm əlaqələrin mühafizəsinə şərait yaradır. Onlar həmçinin əməkdaşlar tərəfindən lazımi nəzarətin həyata keçirilməsinə böyük çətinliklər yarada, yaxud belə nəzarəti mümkünsüz edə bilər, belə ki, həbsxanada iğtişaşlar zamanı əhəmiyyətli güc tətbiqini nəzərdə tutan kənar müdaxilələr olmadan keçinmək çətin olur. Belə tikililərdə hər bir konkret halda risk dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi əsasında ayrı-ayrı məhbusların lazımi qaydada yerləşdirilməsi vəzifəsinin həlli də, demək olar ki, mümkünsüz olur. Məhbusların sayının ağılabatan həddi keçdiyi hallarda bu problemlər daha da ağırlaşır, üstəlik, belə vəziyyətdə kommunal sistemlərin, məsələn, əlüzyuyanların və tualetlərin üzərinə əlavə yük düşür, habelə bu qədər insan üçün yetərincə ventilyasiyanın olmaması qəbuləilməz saxlanma şəraitinə gətirib çıxarır.

Bununla belə, *CPT* vurğulayır ki, kiçik yaşayış kameralarının xeyrinə iri tutumlu kameralardan imtina edilməsi məhbusların günün ağılabatan dərəcədə yetərli hissəsini yaşayış blokundan kənardə müxtəlif xarakterli məqsədyönlü fəaliyyətlərlə məşğul olmaqla keçirməsini təmin edən tədbirlərlə müşayiət olunmalıdır” (*CPT, GR 11, §29*).

“Məhbuslar tərəfindən və ya onlar üçün istifadə edilən bütün tikililər daim təmiz saxlanılmalıdır. Ümumiyyətlə, tikililərin təmiz saxlanılmasınının qayğısına məhbuslar özləri qalmalıdırlar. Buna görə də onlara bu vəzifəni yerinə yetirmələri üçün zəruri vasitələr və məmulatlar verilməlidir” (*Nazirlər Komitəsinin 99 sayılı Təvsiyəsi*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-11* və *IDRCPLD, 11-ci maddənin 1-ci və 2-ci bəndləri və 31-ci maddə*.

Şərhlər

Bir çox ölkələrdə həbsxana tikililərində həddən artıq məhbusun saxlanması başlıca problemdir və məhbuslarla rəftar, onların sağlamlığı, təhlükəsizliyi və islah olunması sahəsində bir sıra ciddi əlavə problemlərin mənbəyidir. Ümumiyyətlə, beynəlxalq standartlarda tikilinin minimum sahəsi və ya hər bir məhbüs üçün kvadrat metr minimum sahə göstərilir. Lakin son illər *CPT* bu istiqamətdə hərəkət etməyə başlayıb. O, tövsiyə edir ki, təkadamlıq kameranın ölçüsü 7 kvadrat metrdən az olmamalıdır. Çoxadamlıq kameralar üçün *CPT* aşağıdakıları qəbulolunan hesab edir: 2 məhbüs üçün 10 kvadrat metr, 5 məhbüs üçün 21 kvadrat metr, 7 məhbüs üçün 35 kvadrat metr və 12 məhbüs üçün 60 kvadrat metr.

Monitorinq mexanizmləri bilməlidirlər ki, həbsxanaların müxtəlif zonalarının rəsmi maksimal sahəsi nə qədərdir və həmin sahə necə hesablanır. Bu hesablama adətən tikilinin sahəsinin (kvadrat metrlelə) orada yaşayan məhbusların sayına nisbəti əsasında aparılır. Lakin ziyarətçilər təkcə riyazi düstura güvənməməlidirlər, belə ki, həmişə nəzərə alınmalı olan digər müvafiq mülahizələr də olur, məsələn, məhbusun həmin yerdə 24 saatlıq müddətin neçə saatını keçirməsi və azadlıqdan məhrumetmə yerinin konkret quruluşu. Hər bir məhbüs ən azı ayrıca çarpayıya malik olmalıdır.

Monitorinq qrupu kameralarda məhbusların çoxluğu ilə bağlı qeyd və tövsiyələrini adekvat tədbirlər görmək səlahiyyətinə malik olan bir sıra müxtəlif dövlət orqanlarına göndərməlidir. Vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına yönələn tövsiyələr mövcud şəraitdən asılıdır. Konkret həbsxanada istifadəsiz olan sahə darısqallıq şəraitini yüngülləşdirmək üçün uyğunlaşdırıla bilər, lakin bununla yanaşı, monitorinq mexanizmləri hüquqi və ya məhkəmə islahatlarının aparılması və azadlıqdan məhrumetmə cəzasının alternativlərinin təşviqi məsələsinin qaldırılmasına ehtiyac duya bilərlər. Monitorinq qurumları bilməlidirlər ki, əlavə azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin inşası bu məsələni nadir hallarda uzun müddətə həll edə bilər.

Beynəlxalq standartlarda məhbuslar üçün fərdi yaşayış yerlərinin olması kollektiv yaşayış yerlərindən üstün tutulur. Bəzi cəmiyyətlərdə məhbusların proporsional ölçülü kommunal otaqlarda yerləşdirilməsinə üstünlük verilə bilər. Kollektiv yaşayış yerlərində məhbusların sayı məhdud olmalıdır və eyni yaşayış yerini paylaşan məhbusları elə seçmək vacibdir ki, məhbuslar arasında sui-istifadə riski məhdudlaşdırılsın.

Ziyarətçilər məhbusların saxlanıldığı yerlərin təmizliyinə diqqət yetirməlidirlər.

Əsas suallar:

- Yaşayış yerləri aşağıdakı amillər baxımından qaneedicidirmi:
 - bir nəfərə düşən sahə baxımından (kvadrat metrə);
 - məhbusların kameralarda keçirməli olduqları saatların miqdarı (sutka ərzində qapısı bağlı kameralarda keçirilməli olan saatların miqdarı) baxımından;
 - kameralar bağlı olarkən orada ventilyasiyanın və havanın həcmnin yetərli olması baxımından;
 - azadlıqdan məhrumetmənin planlaşdırılan müddəti baxımından.
- Bütün məhbusların öz çarpayıları varmı?
- Yaşayış yerləri mütəmadi yığışdırılırmı və təmizliyi saxlamaq üçün vasitələr verilirmi?
- Məhbuslar ümumi (kommunal) kameralarda saxlanıldığı hallarda eyni kameranı paylaşan məhbus qrupları hansı qaydada seçilir və məhbusların kameralarda yerləşdirilməsi üçün hansı meyarlar mövcuddur?

- Ümumi kameralarda yerlər ədalətlə və ayrı-seçkiliyə yol verməyən tərzdə bölünürmü?
- Əgər kameralar məhbuslarla dolubsa, kameralardan və ya ümumi yataq yerlərindən kənarında istifadəsiz yerlər varmı və onlar yaşayış üçün uyğunlaşdırıla bilərmi?

Əlavə məlumat üçün mənbələr:

PRI, *Making standards work*, London 2001. (Section III Physical conditions – Basic necessities, pp.55-68)

UN HCHR, *Human Rights and Prisons*, Geneva 2003. (Section 3: Right to an adequate standard of living, pp.34-45)

AI, *Combating torture*, London 2003. (*Chapter 5 Conditions of detention*, pp. 120-122)

REJİM VƏ FƏALİYYƏTLƏR

Həbsdə saxlanmanın həyata keçirilməsinə görə cavabdeh olan orqanların vəzifələri məhbuslar üçün layiqli fiziki mühit yaratmaq çərçivəsindən kənara çıxır. Bu orqanlar məhbusların şəxsi inkişafını həvəsləndirməli və onların azad edildikdən sonra cəmiyyətə təkrar inteqrasiyasına şərait yaratmalıdırlar. Bunda həm məhbus, həm də bütövlükdə cəmiyyət maraqlıdır. Ailələrlə görüşlərə, təhsil almaq imkanına, peşə təlimlərinə, işləməyə və asudə vaxtda istirahət fəaliyyətlərinə məhz bu perspektivdən baxılmalıdır. Belə fəaliyyətlər nəinki bütün məhbusların xeyrinədir, həm də onların hüququdur.

Vətəndaş cəmiyyətinin və (adətən) yerli icmaların təmsilçiləri olaraq monitorinq mexanizmlərinin təqdim etdiyi qeydlər və tövsiyələr və hətta lazımi hallarda verdiyi dəstək yuxarıda qeyd edilən çətin vəzifənin yerinə yetirilməsində dövlət orqanları üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edə bilər.

İstənilən formada azadlıqdan məhrum edilən, o cümlədən istintaq çərçivəsində dindirilən və məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılan şəxslərin öz kameralarından kənarda vaxt keçirmələri və müxtəlif növ məqsədyönlü fəaliyyətlərlə məşğul olmaları onların fiziki və mənəvi sağlamlığı üçün önəmlidir.

Monitorinq mexanizmləri yoxlaya bilərlər ki, həbsxana müdiriyyəti müxtəlif növ müvafiq rejimləri tətbiq edərkən yuxarıda sadalananları mühüm məqsəd kimi götürürmü və onlara yetərli resurslar ayırır mı. Ziyarətçilər ailələrlə görüşlər üçün, təhsil imkanı üçün, peşə təlimləri və işləmək üçün adekvat tədbirlərin görüldüyünə əmin olmaq istəyə bilərlər (işləmək məhkum olunmamış məhbuslar üçün məcburi olmamalıdır).

Diqqət yetirmək önəmlidir ki, azadlıqdan məhrumetmə yerlərində məhbusların həyata keçirdiyi fəaliyyətlər müəssisədən kənar aləm üçün aktualıq kəsb edirmi, məsələn, peşə təlimləri və əmək fəaliyyətləri.

yətləri müəssisədən kənardakı əmək bazarının tələbatlarına cavab verirmi və təhsil standartları həbsxana divarları xaricindəki standartlarla eynidirmi.

Rejim və fəaliyyətlər:

- Ailələrlə və dostlarla təmaslar;
- ətraf aləmlə təmaslar;
- təhsil;
- açıq havada fiziki hərəkətlər;
- asudə vaxtda fəaliyyətlər;
- dini fəaliyyətlər;
- əmək fəaliyyətləri.

ƏİLƏLƏRLƏ VƏ DOSTLARLA TƏMASLAR

Standartlar

“16-cı prinsipin 4-cü bəndində və 18-ci prinsipin 3-cü bəndində yer alan istisnalara baxmayaraq, tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsın ətraf aləmlə, o cümlədən ailəsi və ya vəkili ilə əlaqə saxlamasına bir neçə gündən artıq olmayan müddət ərzində icazə verilməyə bilər” (*BPP, 15-ci prinsip*).

“Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə, qanunda və ya qanun əsasında müəyyən edilmiş qaydalarda əks olunmuş əqləbatan şərtlərə və məhdudiyətlərə uyğun olaraq, xüsusən ailə üzvləri ilə görüşmək və yazışmaq hüququ, habelə ətraf aləmlə əlaqə saxlamaq üçün müvafiq imkan verilir” (*BPP, 19-cu prinsip*).

“Məhbuslara müntəzəm zaman fasilələri ilə və lazımı nəzarət altında istər yazışma, istərsə də görüş formasında ailələri ilə və ya nüfuzu ləkələnməyən dostları ilə ünsiyyətdə olmaq imkanı verilməlidir” (*SMR, 37-ci qayda*).

“İstintaq altında olan məhbuslar həbs edilmələri barədə ailələrinə dərhal məlumat vermək, qohumları və dostları ilə əqləbatan ünsiyyət imkanlarından istifadə etmək və onlarla həbsxanada görüşmək imkanına malik olmalı və görüş zamanı yalnız ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi, təhlükəsizlik tələblərinə əməl edilməsi və müəssisənin normal işinin təmin olunması üçün zəruri olan məhdudiyətlərə və nəzarətə məruz qalmalıdırlar” (*SMR, 92-ci qayda*).

“Məhbusların ətraf aləmlə kifayət qədər yaxşı təmas saxlaması da önəmlidir. Məhbusa hər şeydən əvvəl öz ailəsi və yaxın dostları ilə münasibətlərini qoruyub saxlamaq imkanı verilməlidir. Ətraf aləmlə təmasların təşviqi rəhbər prinsip kimi götürülməlidir; təmaslara qoyulan istənilən məhdudiyətlər yalnız müvafiq təhlükəsizlik maraqlarına və ya resursların çatışmaması mülahizələrinə əsaslanmalıdır.

Bu baxımdan *CPT* görüşlərə və telefon əlaqələrinə dair qaydaların tətbiqində ailələri uzaqda yaşayan (bununla da, ailələrinin həbsxanaya mütəmadi baş çəkməsi praktiki cəhətdən mümkünsüz olan) məhbuslara münasibətdə müəyyən çevik yanaşmaya ehtiyac olduğunu vurğulayır. Məsələn, belə məhbusların görüş vaxtlarını toplayaraq məcmu halında götürmələrinə icazə vermək və (və ya) ailələri ilə telefon əlaqəsi saxlamaları üçün onlara daha əlverişli imkanlar təklif etmək olar” (*CPT, GR 2, § 51*).

“Dövlətlər:

- azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin (...) ailə üzvləri ilə görüşmək və yazışmaq hüququnu təmin etməlidirlər” (*RIG, 31-ci maddə*).

Həmçinin bax: *CDD, A-8-b), B-1-f), B-3-b)* və *IDRCPDL, 36-cı maddənin 1-ci və 2-ci bəndləri və 38-ci maddə*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Yetkinlik yaşına çatmayanların ailə üzvləri ilə, dostları ilə və digər məhbuslarla və ya nüfuzlu kənar təşkilatların nümayəndələri ilə görüşməsinə, evlərinə və ailələrinə baş çəkmək üçün azadlıqdan məhrumetmə yerlərini tərk etməsinə və təhsil, peşə təlimi və digər mühüm məqsədlər üçün azadlıqdan məhrumetmə yerlərini tərk etməyə xüsusi icazə almasına imkan verilməlidir. (...)” (*RPJDL, 59-cu qayda*).

“10-cu maddənin 3-cü bəndinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanların saxlanma şəraitinə aid məsələlərdə, məsələn, onların islahına və reabilitasiyasına şərait yaratmaq məqsədi ilə (...) qohumları ilə təmaslar məsələsində yetkinlik yaşına çatmayan hüquqpozanlarla (...) onların yaşına və hüquqi statusuna uyğun tərzdə rəftar edilməlidir” (*GC 21, 13-cü bənd*).

Həmçinin bax: *RPJDL, 60, 61 və 62-ci qaydalar və IDRCPDL, 39-cu maddə.*

Şərhlər

Monitorinq mexanizmləri bilməlidirlər ki, məhbusların ailələri ilə təmasda olması olduqca önəmlidir. Məhbusların çoxu bir gün azadlığa qayıdacaq. Onların ailələri və dostları ilə mümkün qədər çox təmasda olmalarına icazə verilsə və buna şərait yaradılsa, bu, onların azad edildikdən sonra cəmiyyətə təkrar inteqrasiyasını asanlaşdırar.

Ziyarətçilər təhlükəsizlik tələbatı ilə insanpərvərlik tələbatı arasında düzgün balansın saxlanılıb-saxlanılmadığını yoxlamalıdır. Ailə və dostlarla təmas müəyyən məhbusların imtiyazı olmamalı, bütün məhbusların hüququ olmalıdır. Məhbuslar intizam tədbiri qismində görüşlərdən və təmaslardan məhrum edilməməlidirlər. Məhbusların kamerasında və bədənində axtarışlar hörmət, ləyaqət və nəzakətlə aparılmalıdır. Həmçinin ailə üzvlərinin və dostların hüquqları da monitorinq mexanizminin maraq dairəsində olan məsələdir.

Məhbuslara baş çəkmək əlaqələrin qorunub saxlanmasının ən yaxşı vasitəsidir. Monitorinq mexanizmləri bu görüşlərin hansı şəraitdə baş verdiyini yoxlamalıdır, çünki bu həbsxana müdiriyyəti tərəfindən məhbuslara və onların ailələrinə hörmət edilib-edilmədiyini göstərən meyardır. Adətən, görüş zamanı məhbusla fiziki təmasa icazə verilməlidir. Təkbətək görüşlərin və ya ailə üzvləri ilə görüşlərin qapalı şəraitdə təmaslara imkan verən otaqlarda keçirilməsinə şərait yaradılmalıdır. Bu, məhbusun sevgilisi ilə (yaxud həyat yoldaşı ilə) təkbətək görüşlərinə də şamil olunmalıdır. Ailə ilə mütəmadi görüşləri asanlaşdırmaq üçün məhbuslar onların evlərinin yaxınlığında yerləşən müvafiq azadlıqdan məhrumetmə yerində saxlanılmalıdırlar.

Monitorinq qrupları yoxlamalıdır ki, məhbuslar (xüsusən əcnəbi vətəndaşlar) yetərincə telefon əlaqələri saxlaya bilirlərmi və poçt göndərişlərini zədələnməmiş halda və vaxtında ala bilirlərmi. Monitorinq mexanizmləri müəssisədə hansı senzura və ya monitorinq sis-

teminin mövcud olduğunu və onun konkret şəxs tərəfindən yarana bilən potensial sui-istifadə risklərinə mütənasib olub-olmadığını bilməlidirlər. Əcnəbi məhbusların vəziyyəti xüsusi diqqət tələb edir. Monitoring mexanizmləri həmin məhbusların ailələri və dostları ilə təmaslarında qarşılaşdıqları konkret problemlərin həllində və azadlığa çıxmaları və öz ölkələrinə qayıtmaları ilə bağlı məsələlərin həllində onlara hansı köməkliyin göstərildiyini yoxlamalıdırlar.

Monitoring mexanizmlərinin yetkinlik yaşına çatmayanlara və qadınlara da xüsusi diqqət yetirməsi tələb olunur. Yetkinlik yaşına çatmayanların xüsusilə həssas vəziyyətdə olması onların cəmiyyətə təkrar inteqrasiyası üçün ailələri, xüsusən də valideynləri ilə əlaqələrini qoruyub saxlamalarını və inkişaf etdirmələrini xüsusilə önəmli edir. Bir çox cəmiyyətlərdə uşaqlara qulluğa görə əsas məsuliyyət qadınların üzərinə düşür və ananın azadlıqdan məhrum edilməsi onun uşaqlarına təsir göstərir. Monitoring mexanizmləri yeniyetmə və qadın məhbuslar üçün azadlıqdan məhrumetmə müəssisələrinin az olması və buna görə də onların evlərindən uzaqda yerləşməsi səbəbindən yeniyetmə və qadın məhbusların adətən görüş üçün uzaq məsafə qət etməli olan ailələrinə köməklik məqsədi ilə xüsusi şəraitin yaradılıb-yaradılmadığını yoxlamalıdırlar.

Monitoring mexanizmləri silahlı münaqişələr və ya təbii fəlakətlər ucbatından ailələri ilə əlaqələrini itirmiş məhbusların əlaqələrini bərpa etmələri üçün azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsi tərəfindən hansı şəraitin yaradıldığını yoxlamalıdırlar. Azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsi birbaşa, yaxud Milli Qırmızı Xaç və ya Qırmızı Aypara Cəmiyyəti vasitəsilə ICRC-nin Mərkəzi Axtarış Agentliyi ilə əlaqə yaratmalıdır.

Əsas suallar

Görüşlər

- Ziyarətçilərlə görüşlərə kifayət qədər tez-tez icazə verilmirmi?
- Belə görüşlərin müddəti nə qədərdir?
- Müəyyən məhbus kateqoriyaları üçün belə görüşlərə məhdudiyətlər varmı?
- Əgər varsa, bu məhdudiyətlər nəyin əsasında tətbiq edilir?
- Ailələr azadlıqdan məhrumetmə yerində necə qəbul edilir?
- Azadlıqdan məhrum edilmiş ailə üzvü ilə əlaqə saxlamaq və görüşmək üçün ailələrə hansı məlumatlar verilir?
- Uşaqlarla görüşmək üçün xüsusi şərtlər varmı?
- Həbsxana müdiriyyəti və ya kənar qurum məhbusların ailələrini görüş vaxtını gözləmək üçün otaqla təmin edirmi?
- Görüşlər üçün müəssisənin maddi şəraiti nə vəziyyətdədir?
- Görüşlərə nəzarət hansı səviyyədədir?
- Heç kimin baş çəkmədiyi məhbuslar üçün müəssisə hər hansı alternativ tədbirlər görürmü?
- Əcnəbi vətəndaşların ailələri ilə təmasda olmaları üçün (xüsusən telefon zəngləri ilə bağlı) xüsusi tədbirlər görürmü?

Yazışmalar

- Şəxsi yazışmalar senzuraya məruz qalırımı?
- Əgər məruz qalırsa, senzura üçün hansı meyarlar mövcuddur və onlar həbsxana əməkdaşlarına və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə məlumdurmu?

- Bağlamaları qəbul etmək üçün hansı şərtlər var? Onları kifayət qədər tez-tez qəbul etmək olarmı?

Telefon əlaqələri

- Məhbusların telefonla zəng vurmaları mümkündürmü?
- Bunu kifayət qədər tez-tez qəbul etmək mümkündürmü? Bunun üçün hansı ödəniş sistemi mövcuddur?
- Görüşlər, yazışmalar və telefon zəngləri ədalətli, şəffaf və ayrı-seçkiliyə yol verməyən şəkildə təmin edilirmi?

ƏTRAF ALƏMLƏ TƏMASLAR

Standartlar

“1. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs vəkillə əlaqə saxlamaq və məsləhətləşmək hüququna malikdir.

2. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə vəkili ilə məsləhətləşməsi üçün zəruri vaxt verilir və şərait yaradılır.

3. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin gecikdirilmədən, yaxud senzuraya məruz qalmadan və tam konfidensial şəraitdə vəkillə görüşmək, məsləhətləşmək və əlaqə saxlamaq hüququ, qanunla və ya qanun əsasında qəbul olunan qaydalarla müəyyən edilən, təhlükəsizliyi və asayışı mühafizə etmək üçün məhkəmə orqanı və ya digər orqan tərəfindən zəruri sayılan müstəsna hallardan başqa, müvəqqəti dayanırıla və ya məhdudlaşdırıla bilməz.

4. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin vəkili ilə görüşləri hüquq-mühafizə əməkdaşlarının görə bildiyi, amma eşidə bilmədiyi şəraitdə keçirilməlidir” (*BPP, 18-ci prinsip, həmçinin bax: SMR, 93-cü qayda*).

“Məhbusların qəzetləri, jurnalları və ya həbsxananın xüsusi nəşrlərini oxumalarına, radioya qulaq asmalarına və mühazirələrdə iştirak etmələrinə imkan verməklə və ya həbsxana müdiriyyətinin icazə verdiyi və nəzarət etdiyi istənilən digər vasitələrin köməyi ilə ən mühüm məlumatları mütəmadi olaraq məhbusların diqqətinə çatdırmaq lazımdır” (*SMR, 39-cü qayda*).

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Yetkinlik yaşına çatmayanların ətraf aləmlə yetərincə əlaqə saxlamasını təmin etmək üçün bütün vasitələrdən istifadə olunmalıdır, bu əlaqə ədalətlə və insanpərvərliklə rəftar edilmək hüququnun ayrılmaz

tərkib hissəsidir və yetkinlik yaşına çatmayanların cəmiyyətə qayıdışa hazırlanması üçün önəmlidir” (*RPJDL, 59-cu qayda*).

Əcnəbilər

“1. Əcnəbi vətəndaşlar olan məhbuslara dövlətlərinin diplomatik və konsulluq nümayəndələri ilə əlaqə saxlamaları üçün əqlabatan imkan yaradılmalıdır.

2. Müvafiq ölkədə diplomatik və ya konsulluq nümayəndəliyi olmayan ölkələrin vətəndaşları olan məhbuslar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər onların mənafelərinin qorunmasını öz üzərinə götürən dövlətin diplomatik nümayəndələri ilə, yaxud onların müdafiəsi ilə məşğul olan istənilən milli və ya beynəlxalq təşkilatla əlaqə saxlamaq imkanına malik olmalıdırlar” (*SMR, 38-ci qayda*).

“Təmsil olunan dövlətin vətəndaşlarına münasibətdə konsulluq funksiyalarının yerinə yetirilməsini asanlaşdırmaq məqsədilə:

a) konsulluq idarəsinin vəzifəli şəxsləri təmsil etdikləri dövlətin vətəndaşları ilə sərbəst surətdə təmasa girir və əlaqə saxlayırlar. Təmsil olunan dövlətin vətəndaşları da təmsil olunan dövlətin konsulluq idarəsinin vəzifəli şəxsləri ilə təmasa girməkdə və əlaqə saxlamaqda eyni qaydada sərbəstdirlər;

b) əgər həbs edilmiş şəxs bunu tələb edirsə, səfər edilən dövlətin səlahiyyətli orqanları təmsil olunan dövlətin konsulluq idarəsinə onun konsulluq dairəsinin hüdudları daxilində bu dövlətin vətəndaşının tutulduğu, həbs edildiyi, məhkəmə araşdırmasına qədər həbsxanaya salındığı və ya hər hansı digər qaydada həbs olunduğu barədə ləngimədən məlumat verməlidirlər. Tutulan, həbs edilən, nəzarət altında saxlanılan və ya həbsxanaya salınan şəxsin həmin konsulluq idarəsinə göndərdiyi bütün məlumatlar da bu orqanlar tərəfindən ləngidilmədən həmin konsulluq idarəsinə çatdırılır. Qeyd edilən orqanlar şəxsin bu yarımbəndə əsasən malik olduğu hüquqlar barədə ona ləngimədən məlumat verməlidirlər;

c) konsulluq idarəsinin vəzifəli şəxsləri təmsil etdikləri dövlətin saxlanılan, nəzarət altında olan və ya həbsxanaya salınan vətəndaşı ilə söhbət etmək üçün ona baş çəkmək hüququna, habelə onunla yazışmaq hüququna və onu hüquqi nümayəndə ilə təmin etmək üçün tədbirlər görmək hüququna malikdirlər. Onlar həmçinin məhkəmə qərarının icrası üçün onların dairəsində saxlanılan, nəzarət altında olan və ya həbsxanaya salınan təmsil etdikləri dövlətin istənilən vətəndaşına baş çəkmək hüququna malikdirlər. Bununla belə, əgər vətəndaş buna etiraz edirsə, konsulluq idarəsinin vəzifəli şəxsləri saxlanılan, nəzarət altında olan və ya həbsxanaya salınan vətəndaşın adından hərəkət etməkdən çəkinməlidirlər.

Bu maddənin 1-ci bəndində qeyd edilən hüquqlar səfər edilən dövlətin qanun və qaydalarına uyğun olaraq həyata keçirilməlidir, bu şərtlə ki, həmin qanun və qaydalar bu maddənin verdiyi hüquqların xidmət etdiyi məqsədlərin tam həyata keçirilməsinə şərait yaratsın” (*Konsulluq münasibətlərinə dair Vyana Konvensiyası, 36-cı maddə*).

Şərhlər

Monitorinq mexanizmləri qanunla icazə verilən şəxslərlə təmasda olmaqda məhbusların qarşılaşdığı çətinliklərlə bağlı məhbuslarla söhbət etmək istəyə bilirlər. Vəkillə konfidensial qaydada və kənar müdaxilə olmadan təmasda olmaq bütün məhbuslar üçün xüsusilə vacibdir. Məhbuslar həmçinin öz seçimləri əsasında dini nümayəndələrlə təmasda ola bilirlər (“Dini fəaliyyətlər” bölməsinə bax).

Əcnəbi məhbuslar mənsub olduqları dövlətin diplomatik nümayəndəsi ilə, yaxud müvafiq ölkədə həmin dövlətin diplomatik nümayəndəliyi yoxdursa, onların mənafelərini qoruyan və ya onları müdafiə edən dövlətin nümayəndəliyi ilə və ya təşkilatla təmasa girmək hüququna malikdirlər. Əcnəbi vətəndaş öz ölkəsinin diplomatik missiyasına həbsi barədə məlumat vermək istəmirsə, onun bu istəyinə hörmət edilməlidir. Qaçqın statusu almaq istəyən məhbuslar BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının nümayəndəsi ilə görüşmək hüququna malikdirlər.

Ətraf aləmlə təmaslar həmçinin məhbusların cəmiyyətdə gedən proseslərdən xəbərdar olmasını nəzərdə tutur. Monitoring mexanizmləri məhbusların, xüsusən, uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilənlərin müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrini izləmək, o cümlədən qəzetləri, jurnalları oxumaq, radioya qulaq asmaq və televiziyaya baxmaq imkanına malik olub-olmadıqlarını yoxlamalıdırlar.

Monitoring mexanizmləri məhbusların milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş səsvermə hüquqlarından xəbərdar olmalı və onların bu hüquqları praktikada həyata keçirə bilib-bilmədiklərini yoxlamalıdırlar.

Əsas suallar

Vəkillə təmaslar

- Məhbuslar vəkilləri ilə sərbəst və konfidensial qaydada təmasda ola bilirlərmi?
- Vəkillə görüşlər hansı şəraitdə keçirilir?

Əcnəbi vətəndaşların ətraf aləmlə təmasları

- Əcnəbi vətəndaşlar öz dövlətlərinin diplomatik nümayəndəlikləri ilə təmasa girə bilirlərmi?
- Məhbus təmasa girməkdən imtina etdikdə nə baş verir?
- Diplomatik nümayəndəlik onun ölkəsinin vətəndaşı olan məhbusun müraciətinə cavab vermədikdə (xüsusən, vətəndaşlıq sənədlərinin itdiyi və ya müddətinin keçdiyi hallarda) nə baş verir?

Kənardan məlumat əldə etmək imkanı

- Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin mediaya (qəzetlərə, televiziya) çıxışı varmı?
- Bu məsələdə hər hansı məhdudiyyətlər varmı və onların meyarları nədən ibarətdir?
- Azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsi məhbusların radio və ya televiziyanı izləməsini təmin edirmi, yaxud buna şərait yaradırmı?
- Həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlar məhbusları qəzetlərlə, jurnallarla və digər dövri nəşrlərlə pulsuz təmin edirlərmi? Əgər təmin etmirlərsə, məhbuslar onları özləri almaq və ya qəbul etmək imkanına malikdirlərmi?

TƏHSİL

“1. Təhsildən yararlanana bilən məhbusların sonrakı təhsili, o cümlədən dini təhsilə yol verilən ölkələrdə dini təhsili təmin edilməlidir. Savadsız və yeniyetmə məhbusların təhsili məcburi sayılmalı və həbsxana müdiriyyəti buna xüsusi diqqət yetirməlidir.

2. Məhbusların təhsili, imkan daxilində, ölkədə qüvvədə olan təhsil sisteminə uyğunlaşdırılmalıdır ki, azad edilən məhbuslar təhsillərini çətinlik çəkmədən davam etdirə bilsinlər” (*SMR, 77-ci qayda*).

“Bütün məhbuslar insan şəxsiyyətini tam inkişaf etdirməyə yönələn mədəni fəaliyyətlərdə və təhsildə iştirak etmək hüququna malikdirlər” (*BPTD, 6-cı prinsip*).

“Hər bir azadlıqdan məhrumətmə müəssisəsində bütün məhbusların ən azı fərdi tələbatlarının və maraqlarının bir qismini təmin etmələrinə imkan yaradan hərtərəfli təhsil proqramı təşkil edilməlidir. Belə proqramlar məhbusların uğurlu sosial reabilitasiya perspektivlərinin, mənəvi durumlarının və ətrafdakılara münasibətlərinin yaxşılaşdırılması və özünəhərmət hissənin artırılması məqsədini daşmalıdır” (*EPR, 77-ci qayda*).

“Əgər təhsil iş günü ərzində həyata keçirilirsə və təsdiq olunmuş fərdi islah proqramına daxildirsə, təhsilə penitensiar rejim çərçivəsində işlə eyni statusa malik olan və onun kimi haqqı ödənilən fəaliyyət kimi baxılmalıdır” (*EPR, 78-ci qayda*).

“Bütün məhbuslar təhsil almaq imkanına malik olmalıdırlar; o, ümumtəhsil fənlərini, peşə tədrisini, yaradıcı və mədəni-kütləvi fəaliyyətləri, bədən tərbiyəsi və idmanı, sosial təhsili və kitabxanadan istifadəni özündə ehtiva etməlidir” (*R(89)12, §1*).

“h) Mümkün olan hallarda məhbusların həbsxanadan kənarında təhsildə iştirakına icazə verilməlidir.

i) Təhsil fəaliyyətləri həbsxana daxilində həyata keçirildikdə, həbsxanadan kənardakı ictimaiyyət bu fəaliyyətlərə mümkün qədər

geniş şəkildə cəlb olunmalıdır” (*BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının (ECOSOC) Həbsxanalarda təhsilə dair 1990/20 sayılı Qətnaməsi*).

Həmçinin bax: *R(89)12 sayılı Qətnamənin 1-ci bəndinin və ECOSOC-un 1990/20 sayılı Təvsiyəsinin tam mətni; SMR, 82-ci qayda; EPR, 79-82-ci qaydalar; habelə YUNESKO-nun (UNESCO) Həbsxanalarda təhsilə dair təvsiyələri*.

Məhkəməyə qədər həbsə alınma

“Qanəedici fəaliyyət (əmək, təhsil, idman fəaliyyətləri və s.) proqramı məhbusların rifahı üçün olduqca önəmlidir. Bu sözlər istər məhkum olunmuş məhbusların, istərsə də məhkəmə araşdırmasını gözləyən məhbusların saxlanıldığı bütün müəssisələrə aiddir. *CPT* qeyd edib ki, məhkəməyə qədər həbsdə saxlanmanın həyata keçirildiyi bir çox müəssisələrdə bu fəaliyyətlər olduqca məhduddur. Məhbusların uzun müddətə saxlanılmadığı belə müəssisələrdəki rejim çərçivəsində məhbusların fəaliyyətlərinin təşkili sadə məsələ deyil. Aydın məsələdir ki, bu halda söhbət məhkum olunmuş məhbusların saxlanıldığı müəssisələrdə təşkilinə cəhd edilən fərdi proqramlardan gedə bilməz. Lakin məhbusların, hətta onlar üçün nisbətən yaxşı maddi şərait yaradılsa belə, həftələrlə, bəzən də aylarla kameralarında qapalı halda qalıb darıxmasına imkan vermək olmaz. *CPT* hesab edir ki, məhkəməyə qədər saxlanma müəssisələrində məhbuslar vaxtlarını müxtəlif xarakterli faydalı fəaliyyətlərə həsr etməklə, günün ağlabatan hissəsini (8 saat və ya daha çox) kameralarından kənarında keçirə bilərlər. Əlbəttə, məhkum olunmuş məhbusların saxlanıldığı müəssisələrdə rejimlər daha əlverişli olmalıdır” (*CPT, GR 2, §47*).

Qadınlar

“Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlar kişi məhbuslarla eyni dərəcədə müxtəlif faydalı fəaliyyətlərlə (iş, təlim, təhsil, idman və s.) məşğul olmaq imkanına malik olmalıdırlar. (...) *CPT*-nin bütün nüma-

yəndə heyətləri tez-tez qadın məhbuslara onlar üçün “münasib” sayılan fəaliyyətlərin (tikiş və əl işlərinin) təklif olunması ilə qarşılaşırlar; halbuki kişi məhbuslara daha peşəkar xarakterli təlimlər təklif olunur. *CPT*-nin rəyinə görə, bu cür ayrı-seçkilik xarakterli yanaşma yalnız qadınların roluna dair köhnəlmiş stereotiplərin güclənməsinə xidmət edə bilər. Üstəlik, qadınların həbsxana rejimi çərçivəsindəki fəaliyyətlərə buraxılmamasını, vəziyyətdən asılı olaraq, ləyaqəti alçaldan rəftar hesab etmək olar” (*CPT GR 10, § 25*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-14-a*) və *IDRCPLD, 35-ci maddə*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Məktəb yaşında olan hər bir yeniyetmə onun tələbat və bacarıqlarına uyğun olan və onu cəmiyyətə qaytarmaq məqsədi daşıyan təhsil almaq hüququna malikdir. Mümkün olan hallarda bu cür təhsil azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsindən kənarında yerli icmanın məktəblərində həyata keçirilə bilər və istənilən halda, ixtisaslı müəllimlər tərəfindən ölkənin təhsil sistemində inteqrasiya olunmuş proqramlar vasitəsilə həyata keçirilməlidir ki, azad edildikdən sonra yeniyetmələr təhsillərini çətinlik çəkmədən davam etdirə bilsinlər. (...)” (*RPJDL, 38-ci qayda*).

“Yaşları məktəb yaşından yuxarı olan, təhsillərini davam etdirmək istəyən yeniyetmələrin bunu etməsinə icazə verilməli və onlar buna həvəsləndirilməli, onların müvafiq təhsil proqramlarına buraxılması üçün hər cür səy göstərilməlidir” (*RPJDL, 39-cu qayda*).

Şərhlər

Monitoring mexanizmləri penitensiar sistemdə hansı təhsilin verildiyini və təhsilə prioritet verilib-verilmədiyini yoxlamalıdır. Təhsil məhbusların cəmiyyətə təkrar inteqrasiyaya hazırlanmasında və şəxsi inkişaflarının stimullaşdırılmasında mühüm elementdir. Üstəlik, o, həbsxanada saxlanılanların konkret tələbatlarını – məsələn, yerli

dili, yaxud oxumağı, yazmağı və ya saymağı öyrənmək – tələbatlarını təmin edə bilər.

Beynəlxalq standartlar təhsilə fərdi reabilitasiya proqramına inteqrasiyalı yanaşmanın bir elementi kimi baxır; bu proqramlar məhbusları onların tələbatlarına və potensialına uyğun olaraq azadlığa çıxmağa hazırlamaq məqsədi daşıyır.

Təhsil fəaliyyətlərinin yerli icma üzvləri (məsələn, yerli məktəblərin və ya kolleclərin müəllimləri) tərəfindən həyata keçirilməsi cəmiyyətə təkrar inteqrasiya olunmaq və ətraf aləmlə təmasda olmaq baxımından böyük üstünlükdür. Hətta təhsil yerli icma daxilində həyata keçirilə bilər. Əldə edilən attestatlar (ixtisaslar) həbsxanadan tanınan uyğun sənədlərin eyni olmalıdır.

Təhsil fəaliyyətləri də əmək fəaliyyətləri ilə eyni qaydada ödənilməlidir.

Əsas suallar

- Hansı növ təhsil təklif olunur?
- Təhsil fəaliyyətlərində iştirak edən məhbusların sayı faizlə nə qədərdir?
- Təhsil fəaliyyətləri ilə məşğul olmaq istəyən məhbusların hamısı bunu edə bilirmi?
- Təhsil almanın və təhsildə nailiyyətlərin statistikasını aparılırmı?
- Təhsil proqramlarının seçilməsi məhbusların yenidən tərbiyəsi məqsədlərinə uyğundurmu? Təhsil fəaliyyətləri məhbusların fərdi tələbatlarına və məhbusların müxtəlif qruplarının (məsələn, əcnəbi vətəndaşların) tələbatlarına uyğundurmu?
- Təhsil fəaliyyətləri əmək fəaliyyətləri ilə eyni qaydada ödənilirmi?

- Tədris və ya təlim fəaliyyətlərinə kənardan müəllimlər və ya təlim keçənlər cəlb olunurmu?
- Təhsil fəaliyyətləri harada həyata keçirilir?
- Məhbuslar hansı şərtlərlə kitabxanadan istifadə edirlər?
- Kitabxanada məhbusların danışdığı müxtəlif dillərdə kitablar varmı?
- Qadınlar kişi məhbuslara verilən təhsillə eyni keyfiyyətdə və eyni şərtlərlə verilən təhsil almaq imkanına malikdirlərmi?
- Məhbuslar həbsxanadan kənardakı təhsillə müqayisə oluna bilən təhsil almaq imkanına malikdirlərmi?
- Məhbuslar ədalətli və ayrı-seçkiliyi istisna edən təhsillə təmin olunurlarmı?

AÇIQ HAVADA FİZİKİ HƏRƏKƏTLƏR

Standartlar

“1. Açıq havada işlə məşğul olmayan bütün məhbuslar, hava imkan verərsə, hər gün ən azı bir saat açıq havada fiziki hərəkətlər etmək hüququna malikdirlər.

2. Azyaşlı məhbusların və münasib yaşda, münasib fiziki vəziyyətdə olan digər məhbusların açıq havada fiziki məşqlər etmək və müxtəlif oyunlar oynamaq imkanı təmin olunmalıdır. Bunun üçün zəruri meydançalara, qurğulara və avadanlıqlara malik olmaqdır” (*SMR, 21-ci qayda*).

“Açıq havada işlə məşğul olmayan və ya açıq tipli müəssisədə saxlanılmayan hər bir məhbus, hava imkan verərsə, hər gün ən azı bir saat açıq havada, yaxud soyuq havadan müdafiəni mümkün dərəcədə təmin edən tikildə gəzmək və ya münasib fiziki hərəkətlər etmək hüququna malikdir” (*EPR, 86-cı qayda*).

“Açıq havada olmaq məsələsi xüsusi qeyd edilməlidir. Məhbusların hər gün ən azı bir saat açıq havada olmasına icazə verilməsi tələbi məhbusların hüquqlarının əsas təminatı kimi geniş şəkildə qəbul edilib (yaxşı olar ki, bu, daha geniş fəaliyyətlər proqramının tərkib hissəsini təşkil etsin). *CPT* vurğulamaq istəyir ki, istisnasız olaraq bütün məhbuslara (o cümlədən cəza kamerasına salınanlara) hər gün açıq havada fiziki hərəkətlər etmək imkanı təklif edilməlidir. Təbii ki, açıq havada fiziki hərəkətlər etmək üçün qurğular kifayət qədər geniş sahəli olmalı və mümkün dərəcədə əlverişsiz havadan müdafiəni təmin etməlidir” (*CPT, GR 2, §48*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-11* və *IDRCPLD, 33-cü maddə*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Hər bir yeniyetmə gündəlik fiziki hərəkətlər üçün ona kifayət qədər sərbəst vaxt verilməsi hüququna malikdir və əgər hava şəraiti imkan verərsə, bunu açıq havada etməsinə imkan yaradılmalı və bu müddətdə, bir qayda olaraq, onun müvafiq sağlamlaşdırıcı və fiziki məşqlər etməsi təmin olunmalıdır. Bu fəaliyyətlər üçün müvafiq sahə, qurğular və avadanlıqlar təmin edilməlidir” (*RPJDL, 47-ci qayda*).

Şərhlər

Monitorinq mexanizmləri ən azı gündə bir dəfə mütəmadi qaydada istisnasız olaraq bütün məhbusların fiziki fəaliyyətlərlə məşğul olmasının təmin edildiyini yoxlamaq üçün məhbuslarla və həbsxana əməkdaşları ilə söhbət etmək istəyə bilərlər. Lakin kameradan və ya ümumi yataq yerindən kənarında keçirilən vaxt, xüsusən azadlıqdan məhrumetmə bir neçə gündən artıq davam edirsə, fiziki hərəkətlərə ayrılan müddətlə məhdudlaşmamalıdır.

Fiziki hərəkətlərlə məşğul olarkən məhbusların ixtiyarına nisbətən geniş sahələr verilməlidir və yaxşı olar ki, orada təbii ot və bitki örtüyü olsun. Mahiyyət etibarını ilə damsız kameralar olan hasarlanmış kiçik həyətlər açıq havada fiziki hərəkətlərə imkan yaratmaq öhdəliyinin icrası üçün qanəedici sayıla bilməz.

Monitorinq mexanizmləri açıq havada fiziki hərəkətlərin yerinə yetirilməsini müşahidə etmək imkanından istifadə etməli, bu hərəkətlər üçün nəzərdə tutulmuş yerə baş çəkməli və fiziki hərəkətlərlə məşğul olan məhbuslara hansı imkanların yaradıldığına nəzər salmalıdırlar.

Əsas suallar

- Açıq havada bir saatlıq fiziki hərəkətləri nəzərdə tutan qayda bütün məhbuslara münasibətdə yerinə yetirilmirmi?

- Fiziki hərəkətlər üçün hansı ölçüdə və hansı növ məkan ayrılır?
- Fiziki hərəkətlər üçün ayrılan vaxt ərzində məhbuslar hansı fəaliyyətlərlə məşğul ola bilərlər (idmanla, həyətdə gəzişməklə)?
- Kameradan kənarında keçirilən ümumi müddət nə qədərdir?
- Kameradan və ya ümumi yataq yerindən kənarında keçirilən müddət məhdudlaşdırıldığı hallarda həbsxana əməkdaşları belə məhdudiyətləri nə ilə əsaslandırırırlar:
 - xüsusilə ciddi saxlanma rejimi ilə,
 - təhlükəsizlik infrastrukturunun çatışmaması ilə;
 - əməkdaşların çatışmaması ilə;
 - saxlanma yerinin quruluşu və sərbəst məkanın məhdudluğu ilə;
 - xüsusi tədbirlərlə bağlı qısamüddətli məhdudiyətlərlə;
 - digər səbəblərlə.

ASUDƏ VAXTDA İSTİRAHƏT VƏ MƏDƏNİ FƏALİYYƏTLƏR

Standartlar

“Bütün müəssisələrdə fiziki və ruhi sağlamlıqlarının mənafeyi naminə məhbuslar istirahət və mədəni fəaliyyət imkanları ilə təmin edilməlidirlər” (*SMR, 78-ci qayda; həmçinin 82-ci qaydaya bax*).

“Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs, saxlanma və ya cəzaçəkmə yerlərində təhlükəsizliyi və qaydanı təmin edən ağılabatan şərtlərə əməl edilməsi şərti ilə, dövlət mənbələrindən alındığı təqdirdə mövcud vəsaitlər çərçivəsində, ağılabatan miqdarda tədris, bədii ədəbiyyat və informasiya materialları almaq hüququna malikdir” (*BPP, 28-ci prinsip*).

“Hər bir müəssisə məhbusların bütün kateqoriyaları üçün açıq olan, istər əyləncəli, istərsə də tədris məzmunlu kitablarla təchiz olunmuş kitabxanaya malik olmalıdır. Bütün məhbuslar kitabxanadan istifadəyə həvəsləndirilməlidir” (*SMR, 40-cı qayda*).

“Penitensiar rejimlər yaxşı fiziki formanı, adekvat məşqləri və asudə vaxtda istirahəti təmin edən düzgün təşkil olunmuş fəaliyyətlərin fiziki və mənəvi sağlamlıq üçün mühümlüyünü qəbul edirlər” (*EPR, 83-cü qayda*).

“Bədən tərbiyəsi və idman fəaliyyətlərinə və asudə vaxtda digər fəaliyyətlərə dair proqram məhbusların saxlanma və təlim rejimi çərçivəsində və onun məqsədlərinə uyğun surətdə təşkil edilməlidir. Bu məqsəd üçün məkan, qurğular və avadanlıqlar təmin edilməlidir” (*EPR, 84-cü qayda*).

Həmçinin bax: *EPR, 85-ci qayda və ACPR, A-11*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün islah müəssisələri və oradakı şərait orada saxlanılan yeniyetmələrin yenidən tərbiyə olunması məqsədinə uyğun olmalı, bu zaman yetkinlik yaşına çatmayanların tək qalmağa olan ehtiyacları, emosional stimulları, həmyaşlıları ilə ünsiyyətdə olmaq, idman və bədən tərbiyəsi fəaliyyətlərində və asudə vaxtda istirahət fəaliyyətlərində iştirak etmək tələbatları nəzərə alınmalıdır. (...)” (RPJDL, 32-ci qayda).

“Hər bir yeniyetmə gündəlik istirahət fəaliyyətləri üçün əlavə vaxta malik olmalı, həmin vaxtın bir hissəsi yeniyetmənin istəyi ilə incəsənət və sənətkarlıq bacarıqlarının inkişafına həsr edilməlidir. İslah müəssisəsi hər bir yeniyetmənin ona təklif olunan fiziki hazırlıq proqramlarında fiziki cəhətdən iştirak etmək iqtidarında olmasını təmin etməlidir. Müalicəvi bədən tərbiyəsinə və terapiyaya ehtiyacı olan yeniyetmələrə tibbi nəzarət altında müvafiq kurs təklif olunmalıdır” (RPJDL, 47-ci qayda).

Şərhlər

Cəmiyyətdəki həyatda olduğu kimi həbsxanada da insanlar asudə vaxtda müəyyən fəaliyyətlərlə məşğul olmağa ehtiyac duyurlar. Xüsusən idman məhbusların fiziki enerjilərini sərf etmələrinə imkan yaratdığına görə onların sağlamlığına kömək edə bilər. O, həmçinin digər məhbuslarla və həbsxana əməkdaşları ilə yaxşı münasibətlər yaradılmasına yardımçı ola bilər. Monitorinq mexanizmləri yoxlamalıdırlar ki, hakimiyyət orqanları məhbusların vaxtlarını xoş keçirmələri üçün onları razı salan və onlarda özünü dəyərləndirmə hissi yaradan müxtəlif fəaliyyətlər təşkil etməyə səy göstərirlərmi. Bunun üçün hansı imkanların yaradıldığını və onlardan məhbusların faydalanması naminə tam istifadə edilib-edilmədiyini bilmək vacibdir.

Əsas suallar

- Məhbusların hansı idman fəaliyyətləri ilə məşğul olmasına imkan yaradılır, bu imkan tez-tez və uzun müddətə yaradılır mı?
- Digər fəaliyyətlərlə, o cümlədən mədəni fəaliyyətlərlə məşğul olmaq üçün imkan varmı?
- Əgər fəaliyyətlərin çeşidi və onlara ayrılan vaxt məhduddursa, bu, hansı səbəblərlə əsaslandırılır və siz bu səbəblər barədə nə düşünürsünüz?
- Məhbuslar üçün kitabxana varmı? Oraya buraxılma şərtləri nədən ibarətdir? Əcnəbi məhbusların danışdığı xarici dillərdə kitablar varmı?
- Asudə vaxtı səmərəli keçirmək üçün otaq və ya məkan varmı? Asudə vaxtda hansı növ fəaliyyətlərlə məşğul olmaq imkanı var?
- Bütün məhbuslar asudə vaxtlarda təklif olunan bütün fəaliyyətlərlə ədalətli, şəffaf və ayrı-seçkiliyi istisna edən qaydada məşğul ola bilirlər mi?

DİNİ FƏALİYYƏTLƏR

“1. Eyni dinə mənsub olan kifayət qədər məhbusun olduğu müəssisələrdə həmin din üzrə ixtisaslı din xadimi təyin etmək və ya onun orada müvafiq ayinləri icra etməsinə icazə vermək lazımdır. Belə məhbusların sayı kifayət qədər çoxdursa və müvafiq imkanlar varsa, həmin din xadimini tam iş günü əsasında təyin etmək lazımdır.

2. 1-ci bəndə əsasən təyin və ya təsdiq edilən ixtisaslı din xadimi dini ayinləri mütəmadi icra etmək və onunla eyni dinə mənsub olan məhbuslarla dini mövzularda kənar şəxslər olmadan söhbətlər etmək üçün bu məqsədlə ayrılmış vaxtda məhbuslara mütəmadi baş çəkmək imkanına malik olmalıdır.

3. Məhbusları hər hansı dinə mənsub olan ixtisaslı din xadimi ilə görüşmək imkanından məhrum etmək olmaz. Digər tərəfdən, hər hansı məhbus din xadiminin ona baş çəkməsinə etiraz edərsə, onun mövqeyinə tam hörmətlə yanaşılmalıdır” (*SMR, 41-ci qayda*).

“Hər bir məhbus müəssisənin daxilində dini ayinlərdə iştirak etməklə və sərəncamında onun dininə aid dini kitablar olmaqla, praktiki cəhətdən mümkün olan çərçivədə öz dini tələbatlarını təmin etmək imkanına malik olmalıdır” (*SMR, 42-ci qayda*).

“Bununla belə, yerli şəraitin tələb etdiyi hallarda, məhbusların mənsub olduğu qrupun dini əqidələrinə və mədəni ehkamlarına hörmətlə yanaşılması arzuolunandır” (*BPTD, 3-cü prinsip*).

“İmkan daxilində hər bir məhbusun dini, ruhi və ya mənəvi tələbatlarını ödəməsinə və bunun üçün azadlıqdan məhrumetmə yerində dini ayinlərdə və toplantılarda iştirakına və zəruri kitablara və ya nəşrlərə malik olmasına icazə verilir” (*EPR, 46-cı qayda*; həmçinin bax: *EPR, 47-ci qayda*).

Həmçinin bax: *ACPR A-11* və *IDRCPDL, 43-cü maddə*.

Şərhlər

Din azadlığı əsas insan hüququdur və məhbuslar bu hüququ, o cümlədən dini ayinlərdə kollektiv surətdə iştirak etmək hüququnu həyata keçirmək imkanına malik olmalıdırlar. Lakin bu, məcburi vəzifə deyil. Hər hansı dini əqidənin daşıyıcısı olmayan və dini ayinlərdə iştirak etmək istəməyən məhbuslar buna məcbur edilməməli və ya onlara qarşı rəftarda ayrı-seçkilik olmamalıdır.

Monitorinq mexanizmləri ibadət hüququnun dini çoxluğun üzvləri və ya dövlət dininin nümayəndələri tərəfindən məhdudlaşdırılmadığına və azlıq qruplarının hüquqlarının unudulmadığına əmin olmaq istəyində ola bilərlər.

Məhbuslar din xadimi ilə görüşmək imkanına malik olmalıdır və bu təmas konfidensial olmalı, ən azı həbsxana əməkdaşlarının eşidə bilmədiyi şəraitdə baş tutmalıdır.

Əsas suallar

- Azadlıqdan məhrumetmə yerinə din xadimi hansı meyarlar əsasında təyin olunur (məsələn, dindar məhbusların minimum sayı əsasında)?
- Azadlıqdan məhrumetmə yerində hansı dinlər təyin edilmiş din xadimləri vasitəsilə, yaxud mütəşəkkil dini ayinlər və ya toplantılar vasitəsilə təmsil olunurlar? Onlar bütün məhbusların etiqad etdiyi dinlərə uyğundurmu?
- Din xadimləri ilə ünsiyyətdə olmaları üçün məhbuslara hər hansı şərtlər tətbiq edilirmi?
- Dini ayinlər nə vaxt (o cümlədən nə dərəcədə tez-tez) və harada icra edilir? Arzu edənlərin dini ayinlərdə iştirakına imkan yaratmaq üçün müvafiq tədbirlər görülürmü? İştirakçıların orta sayı nə qədərdir?
- Qida, geyim, gigiyena və təkbaşına ibadət məsələlərində məhbusların dini ənənələrə riayət etməsinə imkan yaratmaq üçün müvafiq tədbirlər görülürmü?

ƏMƏK FƏALİYYƏTLƏRİ

Standartlar

“Məhbusların ödənişli faydalı əməklə məşğul olmalarına imkan verən şərait yaradılmalıdır; bu, ölkənin əmək bazarına onların təkrar inteqrasiyasını asanlaşdırar və özlərini və ailələrini maliyyə yardımı ilə təmin etmələrinə imkan verir” (*BPTP, 8-ci prinsip*).

- “1. Məhbusların əməyi əzabverici xarakter daşımamalıdır.
2. Bütün məhkum edilmiş məhbuslar həkim tərəfindən təsdiq olunmuş fiziki və əqli qabiliyyətlərinə uyğun şəkildə işləməlidirlər.
3. Məhbuslara normal iş gününü doldurmaq üçün kifayət edən faydalı iş tapşırılmalıdır.
4. Məhbusların təmin edildikləri iş imkan daxilində elə olmalıdır ki, azad edildikdən sonra onların yaşayış üçün layiqli zəhmət haqqı qazanmaq qabiliyyəti saxlanılsın və ya artırılsın.
5. Faydalı peşələr onlardan yararlanıla bilən məhbuslara, xüsusən yeniyetmə məhbuslara öyrədilməlidir.
6. Düzgün peşə seçimi imkanlarına və müəssisədə idarəetmə və intizam tələblərinə uyğun olarsa, məhbuslar özlərinin seçdikləri işi yerinə yetirmək imkanına malik olmalıdırlar” (*SMR, 71-ci qayda*).

“Heç kəsdən məcburi və ya icbari işi yerinə yetirməsi tələb olunmamalıdır” (*ICCPR, 8-ci maddə, 3(a) bəndi*).

- “1. Müəssisələrdə işin təşkili və metodları, onların divarlarından kənar qəbul edilənlərə maksimum yaxınlaşdırılmalıdır ki, məhbuslar azadlıqdakı əmək şəraitinə öyrəşmiş olsunlar.
2. Lakin məhbusların mənafeleləri və onların peşə hazırlığı həbs-xana istehsalatından mənfəət əldə etmək mülahizələrinə tabe edilmə-

məlidir” (SMR, 72-ci qayda; analoji mətn EPR-in 72-ci qaydasında da var).

“1. İş gününün və ya iş həftəsinin maksimum müddəti, azadlıqda olan işçilərin əmək şəraiti sahəsində yerli qaydalar və adətlər nəzərə alınmaqla, qanunla və ya inzibati aktlar əsasında müəyyən edilir.

2. İş saatları elə hesablanmalıdır ki, məhbusların həftədə ən azı bir istirahət günü olsun və tədris üçün və onların yenidən tərbiyəsi üçün zəruri olan digər fəaliyyət növlərinə kifayət qədər vaxtları olsun” (SMR, 75-ci qayda).

“1. Məhbusların əməklərinə görə ədalətli əmək haqqı almasını nəzərdə tutan sistem mövcud olmalıdır.

2. Həmin sistemə əsasən, məhbuslar qazandıqları pulun heç olmasa bir hissəsini şəxsi məişət əşyalarının alınmasına xərcləmək və bir hissəsini ailələrinə göndərmək imkanına malik olmalıdırlar.

3. Bu sistem həmçinin nəzərdə tutmalıdır ki, məhbusun qazandıqları pulların bir hissəsi müdiriyyət tərəfindən saxlanılır və o, azad edilən anda saxlanılan məbləğlər ona verilir” (SMR, 76-cı qayda; analoji mətn EPR-in 76-cı qaydasında da var).

Həmçinin bax: (SMR, 73-cü və 74-cü qaydalar; ACRP, A-15 və IDRCPLD, 34-cü maddənin 1-ci bəndi).

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“10-cu maddənin 3-cü bəndinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan hüquqpozanların islahına və reabilitasiyasına kömək məqsədilə yetkinlik yaşına çatmayan hüquqpozanlarla rəftar (...) saxlanma şəraiti baxımından onların yaşına və hüquqi statusuna uyğun olmalıdır, məsələn, onların iş günü qısa olmalıdır (...)” (GC, 21, 13-cü bənd).

“Düzgün peşə seçimi imkanları və islah müəssisəsinin tələbləri nəzərə alınmaqla, yetkinlik yaşına çatmayanlara yerinə yetirmək istə-

dikləri iş növlərini seçmək imkanı verilməlidir” (*RPJDL, 43-cü qayda*).

“Mümkün olan hallarda, peşə hazırlığından əlavə, yetkinlik yaşına çatmayanların ödənişli işləri yerinə yetirməsinə imkan yaradılmalıdır; imkan daxilində bunu yerli icma çərçivəsində etmək lazımdır ki, onların gələcəkdə öz icmalarına qayıdıqdan sonra işə düzəlmə perspektivləri yaxşılaşmış olsun. Bu elə iş növü olmalıdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanların azad edildikdən sonra yararlına biləcəyi müvafiq peşə fəaliyyətinə hazırlığını təmin etsin. İslah müəssisələrində təklif olunan işin təşkili və metodları mümkün qədər icma çərçivəsindəki analoji iş növlərinin təşkilinə və metodlarına uyğun olmalıdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar normal əmək fəaliyyəti şəraitinə hazırlanmış olsunlar” (*RPJDL, 45-ci qayda*).

Şərhlər

Monitorinq mexanizmləri həbsxana müdiriyyəti üçün mənfəət naminə həbsxanadakı işçi qüvvəsinin istismarından daha çox, peşə təliminin prioritet təşkil etdiyinə əmin olmaq istəyə bilirlər. Məhbusların əməyi ilə bağlı standartlar hər bir məhbus üçün faydalı, ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanının təmin edilməsi, digər tərəfdən, məhbusların ucuz işçi qüvvəsi kimi istismar olunmaması məqsədini daşıyır.

Müntəzəm və faydalı əmək məhbusların cəmiyyətə və həbsxanadan kənardakı iş yerlərinə təkrar inteqrasiyaya hazırlanmasında mühüm element sayılır. Təkrar inteqrasiya məqsədilə məhbuslara onların gələcəkdə qanuni iş tapmaq potensialını artıran bacarıqlar əldə etmək imkanı yaradılmalıdır. Həbsxanadan kənardakı əmək bazarına uyğunlaşdırılmış peşə bacarıqlarının öyrədilməsi bunda mühüm rol oynaya bilər.

Məhkum olunmuş məhbuslar yalnız müəyyən şərtlər altında işləməyə məcbur edilə bilirlər. İcbari və ya məcburi əmək qadağandır, lakin məhbusların yerinə yetirdiyi məcburi işlərin heç də hamısı bu

kateqoriyaya aid deyil. Bəzi ölkələrdə ağır əmək məhkəmələr tərəfindən cəza qismində təyin olunmaqda davam edir, bu isə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) Məcburi əmək haqqında Konvensiyasına ziddir.

Məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılan şəxslər məcburi əməyə cəlb oluna bilməzlər, amma özləri istəsələr, məcburi əməklə məşğul olmalarına imkan verilməlidir.

Yalnız əmək qabiliyyəti olan məhbuslar əməyə cəlb oluna bilərlər. Məhbus xəstələndikdə, həkim tərəfindən müayinə edilməli və əmək haqqını itirməməsi üçün ona xəstəlik arayışı verilməlidir.

Qadın məhbuslara kişilərlə eyni əmək imkanları yaradılmalıdır ki, onlar azad edildikdən sonra gəlirləri olsun və həmin imkanlar, əlbəttə ki, tikiş və əl işləri ilə məhdudlaşmamalıdır.

Əmək sahəsində ən mühüm şərtlər bunlardır:

- əmək cəza xarakteri daşımamalıdır;
- o, ödənişli olmalıdır (bəzi ölkələrdə ittiham hökmünə əsasən məhbusların əmək haqlarından müəyyən məbləğ çıxılır);
- iş saatları həbsxanadan kənardakı normal iş saatlarından artıq olmamalıdır;
- iş yerində milli sağlamlıq və təhlükəsizlik standartları tətbiq edilməlidir.

Əsas suallar

- Azadlıqdan məhrumetmə yerində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün hansı imkanlar var və onlar həbsxana xaricindəki iş imkanları ilə müqayisə oluna bilərmi?

- Azadlıqdan məhrumetmə yerindən kənarında məhbusların (xüsusən gənclərin və azadlığa buraxılma günü yaxınlaşan məhbusların) əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün imkanlar varmı?
- Bütün məhbuslar üçün yetərinə iş varsa, bu və ya digər iş üçün məhbuslar necə seçilir? İşə təyin olunma prosesi bütün hallarda ədalətli, şəffaf və ayrı-seçkiliyi istisna edən qaydada həyata keçirilirmi?
- Hansı növ peşə təlimləri təklif olunur?
- Əməyə cəlb etmə könüllüdürmü?
- İş şəraiti necədir və həbsxana xaricindəki iş şəraiti ilə müqayisə oluna bilərmi?
- Azadlıqdan məhrumetmə yerindən kənarında işləyən məhbusların hüquqları qorunurmu?
- Əmək haqları azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslə həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlar və dövlət arasında bölünürmü? Əgər bölünürsə hansı qaydada bölünür və bölgü meyarları şəffafdırmı?
- Məhbusun öz əmək haqlarını xərcləməsi və yığması üçün hansı imkanlar var?

Əlavə məlumat üçün mənbələr

Andrew Coyle, *A Human Rights Approach to Prison Management*, 2003. (Chapter 7 constructive activities and social reintegration; Chapter 8: Contacts with the Outside World, pp.83-104)

PRI, *Making standards work*, London 2001. (Section V Prisoners contacts with the outside world, pp.101-115; Section VI – Programmes for prisoners, pp. 7-149)

UN HCHR, *Human Rights and Prisons*, Geneva 2003. (Section 6: Making the best use of prisons; Section 7: Prisoner's contact with the outside world, pp.76-102)

Peter Sutton, (ed.) *Basic Education in Prisons: Final Report*, United Nation/ UNESCO Institute for Education (UIE) joint publication.

TİBBİ XİDMƏTLƏR

Məhbusların fiziki və psixi sağlamlığı xüsusilə önəmlidir, çünki həbsdə saxlanılmaları ucbatından onlar özləri sağlamlıqlarının qayğısına lazımınca qala bilmirlər və həbsdə olmaları məhbusların fiziki və psixi sağlamlığına mənfi təsir göstərə bilər. Həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlar məhbusların sağlamlığının, yaşayış və iş şəraitinin qaneedici vəziyyətdə olmasını və müvafiq tibb yardımını təmin etməyə görə cavabdehlik daşıyırlar. Həbsxanada göstərilən tibb yardımı azadlıqdan məhrumetmə yerindən kənarada göstərilən tibb yardımına ekvivalent olmalıdır.

Məhbusların tibb yardımına razılığı və tibb yardımının konfidensiallığı monitorinq mexanizmində xüsusi maraq doğuran məsələlərdir. Pasiyentlə həkim arasında etimada əsaslanan münasibətin olması önəmlidir. Bundan başqa, beynəlxalq normalarda göstərilir ki, həbsə alınmış şəxs onun fiziki və ya psixi sağlamlığına təsir göstərə bilən tibbi eksperimentlərə məruz qala bilməz.

Monitorinq mexanizmləri məhbusların öz ölkələrində və ya regionlarında qarşılaşdığı əsas sağlamlıq problemlərindən xəbərdar olmalıdırlar. Buraya vərəm, *HIV/AIDS* və dərmanlara aludəçilik aid edilə bilər. Bu cür xəstəliklərdən əziyyət çəkənlər üçün xüsusi proqramlar olmalı və azad edildikdən sonra onlar müalicə üçün müvafiq yerlərə göndərilməlidir.

Tibbi xidmətlər

- tibbi xidmətin çatımlı olması;
- qadınlar (və körpələr) üçün xüsusi tibbi xidmətin olması;
- psixi xəstəliyi olan məhbuslar üçün xüsusi tibbi xidmətin olması;
- tibb personalının olması.

TİBBİ XİDMƏTİN ÇATIMLI OLMASI

Standartlar

“Hər bir məhbus müəssisəyə qəbul edildikdə və sonradan zərurət yarandıqda həkim onun fiziki və psixi cəhətdən xəstə olub-olmadığını müəyyən etmək üçün onu tibbi müayinədən keçirməli; hər hansı infeksiya və ya kontagioz xəstəlikdən əziyyət çəkdiyi güman edilən məhbusları təcrid etməli; onların yenidən tərbiyəsinə mane ola bilən fiziki və ya psixi qüsurları üzə çıxarmalı və onların işləmək üçün fiziki qabiliyyətlərini müəyyən etməlidir” (*SMR, 24-cü qayda*, analoji mətn *EPR-in 29-cu qaydasında* da var).

“Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə saxlanılma və ya cəzaçəkmə yerinə gəldikdən sonra mümkün qədər qısa müddətdə lazımı tibbi müayinədən keçmək təklif olunur; daha sonra, hər dəfə zərurət yarandıqda, ona tibbi xidmətlər göstərilir. Tibbi xidmət və müalicə pulsuz həyata keçirilməlidir” (*BPP, 24-cü prinsip*).

“Həbsxanaya gəldikdən sonra məhbuslar dərhal müəssisənin tibbi xidmət tərəfindən müayinə olunmalıdırlar. Bu günə qədərki hesabatlarında *CPT* tövsiyə edib ki, hər bir yeni gələn məhbusla lazımı qayda-da söhbət aparılsın və zərurət olduqda müəssisəyə daxil olduqdan dərhal sonra onun fiziki durumu həkim tərəfindən müayinə olunsun. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, bəzi ölkələrdə məhbus müəssisəyə daxil olduqdan sonra tibbi müayinə ixtisaslı tibb bacısı tərəfindən aparılır və o, nəticələr barədə həkimə məlumat verir. Bu sonuncu yanaşma mövcud resurslardan daha səmərəli istifadə hesab edilə bilər.

Həmçinin müəssisəyə gələn kimi məhbusa tibbi xidmətin mövcudluğu və fəaliyyəti barədə məlumat verən və əsas gigiyena tədbirlərini xatırladan broşur və ya bukletin verilməsi arzu ediləndir” (*CPT, GR3, § 33*).

“2. Mütəxəssisin xidmətlərinə ehtiyacı olan xəstə məhbuslar xüsusi müəssisələrə və ya mülki xəstəxanalara köçürülməlidir. Həbsxana xəstəxanaları xəstələrə lazımi tibbi xidmət göstərilməsi və onların müalicəsi üçün zəruri olan avadanlıqlara, qurğulara və dərmanlara, habelə kifayət qədər ixtisaslı personala malik olmalıdırlar.

3. Hər bir məhbusun ixtisaslı diş həkiminə müraciət etmək imkanı olmalıdır” (*SMR, 22-ci qayda*).

“1. Həkim məhbusların fiziki və psixi sağlamlıqlarının qayğısına qalmalı, hər gün bütün xəstələri, xəstəlikdən şikayət edənləri, habelə diqqətini xüsusilə cəlb edənləri qəbul etməli və ya onlara baş çəkməlidir” (*SMR, 25-ci qayda, analoji mətn EPR-in 30-cu qaydasında da var*).

“Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları cavabdehlikləri altında olan həbs edilmiş şəxslərin tam müdafiəsini təmin etməli, xüsusən də tələb olunan hallarda tibbi yardımı təmin etmək üçün dərhal tədbir görməlidirlər” (*Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məəcəlləsi, 6-cı maddə*).

“Həbsxanada olarkən məhbuslar (xüsusən təkadamlıq kamerada saxlanılan məhbuslar; bax: *CPT*-nin 2-ci Ümumi Hesabatı, *CPT/Inf (92) 3*) saxlama rejimindən asılı olmayaraq istənilən vaxt həkimə müraciət etmək imkanına malik olmalıdırlar. Tibbi xidmət elə təşkil edilməlidir ki, həkimlə məsləhətləşmək barədə xahişlər lüzumsuz yubanmalar olmadan yerinə yetirilsin.

Məhbuslar tibbi xidmətdən konfidensial qaydada, məsələn, möhürlü zərfdə sorğu göndərməklə istifadə etmək imkanına malik olmalıdırlar. Bundan başqa, həbsxana əməkdaşları həkimlə məsləhətləşmək barədə xahişlərin səbəbini yoxlamağa çalışmamalıdırlar” (*CPT, GR3, § 34*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-4* və *IDRCPLD, 25-ci maddə*.

Şərhlər

Monitoring mexanizmi həbsxanadakı tibbi xidmətlə “mülki” tibbi xidmətin müqayisə edilməsinə imkan verən informasiyaya malik olmalıdır. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə göstərilən tibbi xidmətin keyfiyyəti penitensiar sistemdən kənardakı xidmətin keyfiyyətinə ekvivalent olmalıdır (ekvivalentlik prinsipi).

Yeni gələn məhbuslar müəssisəyə gələn kimi həkim və ya ixtisaslı tibb bacısı tərəfindən müayinə olunmalıdırlar. Bu müayinə tibb personalına imkan verir ki, məhbusda öncədən mövcud olan xəstəliyi, habelə əvvəlki saxlama yerində olarkən məhbusa yetirilmiş mümkün xəsarətləri aşkara çıxarsınlar. Müayinə prosesi həm də məhbusların və həbsxana əməkdaşlarının yoluxucu xəstəliklərdən müdafiəsi baxımından önəmlidir.

Bütün məhbuslara lüzumsuz yubadılma olmadan (əgər məsələ təcili deyilsə, bir gün ərzində) həkimə müraciət etmək imkanı verilməlidir. Məhbuslar onların ləyaqətinə hörmət edilən şəraitdə müayinə olunmalıdırlar. Buna görə də, tibbi məsləhətlər konfidensial şəraitdə, yaxud ən azı həbsxana əməkdaşlarının və digər məhbusların eşitmədiyi şəraitdə verilməlidir. Azadlıqdan məhrumetmə yerinin əməkdaşları məhbusun həkimdən məsləhət almasının səbəbini soruşmağa cəhd etmədən onun həkimlə görüşünə imkan verməlidirlər.

İxtisaslı müalicə tələb edən məhbuslar istər azadlıqdan məhrumetmə yerində mütəxəssis məsləhəti almaq vasitəsilə, istərsə də bu cür mütəxəssisin yanına aparılma vasitəsilə həmin müalicəni almaq imkanı malik olmalıdırlar. Hər bir azadlıqdan məhrumetmə yerində xəstəxanaya təcili köçürülmə üçün xüsusi imkanlar olmalıdır.

Tibbi yardım xahişinin rədd edilməsi qəddar rəftara bərabər sayıla bilər.

Məhbuslar tibbi xidmətlərə görə pul ödəməməlidirlər.

Monitoring qrupunun tərkibində həkim yoxdursa, qrupun üzvləri onlara azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin səhhəti barədə ümumi

məlumatların, məsələn, ən çox yayılmış xəstəliklər, aşkar edilmiş infeksiyon və kontagioz xəstəliklər və ölüm halları barədə məlumatların verilməsini xahiş etməlidirlər. Onlar həmçinin tibbi xidmətdən istifadə sistemini tədqiq etməlidirlər.

Əsas suallar

- Ən çox yayılmış xəstəliklər baxımından həbsxanalarda vəziyyət necədir?
- Həbsxana bu problemin həlli üçün strategiyaya malikdirmi?
- Həbsxanada vərəm, *HIV/AIDS* və digər geniş yayılmış xəstəliklər probleminin həlli ümummilli strategiyaların tərkibinə daxil edilibmi?
- Tibbi məsləhətlərin verilməsi harada və hansı şəraitdə baş verir?
- Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər tibbi xidmətlər üçün müraciət edərkən həmin xidmətləri nə dərəcədə asanlıqla əldə edə bilirlər (həkim ilə, kənar mütəxəssislə görüşün təyin edilməsi üçün onlar nə qədər gözləyirlər):
 - şəxsən özləri müraciət edərkən (bu halda hansı prosedur mövcuddur?);
 - tibb personalı vasitəsilə müraciət edərkən (onlar müəssisəyə nə dərəcədə tez-tez baş çəkirlər?);
 - nəzarət personalı vasitəsilə müraciət edərkən (bu halda hansı prosedurlar mövcuddur?).
- Tibb personalı gecə-gündüz növbətçilik edirmi?
- Gecə və gündüz vaxtlarında təcili yardım məqsədilə xəstələrin daşınması üçün prosedur müəyyən edilibmi?
- Psixoloqla görüş necə təşkil edilir?

- Həkimlərlə görüşməyə və ya müalicə almağa icazə verilməsində ayrı-seçkiliyə yol verildiyinə dair hər hansı şikayətlər varmı?

Dərman preparatları

- Dərman preparatları lazımı qaydada saxlanılırmı?
- Xəstələrə dərmanlar necə yazılır?
- Dərman ehtiyatlarına nəzarət necə həyata keçirilir?

TİBB PERSONALI

Standartlar

“1. Həkim məhbusların fiziki və psixi sağlamlıqlarının qayğısına qalmalı, hər gün bütün xəstələri, xəstəlikdən şikayət edənləri, habelə diqqətini xüsusilə cəlb edənləri qəbul etməli və ya onlara baş çək-məlidir.

2. Hər dəfə həkim məhbusun uzun müddət həbsdə saxlanması nəticəsində və ya həbsxanadakı şəraitlə bağlı fiziki və ya psixi taraz-lığının pozulduğunu və ya pozulma təhlükəsi olduğunu hesab etdikdə bu barədə müəssisənin rəisinə məlumat verir” (*SMR, 25-ci qayda*, analoji mətn *EPR-in 30-cu qaydasında* da var).

“1. Hər bir müəssisənin sərəncamında psixiatriya sahəsində biliklərə malik olan ən azı bir nəfər ixtisaslı tibb işçisi olmalıdır. Tibbi xidmət yerli və ya milli səhiyyə orqanları ilə sıx əlaqədə təşkil edil-məlidir. O, psixiatrik diaqnostika xidmətlərini və zəruri hallarda psixi cəhətdən qeyri-normal olan məhbusların müalicəsini əhatə etməlidir.

2. Mütəxəssisin xidmətlərinə ehtiyacı olan xəstə məhbuslar xüsusi müəssisələrə və ya mülki xəstəxanalara köçürülməlidir. Həbsxana xəstəxanaları xəstələrə lazımi tibbi xidmət göstərilməsi və onların müalicəsi üçün zəruri olan avadanlıqlara, qurğulara və dərmanlara, habelə kifayət qədər ixtisaslı personala malik olmalıdırlar” (*SMR, 22-ci qayda*, analoji mətn *EPR-in 26-cı qaydasında* da var).

“Həbsxananın səhiyyə xidməti ən azı mütəmadi ambulator məs-ləhətlər verə və təxirəsalınmaz müalicə apara bilməlidir (əlbəttə, bun-dan əlavə, bir çox hallarda orada çarpayıları olan xəstəxana tipli şöbə də ola bilər). Hər bir məhbus ixtisaslı diş həkiminin xidmətlərindən istifadə etmək imkanına malik olmalıdır. Bundan başqa, həbsxana həkimləri mütəxəssis xidmətləri üçün müraciət etmək imkanına malik olmalıdırlar.

Təcili yardım məsələsinə gəldikdə, həkim çağırış əsasında həmişə gəlməlidir. Bundan başqa, həmişə həbsxanada ilk tibbi yardımı göstərmək səriştəsinə malik şəxs olmalıdır; yaxşı olar ki, o, təsdiqlənmiş tibb bacısı ixtisasına malik olsun.

Lazımi hallarda ambulator müalicəyə tibb personalı tərəfindən nəzarət edilməlidir, bir çox hallarda tibbi yardımdan sonrakı qulluğun məhbusun öz təşəbbüsündən asılı olması yetərli deyil” (*CPT, GR3, § 35*).

“Aşağıdakılar tibbi xidmət personalının, xüsusən psixiatrların tibb etikasına ziddir:

b) məhbusların və ya saxlanılan şəxslərin fiziki və ya psixi sağlamlığına zərərli təsir göstərə bilən və beynəlxalq sənədlərə uyğun olmayan hər hansı formada rəftar və ya cəzaya onların yararlı olduğunu yoxlamaq və ya belə yoxlamada iştirak etmək, yaxud müvafiq beynəlxalq sənədlərə uyğun olmayan bu cür rəftarın və ya cəzanın həyata keçirilməsində hər hansı formada iştirak etmək” (*Məhbusların və saxlanılan şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzadan müdafiəsində tibb personalının, xüsusən psixiatrların rolu ilə bağlı BMT-nin tibb etikasını prinsipləri, 4-cü prinsip*).

“İstənilən həbsxanada tibbi xidmətin personalı potensial risk altında olur. Onların üzərinə düşən pasiyentlərin (xəstə məhbusların) qayğısına qalmaq vəzifəsi çox vaxt müəssisə müdiriyyətinin rəyləri və təhlükəsizlik mülahizələri ilə ziddiyyətə girə bilər. Bu, çətin etik suallar və seçim problemləri yarada bilər. Tibbi xidmət məsələlərində tibb personalının müstəqilliyini təmin etmək üçün *CPT* hesab edir ki, həmin personal bütövlükdə cəmiyyətdəki ümumi səhiyyə xidməti ilə mümkün qədər sıx əlaqədə olmalıdır” (*CPT, GR3, § 71*).

Həmçinin bax: *SMR, 23-25-ci qaydalar* və *IDRCPDL, 29-cü maddə*.

Şərhlər

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərində tibb xidmətlərinin təlim olunmasını yoxlayarkən monitorinq mexanizmləri tibb heyətinin roluna və tibbi qərarların qəbulunda onların müstəqilliyinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Adətən, sonuncuların vəzifələri aşağıdakılardır:

- məhbuslarla rəftarın və saxlanma şəraitinin onların sağlamlığına mümkün təsiri barədə müvafiq orqanlara məlumat verməklə məhbusların ümumən sağlam mühitdə saxlanılmasını təmin etmək;
- yoluxucu xəstəlikləri aşkara çıxarmaq və onların gələcəkdə yayılmasının qarşısını almaq üçün tədbirlər təklif etmək;
- məhbuslar üçün fərdi məsləhətləşmə və müalicə imkanlarını təmin etmək;
- müvafiq özəl hallarla bağlı mütəxəssislərə müraciət etmək.

Bu çoxsaylı vəzifələr o deməkdir ki, həkim həbsxana şəraitində həm məhbusun şəxsi həkimi, həm də azadlıqdan məhrumetmə yerinin müdiriyyətinin məsləhətçisi olmalıdır. Bu, maraqların toqquşmasına gətirib çıxara bilər. Həbsxana müdiriyyətinin məsləhətçisi rolu ümumi və fərdi sağlamlıq şəraitini necə yaxşılaşdırmaq barədə məsləhətlərin verilməsi ilə məhdudlaşmalıdır. Heç bir halda həkimdən və ya tibb bacısından cəzanın həyata keçirilməsində iştirak xahiş edilməməlidir. Bu, tibb etikasına və *SMR*-in müasir şərhinə ziddir.¹⁹

Tibbi qərarlar qəbul edərkən tibb personalı həbsdə saxlanmanı həyata keçirən orqanlar qarşısında maksimum müstəqilliyə malik olmalıdır. Onları azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə görə cavabdeh olan orqanın tabeçiliyinə verməklə deyil, ölkənin ümumi səhiyyə sisteminə inteqrasiya etməklə buna nail olmaq olar.

¹⁹ Bu məsələ ilə bağlı, misal üçün, bu mənbəyə bax: *PRI, Making Standards Work*, p.80, § 39ff.

Tibb personalı normal konfidensiallıq məcəlləsinə riayət etməyə borcludur. Tibb personalının səriştəliliyi, müstəqilliyi və peşə etikasını, göstərdikləri tibbi xidmətin keyfiyyəti yalnız tibb mütəxəssisləri tərəfindən qiymətləndirilə bilər. Buna görə də, monitorinq qurumlarına məsləhət görülür ki, səfər heyətinin tərkibinə ixtisaslı tibb işçilərini daxil etsinlər və ya onlarla əlaqə saxlasınlar.

Əsas suallar

- Tibb kollektivi kimlərdən ibarətdir (həkimlərin, tibb bacılarının, psixoloqların, psixiatrların, digər tibb işçilərinin sayı)?
- Onlar müvafiq peşə ixtisasına malikdirlərmi?
- Onlar dövlət səhiyyə xidmətinə nə dərəcədə inteqrasiya olunublar (o cümlədən həmin xidmətin təqdim etdiyi mallardan, xidmətlərdən, informasiya və təlimlərdən istifadə baxımından)?
- Tibb personalının iş saatları həbsxananın tələbatlarına cavab verirmi?
- Onların vəzifələrinə nələr aiddir?

QADINLAR VƏ KÖRPƏLƏR ÜÇÜN XÜSUSİ TİBB XİDMƏTİ

Standartlar

“(…) Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlara gəlincə, səhiyyə xidmətlərinin bərabərliyi prinsipinə əməl olunmasının təmin edilməsi tələb edir ki, onların sağlamlığının mühafizəsi qadın sağlamlığı məsələləri üzrə, o cümlədən ginekologiya üzrə xüsusi hazırlığı olan həkimlər və tibb işçiləri tərəfindən həyata keçirilsin. Bundan başqa, adətən həbsxanadan kənardakı cəmiyyətdə qadınlar üçün çatımlı olan qadın sağlamlığının mühafizəsi üzrə xüsusi profilaktik tədbirlər – məsələn, döş və analıq yolu xərçənginin diaqnostikası – azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlara da təklif olunmalıdır” (*CPT, GR 10, §32*).

“1. Qadın müəssisələrində hamilə və yeni doğmuş qadınlara qulluq üçün xüsusi tikililər olmalıdır. Mümkün hallarda doğuşun həbsxana xəstəxanasında deyil, mülki xəstəxanada həyata keçirilməsinin qayğısına qalmaq lazımdır. Uşaq həbsxanada doğulduqda, doğum haqqında şəhadətnamədə bu barədə yazılmamalıdır.

2. Məhbus analara körpələri öz yanlarında saxlamağa icazə verilən yerlərdə ixtisaslı personalı olan körpələr evlərinin yaradılması nəzərdə tutulmalı, ana qayğısından istifadə etmədikləri müddətdə uşaqlar orada yerləşdirilməlidir” (*SMR, 23-cü qayda*).

“Aydın məsələdir ki, körpələr həbsxanada doğulmamalıdırlar və Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrdə bərqərar olmuş praktikaya əsasən, lazımi məqamda hamilə qadın kənar xəstəxanaya aparılmalıdır. Bununla belə, zaman-zaman *CPT* ginekoloji müayinə və ya doğuş vaxtı hamilə qadınların qandallanması, yaxud hər hansı digər formada çarpayılarına və ya digər mebel əşyalarına bağlanması halları ilə qarşılaşır. Belə yanaşma tamamilə yolverilməzdir və tam əminliklə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar sayıla bilər. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün başqa vasitələr axtarılmalı və tapılmalıdır” (*CPT, GR 10, §27*).

Həmçinin bax: *ACPR, B-2b), c), d), e) və IDRCPLD, 20-ci maddə.*

Şərhlər

Monitoring mexanizmləri bilməlidirlər ki, həbsxanalar çox vaxt qadınların xüsusi tələbatlarına uyğunlaşdırılmır və bu vəziyyət onların həm fiziki, həm də psixi sağlamlığına təsir göstərir. Bundan əlavə, ola bilər ki, qadınlar azadlıqdan məhrum edilməzdən əvvəl, zorlanma da daxil olmaqla, pis rəftara məruz qalıblar. Bir çox ölkələrdə onlar hətta azadlıqdan məhrum edildikdən sonra da belə vəziyyətlərlə üzləşə bilirlər.

Onlar üçün ginekoloji qulluq təmin edilməlidir. Hamilə qadınların və yeni doğmuş anaların xüsusi tələbatları ödənilməlidir.

Əsas suallar

- Tibb personalının tərkibində ginekoloq varmı və ginekoloqun iş saatları hansılardır?
- Ginekoloqla görüşmək üçün hansı şərtlər var?
- Hamilə qadınların xüsusi tələbatları ödənilirmi?
- Anaların və körpələrin xüsusi tələbatları ödənilirmi?
- Doğuş harada baş verir?
- Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlarla yaşayan azyaşlı uşaqların pediatria çıxışı varmı?
- Qadınlar kişilərlə eyni tibbi xidmətlərdən yararlına bilirlərmi?

PSIXI XƏSTƏLİYİ OLAN MƏHBUSLAR ÜÇÜN XÜSUSİ TİBB XİDMƏTİ

Standartlar

“1. Psixi xəstə hesab edilən məhbuslar həbsxanaya salınmamalıdır, onların mümkün qədər tezliklə psixi xəstələr üçün müəssisələrə köçürülməsindən ötrü tədbirlər görülməlidir.

2. Digər psixi xəstəliklərdən və ya qüsurlardan əziyyət çəkən məhbuslar nəzarət altına alınmalı və həkimlərin rəhbərliyi ilə xüsusi müəssisələrdə müalicə olunmalıdırlar.

3. Belə məhbuslar həbsxanada olduqları müddətdə xüsusi həkim nəzarəti altında olmalıdırlar.

4. Penitensiar müəssisələrdəki tibb və psixiatriya xidmətləri ehtiyacı olan bütün məhbusların psixiatrik müalicəsini təmin etməlidirlər” (*SMR, 82-ci qayda, analoji mətn EPR-in 100-cü qaydasında da var*).

“Ciddi ruhi xəstəlikdən əziyyət çəkən məhbuslar lazımı avadanlıqlarla və müvafiq hazırlığı olan personalla təchiz olunmuş xəstəxanaya yerləşdirilməli və müalicə olunmalıdırlar. Səlahiyyətli orqanların icazəsi ilə psixiatr məhbusun penitensiar sistemdən kənarə dövlət xəstəxanasına yerləşdirilməsi barədə qərar qəbul edə bilər” (*R(89) 7, 55-ci bənd*).

“Çox vaxt belə bir fikir irəli sürülür ki, ruhi xəstəliyi olan məhbuslar etik baxımdan həbsxana sistemindən kənarə, dövlət səhiyyə xidmətinin cavabdehliyi altında olan tibb müəssisələrində yerləşdirilməlidirlər. Digər tərəfdən, iddia edilə bilər ki, penitensiar sistem daxilində psixiatriya xidmətlərinin təmin edilməsi tibbi xidmətin optimal təhlükəsizlik şəraitində həyata keçirilməsinə və həmin sistem daxilində tibbi və sosial xidmətlərin fəaliyyətlərinin intensivləşməsinə imkan verir” (*CPT GR3, § 43*).

Həmçinin bax: *ACPR, B-5b), c), d) və IDRCPLD, 17-ci maddə*.

Şərhlər

Psixi qüsurları olan məhbusların faizi adətən ümumi əhali arasındakı bu cür şəxslərin faizindən yüksək olur. Buna görə də, monitorinq mexanizmləri psixi xəstəlikdən əziyyət çəkən məhbusların adekvat tibbi yardım və müalicə alıb-almadığını yoxlamalıdırlar. Belə müalicə yalnız psixiatriya mütəxəssisləri tərəfindən təyin olunmalı və onların nəzarəti altında olmalıdır.

Zərurət olduqda, müalicə adekvat şəraiti olan xəstəxanada aparılmalıdır. Beynəlxalq standartların çoxu belə bir inama əsaslanır ki, psixiatriya xəstəxanaları bu cür xüsusi müalicəni təmin etmək üçün ən yaxşı yerdirdir və həmin standartlar ciddi ruhi xəstəliyi olan məhbusların psixiatriya xəstəxanalarına köçürülməsini tövsiyə edir.

Digər tərəfdən, 3-cü Ümumi Hesabatında *CPT*-nin qeyd etdiyi kimi, həbsxana sistemi daxilində xüsusi psixiatriya müəssisələrinin yaradılması üstün cəhət olardı. *CPT* ümid edir ki, bu, psixi xəstəliyi və qüsurları olan məhbusların müalicəsində peşəkarlıq səviyyəsini artırır.

Azadlıqdan məhrumetmə yerində psixiatriya xidmətlərinin yetərli olub-olmadığını qiymətləndirmək üçün monitorinq qrupu bəzi hallarda qrupun tərkibinə yüksək ixtisaslı psixiatrın daxil edilməsinə ehtiyac duya bilər. Əgər belə mütəxəssis yoxdursa, monitorinq qurumu, hər halda, ruhi xəstəliyi olan məhbuslara qulluqla bağlı həbsxanada hansı siyasətin mövcud olduğunu, onun hərtərəfli düşünülmüş siyasət olub-olmadığını və həbsxana xaricindəki müvafiq səhiyyə xidmətləri ilə koordinasiya şəraitində aparılıb-aparılmadığını müəyyən edə bilər.

Bu məsələdən fərqlənən, lakin ona aidiyyəti olan digər bir məsələ məcburi məhkəmə qərarları əsasında psixiatriya xəstəxanalarında saxlanılan məhbuslarla bağlıdır. Bəzi monitorinq mexanizmlərinin – məsələn, *CPT*-nin, yaxud *OPCAT* əsasında yaradılan mexanizmlərin mandatına həmin məhbusların saxlanma şəraitinin yoxlanılması – daxil edilə bilər. Bu soraq kitabı həmin mövzunu əhatə etmir, amma ona aid müvafiq ədəbiyyatın siyahısı verilir.

Əsas suallar

- Son 12 ayda müəssisəyə qəbul edilmiş məhbuslar psixi xəstəliklə və ya qüsurla bağlı diaqnozdan keçiblərimi?
- Diaqnoz məhbusda psixi xəstəlik və ya qüsurlar aşkar edibsə, hansı tədbir görülüb (o, kənar psixiatriya xəstəxanasına göndərilib, müəssisə daxilindəki xüsusi bölməyə köçürülüb, yaxud heç bir tədbir görülməyib)?
- Belə məhbusların müalicəsinə görə kim cavabdehlik daşıyır (psixiatr, həkim-terapevt)?
- Müəssisədə neçə psixiatr işləyir və onlar müəssisədə tez-tez olurlarmı?
- Psixi xəstəliyi olan məhbuslar hansı müalicəni alırlar (tibbi müalicə, reabilitasiya tədbirləri və s.)?

Əlavə məlumat üçün mənbələr

PRI, *Making standards work*, London 2001. (Section IV Prisoners' mental and physical health, pp. 69 to 98.

Andrew Coyle, *A Human Rights Approach to Prison Management*, 2003. (Prisoners and Health care, pp. 49–58)

PRI, *Making standards work*, London 2001. (Section V – Prisoners contacts with the outside world, pp. 101-115; Section VI – Programmes for prisoners, pp. 17-149)

UN HCHR, *Human Rights and Prisons*, Geneva 2003. (Section 4: Health Care of prisoners, pp. 46-63).

Xüsusi standartlar

CPT 3rd General report on activities, *Health care services in prisons*, CPT/Inf (93)12, §30-77.

CPT 10th General report on activities, *Women deprived of their liberty*, CPT/Inf (2000)13, §26-33)

CPT 8th General report on activities, *Involuntary Placement in psychiatric establishments*, CPT/Inf (98)12, §25-58)

International Council of Prison Medical services, *Oath of Athens for prison physicians*, 1979. [www.icpms.interfree. it/atheus](http://www.icpms.interfree.it/atheus)

UN Principles for the protection of persons with mental illness, 1991.

HƏBSXANA PERSONALI

Monitorinq qrupları saxlanma şəraitinin monitorinqini apararkən məhbuslara görə cavabdehlik daşıyan əməkdaşları da unutmamalıdır: məhbuslarla necə rəftar edilməsi əhəmiyyətli dərəcədə onlardan asılıdır. Əməkdaşlarla məhbuslar arasında normal münasibətlər azadlıqdan məhrumetmə yerində humanist şəraitin olması üçün mühüm amildir.

Aşağıdakı amillər əməkdaşların keyfiyyətinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır:

- həbsxananın işinin təşkili (əməkdaşların sayı, onlar arasında qadınların sayı, məhbuslarla birbaşa təmasda olan əməkdaşların sayının personalın ümumi sayına nisbəti, əməkdaşların iş vaxtları və iş şəraiti);
- qulluğa qəbul və baza təlimləri;
- peşəkar vərdişlərin və yanaşmaların formalaşması;
- qulluğun şərtləri və statusu;
- ixtisaslaşma;
- güc tətbiqi;
- gender və çoxmədəniyyətlik məsələlərinə yanaşma;
- həbsxana rəisi.

Əməkdaşları aşağıdakı kateqoriyalara bölmək olar (hərçənd, bəzi vəzifələr adətən kombinə edilə bilər):

- rəhbər heyət;
- daxili nəzarəti həyata keçirən əməkdaşlar;

- xarici nəzarəti (xarici təhlükəsizlik tədbirlərini) həyata keçirən əməkdaşlar (onlar birbaşa həbsxana rəisinin təbəçiliyində olmaya da bilərlər);
- tibb personalı;
- sosial xidmət əməkdaşları (konkret məhbuslar qrupunun gündəlik həyatına görə cavabdehlik daşıyanlar);
- nəqliyyat işlərini yerinə yetirən əməkdaşlar;
- təlim keçən əməkdaşlar (təhsil, iş və digər fəaliyyətlər üzrə);
- təchizat işlərini yerinə yetirən əməkdaşlar.

Əməkdaşların problemlərini monitorinq edən monitorinq qurumlarının müxtəlif vəzifələri ola bilər. Lakin monitorinq qurumlarının üzvlərinin həbsxana əməkdaşları ilə söhbət etməsi vacibdir. Məhbusların saxlanma şəraiti həm də əməkdaşların iş şəraiti deməkdir və müəssisənin fəaliyyəti barədə əməkdaşların rəyləri və şəraitin yaxşılaşdırılması üçün zəruri hesab etdikləri məsələlər olduqca əhəmiyyətlidir.

Həbsxana personalı

- Ümumi məsələlər;
- Həbsxana personalının hazırlığı.

ÜMUMİ MƏSƏLƏLƏR

Standartlar

“1. Həbsxana müdiriyyəti bütün kateqoriyalardan olan əməkdaşların ciddi şəkildə seçilməsinin qayğısına qalmalıdır, çünki müəssisələrin işinin düzgün aparılması həmin əməkdaşların vicdanlılığından, humanistliyindən, şəxsi keyfiyyətlərindən və işə yararlı olmalarından asılıdır.

2. Həbsxana müdiriyyəti yorulmadan öz əməkdaşlarına və ictimaiyyətə belə bir inamı təlqin etməlidir ki, onların işi böyük ictimai əhəmiyyət daşıyır; bu məqsədlə o, ictimaiyyəti məlumatlandırmağın bütün münasib vasitələrindən istifadə etməlidir.

3. Yuxarıdakı məqsədlərə nail olmaq üçün həbsxana əməkdaşları tam ştatlı işçi kimi işə təyin olunmalı, dövlət qulluqçuları statusuna malik olmalı və yalnız yaxşı davranışları, səmərəli işlədikləri, vəzifələrini yerinə yetirməyə yararlı olduqları halda vəzifədə saxlanmalıdırlar. Əmək haqları elə müəyyən edilməlidir ki, bu işlə məşğul olan kişi və qadınları işə cəlb etmək və işdə saxlamaq mümkün olsun. Bu işin olduqca çətin şəraitini nəzərə alaraq, həmin insanlar müvafiq əmək güzəştləri və əmək şəraiti ilə təmin edilməlidirlər” (*SMR, 46-cı qayda*; həmçinin *54-cü qaydaya* bax).

“Azadlıqdan məhrumetmə müəssisələrinin düzgün idarə olunmasında, müəssisədə işin təşkili və məhbuslarla rəftar baxımından qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsində həbsxana personalının mühüm əhəmiyyət daşdığını nəzərə alaraq, həbsxana müdiriyyəti həbsxana əməkdaşlarına aid qaydalara əməl olunmasına birinci dərəcəli vəzifə kimi baxmalıdır” (*EPR, 51-ci qayda*).

“(…) Əməkdaşların tərkibinin gender baxımından qarışıq olması azadlıqdan məhrumetmə yerlərində qəddar rəftara qarşı mühüm təminatdır. Kişi və qadın əməkdaşların olması həm həbsxanada mənəvi mühitin yaxşılaşması baxımından, həm də azadlıqdan məhrumetmə

yerlərində müəyyən dərəcədə normal şəraitin təmin olunması baxımından müsbət təsir göstərə bilər” (*CPT, GRI0, § 23*).

“Lazımı qaydada yığılan və təlim keçilən, məhbuslarla düzgün münasibətləri necə qurmağı bilən və öz işinə sadəcə qulluq yeri kimi deyil, peşə kimi baxan həbsxana əməkdaşları humanist penitensiar sistemin təməli daşdır. Məhbuslarla pozitiv münasibətlərin qurulması bu peşənin mühüm cəhəti kimi qəbul edilməlidir.

Təəssüf ki, *CPT* çox vaxt bu qənaətə gəlir ki, əməkdaşlarla məhbuslar arasında münasibətlər formal və məsafəli xarakter daşıyır, əməkdaşlar məhbuslara sırf formal münasibət bəsləyərək onlarla şifahi ünsiyyətə öz işlərinin əhəmiyyətsiz aspekti kimi baxırlar. *CPT*-nin təcrübədə tez-tez müşahidə etdiyi aşağıdakı nümunələr belə yanaşma üçün səciyyəvidir: əməkdaşlar onlarla məşğul olana qədər və ya ziyarətçilərin keçib getməsinə imkan vermək üçün məhbusların üzvlərini divara çevirib durmaqla gözləməyə məcbur edilməsi; məhbuslardan müəssisə daxilində hərəkət edərkən başlarını aşağı əyərək əllərini boyunlarının arxasında saxlamalarının tələb edilməsi; həbsxana əməkdaşlarının öz dəyənəklərini nümayişkaranə və hətta qıcıqlandırıcı tərzdə gəzdirməsi. Belə təcrübələr təhlükəsizlik baxımından heç də zəruri deyil və əməkdaşlarla məhbuslar arasında pozitiv münasibətlərin inkişafına kömək etmir.

Həbsxana əməkdaşlarının həqiqi peşəkarlığı onların məhbuslarla ləyaqətli və humanist rəftar etmələrini və eyni zamanda, təhlükəsizlik və asayiş məsələlərinə diqqət yetirmələrini tələb edir. Bu baxımdan həbsxana müdiriyyəti əməkdaşlarda məhbuslara qarşı ağılabatan etimad hissini və məhbusların düzgün davranmağa meylli olmalarına ümid hissini həvəsləndirməlidir. Əməkdaşlarla məhbuslar arasında konstruktiv və pozitiv münasibətlərin formalaşması nəinki zorakılıq riskini azaldar, həm də nəzarətin və təhlükəsizliyin gücləndirilməsinə şərait yaradar. Bu isə, öz növbəsində, həbsxana əməkdaşlarının öz işlərindən məmnun qalmalarına səbəb olar.

Əməkdaşlarla məhbuslar arasında pozitiv münasibətlərin təmin olunması həmçinin məhbuslar tərəfindən müxtəlif fəaliyyətlər üçün

istifadə edilən zonalarda və ya tikililərdə hər hansı konkret məqamda yetərli sayda əməkdaşların olmasından xeyli dərəcədə asılıdır. *CPT*-nin nümayəndə heyətləri çox vaxt lazımı məqamlarda yetərli sayda əməkdaşların olmadığını aşkara çıxarırlar. Məhbuslarla birbaşa təmas imkanlarını azaldan ümumi kadr çatışmazlığı və (və ya) əməkdaşların iş qrafiki, əlbəttə ki, pozitiv münasibətlərin inkişafına və bütövlükdə əməkdaşlarla məhbuslar arasında etibara əsaslanan mühitin yaranmasına mane olur.

Qeyd olunmalıdır ki, əməkdaşların sayı yetərli olmadığı hallarda, təhlükəsizliyin zəruri səviyyəsini saxlamaq və müəssisənin iş rejimini təmin etmək üçün əməkdaşların iş saatlarından əlavə vaxtlarda xeyli işləmələri zəruri ola bilər. Belə vəziyyət əməkdaşlarda yüksək stres vəziyyətinin yaranmasına, onların qüvvələrinin vaxtından əvvəl tükənməsinə gətirib çıxara və istənilən penitensiar mühitə xas olan gərginliyi daha da artırma bilər” (*CPT, GR 11, § 26*).

Həmçinin bax: *IDRCPL, 7-ci maddənin 1-ci bəndi*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Personal ixtisaslı olmalı və onun tərkibinə kifayət qədər mütəxəssislər – məsələn, tərbiyəçilər, peşə təlimatçıları, hüquq məsləhətçiləri, sosial xidmət işçiləri, psixiatrlar və psixoloqlar – daxil olmalıdır. Bu və digər mütəxəssislər adətən daimi iş günü əsasında işə qəbul edilə bilərlər. (...)” (*RPJDL, 81.1-ci qayda*).

“Müdiriyyət bütün səviyyə və peşələrdən olan əməkdaşların diqqətlə seçilərək işə qəbul olunmasını təmin etməlidir, çünki islah müəssisələrinin lazımı qaydada idarə olunması onların vicdanlılığından, humanistliyindən, yetkinlik yaşına çatmayanlarla işləmək bacarığından, peşə vərdişlərindən, habelə iş yararlığından asılıdır” (*RPJDL, 82.3-cü qayda*).

Şərhlər

Monitoring mexanizmləri əməkdaşların davranışına xüsusi diqqət yetirməlidirlər, çünki onlar azadlıqdan məhrumetmə yerinin ümumi mühitinin yaradılmasında mərkəzi rol oynayırlar. Buna görə də, əməkdaşların işə qəbulu peşə bacarıqlarına və keyfiyyətlərinə aid aydın meyarlar əsasında həyata keçirilməsi vacibdir. İşçi heyətinin sayı yetərinə olmalıdır ki, müəssisənin fiziki təhlükəsizlik tələbatları, habelə əməkdaşlarla məhbuslar arasında normal insani təmaslar təmin edilsin. Yaxşı olar ki, kişi və qadın əməkdaşların sayı arasında balans bütövlükdə cəmiyyətdəki balansı əks etdirdirsin.

Əməkdaşların qulluq şəraiti və statusu onların məhbuslara münasibətinə birbaşa təsir göstərir. Əmək haqları, iş saatları, karyera, yerinə yetirilən vəzifələrdə dəyişikliklər və həvəsləndirmə tədbirləri diqqətəlayiq mühüm məsələlərdir.

Məhbusların hüquqlarının müdafiəsi üçün həbsxana əməkdaşları intizamlı olmalı və aydın təbəçilik (hesabatlılıq) strukturu olmalıdır. Lakin penitensiar xidmətin hərbi rütbələri ehtiva edən hərbi xidmət tipli olmasına heç bir praktiki səbəb yoxdur.

Məhbuslara münasibətdə əməkdaşların davranışı onların aldığı rəsmi və qeyri-rəsmi tapşırıqlardan asılıdır. Onların davranışına öz rəislərinin yanaşmaları və davranışı, siyasətçilərin verdiyi açıqlamalar və vətəndaşların məhbuslara münasibəti təsir göstərir. İstənilən azadlıqdan məhrumetmə yerində müəssisə rəisinin təsiri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Monitoring qrupu əməkdaşların hansı tərzdə, hansı tonda danışmasına, bədən jestlərinə, habelə konkret situasiyalara reaksiyalarına diqqət yetirməklə əməkdaşlarla məhbuslar arasında münasibətlərin xarakterini yaxından müşahidə etməlidir.

Əsas suallar

Monitoring qrupu aşağıdakılar barədə məlumat əldə etməlidir:

- personalın ümumi sayına nisbətdə məhbuslarla birbaşa təmasda olan əməkdaşların sayı;
- işə qəbul edilmə meyarları – əməkdaşın təhsili və şəxsiyyəti barədə məlumatlar;
- peşə hazırlığının səviyyəsi və sonradan həmin səviyyənin artırılması;
- orta əmək haqqı;
- qadın əməkdaşların sayı və tutduqları vəzifələr;
- əməkdaşlar məhbuslara və məhbuslar əməkdaşlara necə müraciət edirlər;
- əməkdaşlarla məhbuslar arasında təmaslar;
- əməkdaşların məhbuslara, öz rəislərinə və işlərinə münasibəti;
- müəssisə rəisinin məhbuslar üçün çatımlı olması;
- azadlıqdan məhrumetmə müəssisəsinin hər yerinə rəisin nə dərəcədə tez-tez baş çəkməsi.

HƏBSXANA PERSONALININ HAZIRLIĞI

Standartlar

“1. Həbsxana personalı kifayət qədər təhsilli və inkişaf etmiş olmalıdır.

2. İşə qəbuldan əvvəl həbsxana personalını ümumi və konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsinə hazırlamaq, sonra isə onların nəzəri və praktiki testlərdən keçməsinə tələb etmək lazımdır.

3. İşə qəbuldan sonra və karyeraları ərzində həbsxana personalı öz biliklərini və peşə bacarıqlarını mühafizə etməli və işdən ayrılmadan mütəmadi zaman kəsirlərində təşkil edilən hazırlıq kursları keçməklə bilik və bacarıqlarını artırmalıdırlar” (*SMR, 47-ci qayda*).

“Hər hansı formada tutulan, saxlanılan və ya həbsə alınan istənilən fərdin həbsdə saxlanılmasına və ya onunla təmasa cəlb olunan hüquq-mühafizə əməkdaşları, tibb personalı, polis işçiləri və digər şəxslər müvafiq qaydada təlimatlandırılmalı və hazırlıq keçməlidirlər” (*GC 20, 10-cu bənd*).

“Nəhayət, *CPT* hüquq-mühafizə əməkdaşlarının hazırlığına böyük diqqət yetirdiyini vurğulamaq istəyir (bu hazırlıq insan hüquqları ilə bağlı məlumatlılığı ehtiva etməlidir; həmçinin bax: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza formalarına qarşı Konvensiyasının 10-cu maddəsi). Yəqin ki, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslə qəddar rəftara qarşı ən yaxşı təminat lazımı hazırlığı olan polis və ya həbsxana əməkdaşdır. Hazırlıqlı əməkdaşlar qəddar rəftara əl atmadan və tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxslərin əsas hüquqlarına əməl etməklə öz vəzifələrini uğurla yerinə yetirə bilirlər” (*CPT, GR 2, § 59*).

“Bununla bağlı *CPT* hesab edir ki, insanlarla ünsiyyət bacarığı hüquq-mühafizə personalının seçilməsində əsas meyar olmalı və insanlarla münasibətləri insan ləyaqətinə hörmət əsasında formalaşdır-

maq bacarığına peşə hazırlığı prosesində xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə bacarıqlara sahib olma polis və ya həbsxana əməkdaşının sonradan zorakılığa çevrilə biləcək gərgin vəziyyəti aradan qaldırmasına və ümumiyyətlə, polis təcridxanalarında və ya penitensiar müəssisələrdə gərginliyin azaldılmasına və həyatın keyfiyyətinin yüksəldilməsinə imkan verir ki, bu da bütün aidiyyəti tərəflərin marağındadır” (*CPT, GR 2, § 60*).

Həmçinin bax: *IDRCPDL, 7-ci maddənin 2-ci bəndi*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

“Həbsxana personalına elə təlim keçilməlidir ki, onlar öz vəzifələrini səmərəli şəkildə icra edə bilsinlər; xüsusən onlara uşaq psixologiyası və uşağın rifahı ilə bağlı, habelə bu Qaydalar da daxil olmaqla insan hüquqlarına və uşaq hüquqlarına dair beynəlxalq standartlarla və normalarla bağlı təlim keçilməlidir. Həbsxana personalı öz karyeraları ərzində işdən ayrılmadan mütəmadi zaman kəsimlərində təşkil edilən hazırlıq kursları keçməklə bilik və bacarıqlarını artırmalıdırlar” (*RPJDL, 85-ci qayda*).

Şərhlər

Monitorinq mexanizmləri bilməlidirlər ki, yaxşı hazırlıq səviyyəsi olan əməkdaşlar humanist penitensiar sistemin əsasını təşkil edir və bu sahədə keçilən təlimlərdən və onların yararlılığından xəbərdar olmalıdırlar. Təlimlərdə digər insanlarla humanistəsinə işləmək üçün tələb olunan əsas etik dəyərlər önə çəkilməli, yalnız bundan sonra zəruri texniki bacarıqlara (məsələn, təhlükəsizlik və güc tətbiqi məsələlərinə) diqqət yetirilməlidir. Təlimlər fərdlər arasında ünsiyyət, iğtişaşların qarşısının alınması, münaqişələrin qeyri-zorakı həlli və streslərin öhdəsindən gəlmək kimi məsələləri əhatə etməlidir.

Cinsindən, yaşından və vəzifəsindən asılı olmayaraq və heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən bütün əməkdaşlar üçün mütəmadi təlim

imkanları təmin edilməlidir. Xüsusən, zorakı insidentlərdən sonra əməkdaşlar psixoloji nəzarət, dəstək və məsləhətlə təmin olunmalıdırlar.

Əsas suallar

- Hazırda personalın işə qəbul meyarları hansılardır?
- İşə yeni qəbul olunanlara hansı təlimlər keçilir (təlimin növü, müddəti, mövzusu, əhəmiyyəti)? Mütəmadi təlimlər üçün imkanlar varmı? Onlardan istifadə edilirmi?
- Xüsusi kateqoriyalı məhbuslarla, məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanlarla işləyən əməkdaşlara xüsusi təlim keçilibmi?
- Əməkdaşlara keçilən təlimlər şikayət, təftiş və monitoring məsələlərini (o cümlədən kənar monitoring qurumları tərəfindən həyata keçirilən monitoringi) əhatə edirmi?

Əlavə məlumat üçün mənbələr

PRI, *Making standards work*, London 2001. (Section VII- Prison staff pp.151 – 166)

Andrew Coyle, *A Human Rights Approach to Prison Management*, 2003. (Prison staff and the administration of prisons, pp.13- 30)

UN HCHR, *Human Rights and Prisons*, Geneva 2003. (Section12, The administration of prisons and prison staff, pp.162-171)

POLİS TƏCRİDXANASINDA SAXLANILMA

Bəzi monitoring mexanizmlərinin mandatı bütün azadlıqdan məhrumetmə yerlərini deyil, yalnız polis təcridxanalarını əhatə edir. Hətta mandatları yalnız bu tip azadlıqdan məhrumetmə yerlərini əhatə edən mexanizmlər də şəxsin polis təcridxanasında saxlanıldığı müddətdə iş-gəncəyə və qəddar rəftara məruz qaldığı barədə məlumatlar ala bilərlər. Ola bilər ki, məhbuslar bu məlumatları polis təcridxanasını tərk etdikdən sonra versinlər, çünki çox vaxt onlar polis təcridxanasını tərk edəne qədər şikayət etməkdən çəkinirlər. Əlbəttə, konkret mandatdan asılı olmayaraq bu cür məlumatlar bütün monitoring mexanizminin fəaliyyətlərində nəzərə alınmalı və hesabatlarında əks olunmalıdır. Polis təcridxanalarının və ya ümumiyyətlə polisin fəaliyyətlərinin monitoringinə görə cavabdeh olan ayrıca qurum varsa, monitoring mexanizmləri həmin qurumla əlaqə yaratmağa çalışmalıdırlar.

Polis məntəqələrinə səfərlər həbsxanalara edilən səfərlərdən fərqlənir. Adətən, bu halda ətraf aləmlə təmaslar xüsusilə məhdudlaşdırılmış olur; buna görə də, məhbuslar nümayəndə heyəti ilə danışarkən özlərini daha əlverişsiz vəziyyətdə hiss edə bilərlər. Digər fərqlər saxlanmanın maddi şəraitini ehtiva edir; polis təcridxanaları uzunmüddətli saxlanma üçün nəzərdə tutulmayıb və buna görə də, burada minimal şərait olur. Məhbuslar üçün təminatlar, o cümlədən prosesual təminatlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və monitoring mexanizmləri riayət edilməli olan prosedurlar barədə məhbusların yetərincə məlumatlandırıldığına əmin olmalıdırlar.

Monitoring qurumu polis təcridxanasında saxlanılmanın müddətini və həbsdə saxlanmanın davam etməsinə sanksiya verən hakimin rolunu tənzimləyən yerli qanunvericilik barədə məlumatlı olmalıdır. Polis tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmə qısamüddətli olmalıdır. Qanunda göstərilən qısa müddətdən (bir qayda olaraq, 24-72 saat arasında) sonra polis tərəfindən həbsə alınmış şəxs adətən ya azad

edilməli, ya da həbsdə saxlanılmanın davam etməsi haqqında və ya azadlığa buraxılma barədə qərar çıxarılması üçün (şəxsən) hakimin qarşısına gətirilməlidir.

Lakin bəzi hallarda bu məhdudiyyətlərə əməl olunmur və (və ya) hakim məhbusu görmədən qərar çıxarır. Çox vaxt məhz həbs anından sonrakı həmin ilk saatlarda qəddar rəftar riski çox böyük olur. Buna görə də, “Məhbuslarla rəftar” (“İşgəncə və qəddar rəftar”) bölməsində qeyd edilənlər bu cür azadlıqdan məhrumetmə növləri üçün xüsusilə aktualdır.

MƏHBUSLAR ÜÇÜN ƏSAS TƏMİNATLAR

Standartlar

“Məhbusun müdafiəsi həmçinin tələb edir ki, həkimlər və vəkillər, habelə istintaq bunu tələb etdikdə müvafiq nəzarət altında olmaq şərti ilə ailə üzvləri ona dərhal və mütəmadi baş çəksinlər” (*GC 20, 11-ci bənd*).

“*CPT* polis tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin üç hüququna xüsusi əhəmiyyət verir: həbsi barədə özünün seçdiyi üçüncü şəxsə (ailə üzvünə, dostuna, konsulluq nümayəndəsinə) məlumat vermək, vəkillə görüşmək və özünün seçdiyi həkim tərəfindən tibbi müayinə olunmasını tələb etmək (polis orqanlarının çağırdığı həkim tərəfindən keçirilmiş hər hansı müayinədən əlavə). Bu hüquqlar, *CPT*-nin fikrincə, həbs edilmiş şəxslərlə qəddar rəftara qarşı üç əsas təminatdır və müvafiq hüquq sistemində azadlıqdan məhrumtəmənin necə adlandırılmasından asılı olmayaraq (saxlanma, tutulma və s.) həmin təminatlar həbsin ilk anlarından tətbiq edilməlidir” (*CPT, GR2, § 36*).

“*CPT* dəfələrlə vurğulayıb ki, onun təcrübəsinə görə, azadlıqdan məhrumtəmədən sonrakı ilk saatlarda təhdid və fiziki zor riski daha çox olur. Buna görə də, polis tərəfindən həbsə alınmış şəxslərin bu dövrdə vəkillə görüşməsi qəddar rəftara qarşı əsas təminatdır. Belə imkanın olması həbsə alınmış şəxslərlə qəddar rəftar etmək niyyətində olan polislərə çəkindirici təsir göstərir; bundan başqa, qəddar rəftar faktiki olaraq baş verdikdə, vəkil müvafiq tədbirlər görmək imkanına malikdir. *CPT* etiraf edir ki, polis araşdırmasının qanuni maraqlarının müdafiəsi üçün müstəsna hallarda tutulmuş şəxsin özünün seçdiyi vəkillə görüşünü müəyyən müddətə təxirə salmaq zəruri ola bilər. Lakin bu, həmin dövrdə şəxsin vəkillə görüşünün tam qadağan edilməsinə gətirib çıxarmamalıdır. Belə hallarda onun digər müstəqil vəkillə görüşü təşkil edilməlidir.

Vəkillə görüş hüququ onun təklikdə danışmaq hüququnu ehtiva etməlidir. Tutulmuş şəxs prinsipə polis tərəfindən aparılan istənilən dindirmədə vəkilin iştirakı hüququna malikdir. Təbii ki, bu, tutulmuş şəxsin təcili məsələlərlə bağlı vəkilin iştirakı olmadan (ola bilər ki, vəkil dərhal gələ bilməsin) dindirilməsinə, yaxud dindirmənin lazımı qaydada aparılmasına maneçilik törədən vəkilin dəyişdirilməsinə mane olmamalıdır.

CPT həmçinin vurğulayıb ki, vəkillə görüşmək hüququ təkcə cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərə deyil, həm də qanun əsasında polis məntəqəsinə getməyə və müəyyən müddət orada qalmağa (məsələn, “şahid” qismində) bərcəlu olan istənilən şəxsə verilməlidir.

Bundan başqa, vəkillə görüşmək hüququnun təcrübədə tam səmərəli olması üçün bu hüquq vəkilin xidmətlərini ödəmək iqtidarında olmayan şəxslərə də verilməlidir” (*CPT GR 12, § 41*).

“Polis təcridxanasında saxlanılan şəxslərin həkimlə görüşmək hüququ olmalı, bu hüquq rəsmən tanınmalıdır. Başqa sözlə, şəxs tibbi müayinə tələb edərsə, həkim gecikdirilmədən həmişə çağırılmalıdır; polis əməkdaşları belə tələbləri araşdırmağa çalışmamalıdırlar. Bundan başqa, həkimlə görüşmək hüququ həm də tutulmuş şəxs özü istədiyi halda özünün seçdiyi həkim tərəfindən tibbi müayinədən keçirilməsi hüququnu ehtiva etməlidir (polis orqanlarının çağırdığı həkim tərəfindən keçirilmiş hər hansı müayinədən əlavə).

Polis təcridxanasında saxlanılan şəxslərin bütün tibbi müayinələri hüquq-mühafizə əməkdaşlarının eşidə bilmədiyi şəraitdə, habelə müvafiq həkim konkret halda bunun əksini tələb etməyibsə, görə bilmədiyi şəraitdə aparılmalıdır.

Həmçinin hakim qarşısına çıxarılmadan polis təcridxanasından azad edilmiş şəxslərin rəsmən məhkəmə ekspertizasını həyata keçirən həkim tərəfindən tibbi müayinədən keçirilmələrini və tibbi arayış almalarını tələb etmək hüququna malik olmaları da önəmlidir” (*CPT GR 12, § 42*).

“Polis tərəfindən həbsə alınmış şəxsin həbsi barədə üçüncü şəxsə məlumat vermək hüququ, prinsipcə, həbsin lap başlanğıcından təmin edilməlidir. Əlbəttə, *CPT* etiraf edir ki, müəyyən istisna hallarda bu hüquq polis araşdırmasının qanuni maraqlarının müdafiəsi üçün məhdudlaşdırıla bilər. Lakin belə istisna hallar dəqiq müəyyən edilməli və zaman baxımından ciddi məhdudlaşdırılmalıdır; onlardan istifadə isə müvafiq təminatlarla müşayiət olunmalıdır (məsələn, həbsə alınma barədə məlumat vermənin gecikdirilməsi hər bir halda qeydə alınmalı və səbəbləri göstərilməli və bu qərar işə aidiyyəti olmayan yuxarı polis əməkdaşı və ya prokuror tərəfindən təsdiq edilməlidir)” (*CPT GR 12, § 43*).

“Polis tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər azadlıqdan məhrum edildikləri barədə özlərinin seçdiyi üçüncü şəxsə məlumat vermək, hüquq yardımından istifadə etmək və mümkün olduqda, özlərinin seçdiyi həkim tərəfindən tibbi müayinədən keçirilmək hüququna malikdirlər” (*Polis etikasına dair Avropa Məcəlləsi, 2001, 57-ci maddə*).

Həmçinin bax: *ACPR, A-17-b), B-1 h), g)* və *IDRCPDL, 36-cı maddənin 1-ci bəndi*.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar

Bax: *IDRCPDL, 36-cı maddənin 4-cü bəndi*.

Şərhlər

Həbsdən sonrakı ilk saatlarda məhbuslar daha əlverişsiz vəziyyətdə olurlar və onların saxlanılmasına görə cavabdeh olanların səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməsi riski daha çox olur. Buna görə də, müvəqqəti saxlanılan şəxslər üzərində polisin səlahiyyətləri müvafiq təminatlarla məhdudlaşdırılmalıdır. *CPT* hesab edir ki, azadlıqdan məhrumetmənin lap başlanğıcından aşağıdakı təminatların olması xüsusilə vacibdir:

- üçüncü şəxsə məlumat verilməsi;
- vəkillə görüş;
- həkimlə görüş.

Monitoring mexanizmləri aşağıdakı suallara cavab axtarmalıdırlar.

Əsas suallar

- Məhbus ailəsinə və ya üçüncü şəxsə həbsi barədə məlumat vermək imkanına malik olubmu?
- O, vəkillə görüşə bilibmi?
- Həkim ona baxıbmı?
- Həbsdə saxlanmanın maksimal müddətinə əməl olunubmu?
- Məhbus şəxsən hakimin qarşısına gətirilibmi?
- Məhbus işgəncə barədə rəsmi qaydada məlumat veribmi və buna necə reaksiya verilib?
- Polis təcridxanasında kişilər qadınlardan, azyaşlılar yetkinlik yaşına çatmışlardan ayrı saxlanılırmı?
- Məhbus onun üçün təhlükə yarada biləcək digər azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərdən müdafiə edilirmi?
- Yetkinlik yaşına çatmayanlarla və qadınlarla işə görə cavabdeh olan konkret əməkdaşlar varmı?

QEYDİYYAT KİTABLARI

Standartlar

“*CPT* hesab edir ki, hər bir tutulmuş şəxsin qeydə alındığı, həbsdə saxlanmanın bütün aspektlərini və həbsə alınanlar barəsində görülən bütün tədbirləri (azadlıqdan məhrumətmənin vaxtı və bu tədbirin səbəbləri; hüquqlar barədə məlumatlandırmanın vaxtı; xəsarətin, psixi çatışmazlığın və sairin əlamətləri; yaxın qohumun, konsulluq nümayəndəsinin və ya vəkilin məhbəslə təmasda olduğu və ya ona baş çəkdiyi vaxt; qidanın təklif olunduğu vaxt; dindirmənin vaxtı; başqa yerə köçürülmənin və ya azad edilmənin vaxtı və s.) əks etdirən əhatəli vahid qeydiyyat aparılırdı, polis tərəfindən həbsə alınmış şəxslər üçün əsas təminatlar gücləndirilmiş olardı (və yəqin ki, polis əməkdaşlarının işi xeyli asanlaşardı). Müxtəlif məsələlərlə (məsələn, həbsə alınmış şəxsin yanındakı əşyaları, hüquqları barədə məlumatlandırılması və həmin hüquqlardan istifadə və ya imtina etməsi ilə) bağlı məhbəsun imzası alınmalı, yaxud imza qoyulmadıqda, bunun səbəbi izah edilməlidir. Bundan başqa, məhbəsun vəkili həbsdə saxlanma yerində aparılan qeydiyyat kitablarındakı məlumatlarla tanış olmaq imkanına malik olmalıdır” (*CPT, GR 2, § 40*).

Şərhlər

Qeydiyyatın aparılması mühüm təminatdır, çünki azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslə rəftara və tətbiq edilən prosedurlara dair bütün mühüm məlumatlar orada yazılı şəkildə saxlanılır. Qeydə alınması zəruri olan müxtəlif növ məlumatlar var və onlar, adətən, müxtəlif qeydiyyat kitablarında qeyd edilir. Monitoring mexanizmləri qeydiyyat kitabları ilə tanış olmalı və qeydiyyatın lazımı qaydada aparılmadığı halları aşkara çıxara bilməlidirlər. Bu baxımdan aşağıdakılar barədə məlumatlar önəmlidir: məhbəsun adı və həbsinin səbəbi; həbsin vaxtı; dindirmə; başqa yerə köçürülmə; həbs barədə üçüncü şəxslərə məlumat

verilməsi. Şəxsə həbsə alınmasına qarşı şikayət etmək imkanının verilib-verilmədiyini, bu barədə məlumatın qeydə alınıb-alınmadığını və necə qeydə alındığını araşdırmaq da vacibdir.

Əsas suallar

- Aşağıdakı məlumatlar qeydə alınır mı: tutulmanın vaxtı; din-dirilmənin vaxtı; başqa yerə köçürülmənin və ya azad edilmənin vaxtı; üçüncü şəxsin məlumatlandırılmasının vaxtı; şəxsin öz hüquqları barədə məlumatlandırılmasının vaxtı və bunun necə həyata keçirilməsi; şəxsə həkimin, vəkilin və hər hansı digər üçüncü şəxsin baş çəkdiyi vaxt; qida ilə təmin olunma; hansı qida verilib və nə vaxt verilib?
- Məlumatlar sistemətik və dəqiq şəkildə qeydə alınır mı?
- Qeydlər azadlıqdan məhrumetmənin maksimal müddətinə əməl olunduğunu göstərir mi?
- Hər hansı fiziki xəsarət əlaməti, yaxud işgəncə və ya qəddar rəftar barədə məlumat qeydə alınır mı?

DİNDİRMƏLƏR

Standartlar

“1. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin istənilən dindirilməsinin və ya dindirmələr arasındakı fasilələrin müddəti, habelə dindirməni aparan vəzifəli şəxslərin və dindirmədə iştirak edən digər şəxslərin soyadları qanunla nəzərdə tutulan formada qeydə alınır və təsdiq edilir.

2. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs və ya onun vəkili, qanunla nəzərdə tutulan hallarda, bu Prinsipin 1-ci bəndində qeyd edilən informasiya ilə tanış ola bilərlər” (*BPP, 23-cü prinsip*).

“Dindirmə prosesinə gəlincə, *CPT* hesab edir ki, polis əməkdaşları tərəfindən dindirmələrin aparılmasının dəqiq qaydaları və ya rəhbər müddəaları olmalıdır. Orada digər məsələlərlə yanaşı, aşağıdakılar əks olunmalıdır: tutulmuş şəxsə dindirmədə iştirak edənlərin kimliyi (adları və ya xidməti nömrə nişanları) barədə məlumat verilməsi; dindirmənin icazə verilən müddəti; dindirmələr arasında istirahət müddətləri və dindirmənin gedişində fasilələr; dindirmənin aparılması üçün icazə verilən yerlər; məhbusdan dindirmə zamanı ayaq üstə dayanmasının tələb edilib-edilmədiyini barədə məlumat; narkotik vasitələrin, spirtli içkilərin və sairin təsiri altında olan şəxslərin dindirilməsi. Həmçinin dindirmənin başladığı və qurtardığı vaxtın, dindirmə zamanı məhbusun bildirdiyi bütün xahişlərin, habelə hər bir dindirmədə iştirak edən şəxslərin qeydə alınması tələb olunur.

CPT əlavə etmək istərdi ki, polis dindirmələrinin elektron vasitələrlə qeydiyyatı məhbuslarla qəddar rəftar edilməsinə qarşı digər bir faydalı təminatdır (o, həm də, polislər üçün olduqca faydalıdır)” (*CPT, GR2, §39*).

“Polis dindirmələrinin elektron vasitələrlə qeydiyyatı (yəni audio və (və ya) videolentə alınması) məhbuslarla qəddar rəftar edilməsinə qarşı mühüm əlavə təminatdır. *CPT* məmnunluqla qeyd edir ki,

getdikcə daha çox ölkələr belə sistemlərin tətbiqinin vacibliyini nəzərdən keçirir. Belə texniki vasitələr dindirmə prosesinin tam və düzgün qeydə alınmasını təmin edə və bununla da, qəddar rəftar barədə məlumatların araşdırılmasını asanlaşdırma bilər. Belə qeydlərin olması istər polis tərəfindən qəddar rəftara məruz qalmış şəxslərin, istərsə də, fiziki güc və ya psixoloji təzyiqliq tətbiq etdikləri barədə əsassız iddialarla qarşılaşan polis əməkdaşlarının marağındadır. Polis dindirmələrinin elektron vasitələrlə qeydiyyatı həmçinin müttəhimlərin müəyyən etirafı etdiklərini gələcəkdə yalandan inkar etmək imkanlarını azalda bilər” (*CPT, GR12, § 36*).

“Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərin dindirilməsi mütəxəssisin vəzifəsidir və bu işin qanəedici tərzdə yerinə yetirilməsi xüsusi hazırlıqlıq tələb edir. İlk növbədə, dindirmənin məqsədini tam aydınlıqlıq müəyyən etmək lazımdır: məqsəd şəxsi dindirən əməkdaşların nəzərində artıqlıq təqsirkar sayılan şəxsdən etiraf almaqlıq deyil, araşdırılan məsələlərlə bağlı həqiqəti aşkara çıxarmaqlıq üçün dəqiq və etibarlı informasiyanın alınması olmalıdır. Cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsləri dindirənlərin müvafıqlıq hazırlıqlıqının təmin edilməsindən əlavə, onlar üçün davranış məcəlləsinin tərtib edilməsi hüquq-mühafizə əməkdaşlarının yuxarıda qeyd edilən məqsədə əməl etmələrinə xeyli dərəcədə şərait yaradar” (*CPT, GR12, § 34*).

“Qeyd etmək lazımdır ki, dindirmə qaydalarına, təlimatlarına, metodlarına və dindirmə praktikasına, habelə hər hansı formada tutulan, saxlanılan və ya həbsə alınan şəxslərin həbsdə saxlanılması ilə və həmin şəxslərlə rəftarla bağlı tədbirlərə mütəmadi olaraq yenidən baxılması işgəncə və qəddar rəftar hallarının qarşısının alınmasının səmərəli üsuludur” (*GC 20, 11-ci bənd*).

“Tutulmuş şəxslərin səmərəli müdafiəsini təmin etmək üçün (...) dindirmənin vaxtı və yeri, dindirmədə iştirak edənlərin adları ilə birlikdə, qeydə alınmalı və bu informasiya həmçinin məhkəmə icraatının və ya inzibati icraatın məqsədləri üçün çatımlı olmalıdır” (*GC 20, 11-ci bənd*).

“Polis dindirmələrinin düzgün və vicdanla aparılması üçün rəhbər müddəalar hazırlanmalıdır (...). Orada xüsusən ədalətli dindirmə barədə müddəa nəzərdə tutulmalıdır; belə dindirmə zamanı dindirilənlər dindirmənin səbəblərini bilməli, habelə onlara digər müvafiq məlumatlar verilməlidir. Polis dindirmələrinin mütəmadi qeydiyyatı aparılmalıdır” (*Polis etikasına dair Avropa məəcəlləsi, 50-ci maddə*).

Şərhlər

Dindirmə xüsusilə həssas məqamdır; belə ki, onun gedişində məhbusun qəddar rəftara və ya işgəncəyə məruz qalma ehtimalı daha çox olur. Əziyyətli iş olan sübutların toplanmasına nisbətən etirafların alınmasına daha çox üstünlük verildiyi cinayət istintaqı sistemlərində polis əməkdaşlarının qəddar rəftara və ya işgəncəyə əl atması riski çox yüksək olur. Polis əməkdaşlarının vəzifədə irəliyə çəkilməsi məhkum olunan məhbusların sayına əsaslandıqda, bu risk daha da artır.

Dindirilmiş və ya dindirilməsi davam edən məhbuslarla görüşərək monitorinq qrupunun üzvləri bilməlidirlər ki, olduqca qeyri-adi şəraitdə işləyirlər. Üzvlər məhbusun emosional durumuna və təhlükəsizliyinə qarşı həssas olmalıdırlar. Qrupun informasiya toplamaq istəyi ilə məhbusun tələbatları və qorxuları arasında balansı gözləmək xüsusilə vacibdir.

Polis tərəfindən həbsə alınmış şəxs fiziki zora və ya şifahi təhqirlərə məruz qaldığı barədə monitorinq mexanizminə məlumat verdikdə, ziyarətçilər, onun məruz qala biləcəyi riskləri tam nəzərə almaqla, dindirmə ilə bağlı hər hansı məlumatların əsaslılığının (və ya əsassızlığının) müəyyən edilməsinə yardımçı ola biləcək “neytral” məlumatları toplamağı da unutmamalıdırlar (məsələn, dindirmənin vaxtı, davam etmə müddəti və yeri, orada iştirak edənlərin adları və ya xarici görünüşlərinin təsviri).

Əsas suallar

- Şəxs fiziki zorakılığa məruz qaldığını iddia edirmi?
- Bu nə vaxt baş verib: həbsə alınma zamanı, yoxsa dindirmə zamanı?
- Şəxs psixoloji zorakılığa – təhqirlərə, təhdidlərə məruz qalıbmı və ya məruz qalmaqda davam edirmi?
- Dindirmə hansı şəraitdə keçirilib?
- Qeydiyyat kitabında dindirməni aparan şəxsin adı, dindirmənin müddəti, fasilələrin vaxtı göstəribmi?

(həmçinin bax: IV fəsil, “Məhbuslarla rəftar” / “İşgəncə və qəddar rəftar”)

İNFORMASIYA

Standartlar

“Həbs edilən hər bir şəxs həbsə alındığı zaman həbsin səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən ittiham barədə dərhal məlumatlandırılır” (*BPP, 10-cu prinsip*).

“İstənilən şəxs tutulma anında, saxlanmanın və ya həbsə alınmanın başlanğıcında və ya bundan az sonra tutma, saxlama və həbs tədbirinə görə cavabdeh olan orqan tərəfindən hüquqları və həmin hüquqları necə həyata keçirə biləcəyi barədə müvafiq qaydada məlumatlandırılır və həmin hüquqlar ona izah edilir” (*BPP, 13-cü prinsip*).

“Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər hüquqlarından xəbərsizdirsə, həmin hüquqlar dəyərini itirir. Buna görə də, polis tərəfindən həbsə alınmış şəxslərə onların hüquqları barədə gecikdirilmədən və anlaya bildikləri dildə məlumat verilməlidir. Bunun təmin olunması üçün polis tərəfindən həbsə alınmış şəxslərə həbsə alınmalarının başlanğıcında hüquqlarının dəqiq əks olunduğu yazılı formalar sisteməlik olaraq verilməlidir. Bundan başqa, həmin şəxslərdən xahiş edilməlidir ki, hüquqları barədə məlumatlandırıldıqlarını təsdiq edən ərizəni imzalasınlar” (*CPT, GR12, § 44*).

“Polis daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq mümkün olan dərəcədə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə azadlıqdan məhrum edilmələrinin səbəbləri və onlara qarşı irəli sürülən hər hansı ittiham barədə məlumat verməli, habelə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsləri konkret halda onlara tətbiq edilən prosedur barədə yubanmadan məlumatlandırmalıdır” (*Polis etikasına dair Avropa məəcəlləsi, 55-ci maddə*).

Şərhlər

Monitorinq mexanizmləri həbs olunmuş şəxsin hansı məlumatları almaq hüququ olduğunu bilməli və onların həmin məlumatları alıb-almadıqlarını yoxlamalıdırlar.

Məhbuslar həbs olunmalarının səbəbləri barədə məlumatlandırılmalıdırlar. Onlar həmçinin hüquqları barədə (məsələn, üçüncü şəxslə və ya vəkillə ünsiyyətdə olmaq hüququ və s.) məlumat almaq hüququna malikdirlər. Bu məlumat onlara anlaşılın dildə çatdırılmalıdır. Bunu yazılı formada, yaxud şəxs savadsızdırsa, şifahi şəkildə etmək olar.

Əsas suallar

- Şəxsə həbsinin səbəbləri barədə dərhal məlumat verilibmi?
- Şəxs hüquqları barədə məlumatlandırılıbmı? Bu şifahi formada edilib, yoxsa yazılı?
- Şəxs hüquqları barədə məlumatlandırılıbmı?
- Şəxsə məlumatlar onun anlaya bildiyi dildə (izahatlarla) verilibmi?
- Əlverişsiz vəziyyətdə olan məhbuslar hüquqları barədə məlumatlandırılırlarmı?

MADDİ ŞƏRAİT

Standartlar

“Bütün polis kameraları təmiz və orada yerləşdirilən şəxslərin sayı baxımından kifayət qədər geniş olmalı, adekvat işıqlandırmaya malik olmalıdır (yəni yatma vaxtları istisna olmaqla, işıqlandırma qıraət üçün yetərli olmalıdır); yaxşı olar ki, kameralara təbii işıq düşsün. Bundan başqa, kameralar dincəlmək üçün vasitələrlə (məsələn, döşəməyə bərkidilmiş stul və ya skamya ilə) təchiz olunmalıdır; gecəni həbsdə keçirməli olan şəxslər isə təmiz döşəklərlə və örtüklə təmin olunmalıdırlar. Polisin həbsə aldığı şəxslər lazımi şəraiti olan tualetdən istifadə etmək imkanına malik olmalıdırlar və yuyunmaq üçün adekvat vasitələrlə təmin olunmalıdırlar. Onların içməli suya maneəsiz çıxışı təmin edilməli və müvafiq vaxtlarda onlara yemək, o cümlədən gündə azı bir dəfə isti yemək (yəni buterbroddan daha fərqli bir qida) verilməlidir. Polis məntəqəsində 24 saat və daha artıq saxlanılan şəxslərə imkan daxilində hər gün açıq havada fiziki hərəkətlər etmək təklif olunmalıdır” (*CPT, GR12, § 47*).

“Polis kamerasının (yaxud tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxsin saxlanıldığı hər hansı növ başqa yerin) əğlabatan ölçüsünün nə qədər olduğu barədə suala cavab vermək çətinidir. Belə qiymətləndirməni apararkən bir çox amillər nəzərə alınmalıdır. Bununla belə, *CPT*-nin nümayəndə heyətləri bu məsələ ilə bağlı təxmini tövsiyələr verməyə ehtiyac duyurlar. Hazırda polis məntəqələrində tək adamın bir neçə saat ərzində saxlanması üçün nəzərdə tutulan kameralar qiymətləndirilərkən aşağıdakı meyardan istifadə edilir (bu, minimal zəruri standart deyil, sadəcə, arzu edilən səviyyədir):

sahə – təxminən 7 kvadrat metr,

divarlar arasındakı məsafə – 2 metr və ya daha çox,

döşəmə ilə tavan arasındakı məsafə – 2,5 metr” (*CPT, GR2, § 43*).

“Həbs edilmiş şəxslərin həbsdə saxlanılıqları müddətdə təhlükəsizliyi, sağlamlığı, gigiyenik şəraiti və münasib qidası polis tərəfindən təmin edilməlidir. Polis kameraları ağlabatan ölçüyə, adekvat işıqlandırma və ventilyasiyaya malik olmalı və dincəlmək üçün münasib vasitələrlə təchiz edilməlidir” (*Polis etikasına dair Avropa məcəlləsi, 56-cı maddə*).

Polis təcridxanalarında saxlanılma qısamüddətli olur; buna görə də, maddi şərait minimal səviyyədə olur. Lakin polis kameraları təbii işıqla və ventilyasiya ilə, habelə iqlimə və mövsümə uyğun temperaturla təmin olunmalıdır. Əgər kimsə gecəni kamerada keçirməlidirsə, döşək və örtüklə təchiz edilməlidir. Tualaətə getmək məsələsində gecikdirmələr olmamalıdır. Lakin monitorinq qurumu bilməlidir ki, bəzən sanitar qurğular uzun müddət ərzində istismar edilir və çox vaxt istismar üçün yararsız hala düşür.

Kamera nə qədər kiçikdirsə, orada bir o qədər az vaxt keçirmək olar. *CPT* insanların bir neçə saatdan artıq saxlanılmasından ötrü istifadə olunan fərdi polis kameralarını qiymətləndirmək üçün aşağıdakı meyarlardan istifadə edir: sahə – təxminən 7 kvadrat metr (divarlar arasındakı məsafə – 2 metr və ya daha çox, döşəmə ilə tavan arasındakı məsafə – 2,5 metr).

Əsas suallar

- Kameranın sahəsi nə qədərdir, rəsmən neçə adam tutur və kamerada saxlanılan şəxslərin faktiki sayı nə qədərdir? Kamerada saxlanılanların sayı həddən artıq çox deyil ki?
- Kameralara təbii işıq düşürmü?
- Kameralarda temperatur mövsümə uyğundurmu?
- Kameralarda stullar, skamyalar və döşəklər varmı?
- Saxlanılan şəxslərə yemək verilirmi? Bəs isti yemək necə?
- Saxlanılan şəxslərin içməli suya çıxışı varmı?

- Saxlanılan şəxslərin tualetə getməsi üçün hansı şərtlər var?

Əlavə məlumat üçün mənbələr

AI, *Combating torture*, London 2003. (Chapter 4 Safeguards in custody, pp. 89-109)

Spesifik sənəd:

CPT 2nd General report on activities, *Police custody*, CPT/Inf 92) 3, § 36- 41

ƏLAVƏLƏR

- 1 ARAŞDIRILAN MƏSƏLƏLƏRİN SİYAHISI
- 2 SƏFƏRƏ DAİR MƏLUMAT QEYDLƏRİNİN NÜMUNƏSİ
- 3 İŞGƏNCƏLƏRƏ QARŞI BMT KONVENSİYASININ FAKULTATİV PROTOKOLU
- 4 MÜVAFİQ BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏRİN SİYAHISI
- 5 ƏLAVƏ ƏDƏBİYYAT
- 6 FAYDALI ÜNVANLAR

Əlavə 1

ARAŞDIRILAN MƏSƏLƏLƏRİN SİYAHISI

MƏHBUSLARLA RƏFTAR

- işgəncə və qəddar rəftar barədə iddialar;
- gücdən və digər məhdudlaşdırıcı vasitələrdən istifadə;
- təkadamlıq kameraya salma.

MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİ

Məhbusların məlumatlandırılması

- müəssisəyə gələn kimi məlumatlandırma;
- həbs barədə üçüncü şəxsə xəbər vermək imkanı;
- müəssisədaxili qaydalarla və prosedurlarla tanışlıq imkanı.

İntizam proseduru və intizam sanksiyaları

- prosedurun qısa təsviri;
- intizam orqanının tərkibi;
- şikayət vermək imkanı (təmsilçilik də daxil olmaqla);
- sanksiyaların növləri və nə dərəcədə tez-tez tətbiq edilməsi (sanksiyaların mütənasibliyi);
- həbsdən sonra həkim tərəfindən müayinə olunma;

- növlərinə və səbəblərinə görə sanksiyaların statistikasını;
- intizam kameraları.

Şikayət və təftiş prosedurları:

- şikayət vermə və təftiş prosedurlarının mövcudluğu;
- prosedurlardan istifadədə müstəqillik;
- prosedurların çatımlı olması (prosedurlardan asanlıqla və səmərəli istifadə imkanı).

Müxtəlif kateqoriyalı məhbusların ayrı saxlanması

Qeydiyyat kitabları

MADDİ ŞƏRAİT

Müəssisənin tutumu və səfər zamanı orada saxlanılanların sayı

- məhbusların kateqoriyalar üzrə sayı;
- əcnəbi vətəndaşların faizi;
- cins və yaş üzrə bölgü.

Kameralar (coğrafi bölmələr üzrə)

- kameraların ölçüsü və orada saxlanılanların sıxlıq səviyyəsi / 1 kamerada məhbusların orta sayı;
- maddi şərait: işıqlandırma, ventilyasiya, mebel təchizatı, sanitariya şəraiti;
- gigiyena şəraiti.

Qida

- yeməklər (keyfiyyəti, kəmiyyəti, müxtəlifliyi, neçə dəfə verilməsi);
- xüsusi pəhriz rejimləri (tibbi, mədəni və ya dini mülahizələrə uyğun olaraq).

Şəxsi gigiyena

- duşlar (sayı, təmizliyi, saz vəziyyətdə olub-olmaması, işləyən məhbusların və digərlərinin nə dərəcədə tez-tez duş qəbul etməsi);
- sanitariya qurğuları (kameraların daxilində və kameralardan kənarında sanitariya qurğularının olub-olmaması, onlardan istifadə imkanları, onların təmizliyi);
- yataq ləvazimatları (keyfiyyəti, təmizliyi nə dərəcədə tez-tez dəyişdirilməsi);
- camaşırxanadan istifadə imkanı.

REJİM VƏ FƏALİYYƏTLƏR

Vaxtın keçirilməsi

- gün ərzində kamerada keçirilən vaxt;
- gün ərzində fiziki hərəkətlərə sərf olunan vaxt;
- gün ərzində əməyə sərf olunan vaxt;
- gün ərzində kameradan kənarında keçirilən vaxt;
- Həftə ərzində idmana sərf olunan vaxt;
- Digər fəaliyyətlərə sərf olunan vaxt.

Təklif olunan fəaliyyətlər

- iş fəaliyyətləri: işləmək imkanı; işin növü; işləyən məhbusların faizi; məcburi iş; əmək haqqı; sosial sığorta; iş yerlərinin təsviri;
- təhsil fəaliyyətləri: təhsil almaq imkanı; təklif olunan təhsil növləri (ibtidai təhsil, orta təhsil, peşə təhsili, ali təhsil); dərslərin nə dərəcədə tez-tez keçirilməsi; dərslərin təşkilatçıları; müəllim heyəti; təhsil alan məhbusların faizi; sinif otaqlarının təsviri;
- asudə vaxtın keçirilməsi: asudə vaxtda fəaliyyətlərin növləri; asudə vaxtın keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan otaqların və idman qurğularının təsviri; kitabxana;
- dini fəaliyyətlər: din təmsilçiləri (din xadimi vasitəsilə təmsil olunan dinlər, din xadimi ilə görüşmənin şərtləri; din xadiminin müəssisəyə gəlişinin tezliyi və müddəti); dini ayinlər (ibadətlərdə iştirak üçün imkanın və yerin olması); yuyunma və pəhriz kimi dini mərasimlərə riayət etmək imkanı.

Ətraf aləmlə təmaslar:

- kənar şəxslərin müəssisəyə baş çəkməsi: görüş imkanları, görüşlərin tezliyi, şərtləri, müddəti və mütəmadiyyəti; qohumlarla, uşaqlarla, həyat yoldaşı ilə görüşlər; görüş otaqlarını təsviri;
- yazışmalar və bağlamalar: onların nə dərəcədə tez-tez qəbul edilməsi; senzurdan keçirilməsi;
- telefon danışqları: onların tezliyi; şərtləri; əcnəbi vətəndaşların telefon danışqları.

TİBBİ XİDMƏTLƏR

Tibbi xidmətdən istifadə imkanı:

- müəssisəyə daxil olarkən tibbi müayinədən keçmə;
- tibbi xidmətdən istifadə proseduru;
- müəssisənin tibb bölməsi: çarpayıların sayı; avadanlıqlar; dərman preparatları;
- müalicə alan məhbusların sayı.

Tibb personalı:

- həkimlərin, tibb bacılarının, psixiatrların, psixoloqların və digər tibb personalının sayı və çatımlı olması.

Həbsxana personalı:

- həbsxana personalının sayı (kateqoriyalar üzrə);
- mühafizəçilərlə məhbuslar arasında münasibətlər; müdiriyyətlə məhbuslar arasında münasibətlər;
- personalın hazırlığı (ilkin hazırlıq və sonradan ixtisasartırma).

Əlavə 2

SƏFƏRƏ DAİR MƏLUMAT QEYDLƏRİNİN NÜMUNƏSİ

MÜƏSSİSƏ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

- Müəssisənin adı;
- Müəssisənin növü;
- Ünvanı:

MÜƏSSİSƏNİN RƏHBƏRLƏRİ

- Müəssisənin rəisinin adı:
- Müavinin və ya müavinlərin adı:

SƏFƏR HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

- Səfərin tarixi:
- Səfərin növü və (və ya) məqsədi:
- Əvvəlki səfərin tarixi:
- Səfər qrupunun üzvlərinin sayı:

MÜƏSSİSƏ HAQQINDA İNFORMASIYA

Müəssisədəki şəxslərin sayı:

- Müdiriyyətin sayı:
- Müəssisədəki şəxslərin orta sayı:
- Səfərin birinci günü müəssisədə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin sayı (kateqoriyalar, cinslər və milliyyət üzrə):
- Əcnəbi məhbusların faizi:
- Əcnəbi məhbusların mənşəyi:
- Məhbusların cinslər üzrə bölgüsü:
- Azyaşlı məhbuslar:
- Ahıl məhbuslar:

Müəssisənin strukturu:

- Müəssisənin təsviri (binaların sayı, tikililərin yaşı, vəziyyəti, təmiri, təhlükəsizlik şəraiti):
- Kameraların və ümumi tikililərin təsviri:

SƏFƏR HAQQINDA İNFORMASIYA

Səfərin əvvəlində söhbət – müzakirə olunan məsələlər

Saxlanma şəraiti və tövsiyələr:

- Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin sözlərinə əsasən:

- Rəisin və əməkdaşların sözlərinə əsasən:
- Monitoring qrupunun müşahidə etdiyi faktlara əsasən:

Səfərin sonunda söhbət:

- Müzakirə olunan məsələlər:
- Alınan cavablar:

Görülməli tədbirlər:

- Qısamüddətli:
- Ortamüddətli:

Zəruri təmaslar:

Səfərlərin tezliyi:

Növbəti səfərdə dəqiqləşdirilməli olan məsələlər:

Əlavə 3

İŞGƏNCƏLƏRƏ QARŞI BMT KONVENSIYASININ FAKULTATİV PROTOKOLU

Preambula

Bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətlər,

İşgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qadağan olunduğunu və insan hüquqlarının kobud pozuntusunu təşkil etdiyini *bir daha təsdiq edərək,*

İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı BMT Konvensiyasının (bundan sonra “Konvensiya” adlanacaq) məqsədlərinə nail olmaq və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı müdafiəsini gücləndirmək üçün gələcək tədbirlərin zəruriliyinə *əmin olaraq,*

Konvensiyanın 2-ci və 16-cı maddələrinin hər bir iştirakçı dövlətin üzərinə yurisdiksiyasında olan istənilən ərazidə işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qarşısını almaq üçün səmərəli tədbirlər görmək vəzifəsi qoyduğunu *xatırladaraq,*

bu maddələrin yerinə yetirilməsinə görə əsas məsuliyyətin dövlətlərin üzərinə düşdüyünü, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin müdafiəsinin gücləndirilməsinin və insan hüquqlarına sözsüz əməl olunmasının hamının ümumi vəzifəsi olduğunu və beynəlxalq icra orqanlarının milli tədbirləri tamamladığını və gücləndirdiyini *etiraf edərək,*

işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qarşısının səmərəli surətdə alınması üçün maarifləndirmə tədbirlərinin, habelə müxtəlif qanunverici, inzibati, məhkəmə və digər tədbirlərin birgə görülməsinin tələb olunduğunu *xatırladaraq*,

1993-cü ilin iyununda Vyanada keçirilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Konfransının işgəncələrin kökünün kəsilməsinə yönələn səylərin ilk növbədə onların qabaqlanmasına yönəlməli olduğunu qəti şəkildə bəyan etdiyini və azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə mütəmadi preventiv səfərlər sisteminin yaradılması məqsədini daşıyan Konvensiyanın Fakultativ Protokolunun qəbuluna çağırıldığını *xatırladaraq*,

azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərindən müdafiəsinin azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə mütəmadi səfərlərə əsaslanan preventiv xarakterli qeyri-məhkəmə tədbirləri vasitəsilə gücləndirilə biləcəyinə *əmin olaraq*,

aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

I HİSSƏ. ÜMUMİ PRİNSİPLƏR

Maddə 1

Bu Protokolun məqsədi mütəmadi azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlanıldığı yerlərə işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qarşısının alınması üçün müstəqil beynəlxalq və milli orqanlar tərəfindən həyata keçirilən səfərlər sisteminin yaradılmasından ibarətdir.

Maddə 2

1. İşgəncələr Əleyhinə Komitənin nəzdində İşgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qarşısının alınması üzrə Alt Komitə (bundan sonra “Qabaqlayıcı Alt Komitə” adlanacaq) yaradılır və bu Protokolda əks olunmuş funksiyaları həyata keçirir.
2. Qabaqlayıcı Alt Komitə öz işini Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsi çərçivəsində yerinə yetirir və onun məqsədlərini və prinsiplərini, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının azadlıqdan məhrum edilməş şəxslərə rəftara dair normalarını rəhbər tutur.
3. Qabaqlayıcı Alt Komitə həmçinin konfidensiallıq, qərəzsizlik, bitərəflik, universallıq və obyektivlik prinsiplərini rəhbər tutur.
4. Qabaqlayıcı Alt Komitə və iştirakçı dövlətlər bu Protokolun yerinə yetirilməsində əməkdaşlıq edirlər.

Maddə 3

Hər bir iştirakçı dövlət işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qarşısının alınması məqsədi ilə milli səviyyədə monitorinq səfərləri edən bir və ya bir neçə orqanı (bundan sonra “milli preventiv mexanizm” adlanacaq) yaradır, təyin edir və ya dəstəkləyir.

Maddə 4

1. Hər bir iştirakçı dövlət öz yurisdiksiyasında və nəzarəti altında olan, istər dövlət orqanının sərəncamı və ya təhriki ilə, istərsə də xəbər-dar olması və ya susmaqla razılaşması vasitəsilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlanıldığı və ya saxlanıla biləcəyi istənilən yerə (bundan sonra “azadlıqdan məhrumetmə yerləri” adlanacaq) 2-ci və 3-cü maddələrdə qeyd olunan mexanizmlər tərəfindən bu Protokola uyğun olaraq monitorinq səfərləri edilməsinə icazə verir.

Bu səfərlər zərurət olduqda bu cür şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərindən müdafiəsini gücləndirmək məqsədi ilə həyata keçirilir.

2. Bu Protokolun məqsədləri üçün azadlıqdan məhrumetmə dedikdə istənilən məhkəmə orqanının, inzibati və ya digər orqanın sərəncamı ilə şəxsin istənilən formada saxlanması və ya həbsə alınması, yaxud öz iradəsi ilə tərک edə bilmədiyi qapalı və ya açıq tipli saxlama müəssisəsinə salınması başa düşülür.

II HİSSƏ. QABAQLAYICI ALT KOMİTƏ

Maddə 5

1. Qabaqlayıcı Alt Komitə on üzvdən ibarətdir. Bu Protokolun ratifikasiyası və ya ona qoşulma haqqında əllinci sənəd saxlanılmağa verildikdən sonra Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvlərinin sayı iyirmi beş nəfərədək artırılır.
2. Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvləri yüksək mənəvi keyfiyyətlərə sahib olan və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi sahəsində, xüsusən cinayət hüququ sahəsində, penitensiar sistemdə və ya polis orqanlarında, yaxud azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftar ilə əlaqədar olan digər sahələrdə təsdiqlənmiş iş təcrübəsinə malik olan şəxslər arasından seçilir.
3. Qabaqlayıcı Alt Komitə yaradılarkən bərabər qaydada coğrafi bölgüyə və müxtəlif mədəniyyət formalarının və iştirakçı dövlətlərin hüquq sistemlərinin bərabər təmsilçiliyinə xüsusi diqqət yetirilir.
4. Qabaqlayıcı Alt Komitə yaradılarkən həmçinin bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipləri əsasında balanslı gender təmsilçiliyinə diqqət yetirilir.

5. Qabaqlayıcı Alt Komitənin tərkibinə eyni dövlətin iki vətəndaşı daxil ola bilməz.
6. Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvləri öz funksiyalarını şəxslən yerinə yetirirlər, onlar müstəqil və qərəzsiz olmalı və Qabaqlayıcı Alt Komitənin tərkibində səmərəli işləmək imkanına malik olmalıdırlar.

Maddə 6

1. Hər bir iştirakçı dövlət bu maddənin 2-ci bəndinə uyğun olaraq yüksək ixtisas səviyyəsinə malik olan və 5-ci maddədə qeyd olunan tələblərə cavab verən ikiyə qədər namizəd irəli sürə bilər, bu zaman o, namizədlərin ixtisas səviyyəsi barədə təfəsilatlı məlumatlar təqdim edir.
2. a) Namizədlər bu Protokolun iştirakçısı olan hər hansı dövlətin vətəndaşlığına malik olmalıdırlar;
b) iştirakçı dövlətin irəli sürdüyü iki namizəddən ən azı biri həmin iştirakçı dövlətin vətəndaşı olmalıdır;
c) Qabaqlayıcı Alt Komitənin tərkibinə eyni iştirakçı dövlətin vətəndaşı olan birdən artıq namizəd irəli sürülə bilməz;
d) hər hansı iştirakçı dövlət digər iştirakçı dövlətin vətəndaşını namizəd qismində irəli sürənə qədər həmin iştirakçı dövlətdən buna razılıq istəyir və alır.
3. İştirakçı dövlətlərin seçkilər keçiriləcək iclasından ən azı beş ay əvvəl Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi iştirakçı dövlətlərə məktub göndərərək onları üç ay ərzində namizədlərini irəli sürməyə dəvət edir. Baş katib bu yolla irəli sürülən namizədlərin əlifba qaydası ilə siyahısını təqdim edir və onları irəli sürmüş iştirakçı dövlətlərin adlarını orada göstərir.

Maddə 7

1. Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvləri aşağıdakı qaydada seçilir:
 - a) bu Protokolun 5-ci maddəsinin tələblərinin və meyarlarının yerinə yetirilməsinə əsas diqqət yetirilir;
 - b) ilk seçkilər bu Protokol qüvvəyə mindikdən sonra altı aydan gec olmayaraq keçirilir;
 - c) iştirakçı dövlətlər Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvlərini gizli səsvermə yolu ilə seçirlər;
 - d) Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvlərinin seçkisi iştirakçı dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi tərəfindən iki ildə bir dəfə çağırılan iclaslarında keçirilir. İştirakçı dövlətlərin sayının üçdə ikisinin yetərsay təşkil etdiyi bu iclaslarda ən çox səs yığmış və iştirakçı dövlətlərin iclasda olan və səsvermədə iştirak edən nümayəndələrinin mütləq səs çoxluğunu qazanmış şəxslər Qabaqlayıcı Alt Komitəyə üzv seçilmiş sayılırlar.
2. Seçkilərin gedişində hər hansı iştirakçı dövlətin iki vətəndaşı Qabaqlayıcı Alt Komitənin tərkibində işləmək hüququ əldə edərsə, daha çox səs toplamış namizəd Qabaqlayıcı Alt Komitəyə üzv olur. Həmin vətəndaşlar bərabər sayda səs qazanarlarsa, aşağıdakı prosedur tətbiq edilir:
 - a) onlardan yalnız biri vətəndaşı olduğu iştirakçı dövlət tərəfindən irəli sürülsə, həmin vətəndaş Qabaqlayıcı Alt Komitəyə üzv olur;
 - b) hər iki namizəd vətəndaşı olduğu iştirakçı dövlət tərəfindən irəli sürülsə, onlardan hansının Qabaqlayıcı Alt Komitəyə üzv olacağını müəyyən etmək üçün ayrıca gizli səsvermə keçirilir.
 - c) həmin namizədlərdən heç biri vətəndaşı olduğu iştirakçı dövlət tərəfindən irəli sürülməyibsə, onlardan hansının Qabaqlayıcı

Alt Komitəyə üzv olacağını müəyyən etmək üçün ayrıca gizli səsvermə keçirilir.

Maddə 8

Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvü öldükdə və ya istefaya getdikdə, yaxud hər hansı digər səbəbə görə funksiyalarını yerinə yetirə bilmədikdə, onun namizədliyini irəli sürmüş iştirakçı dövlət seçilmək hüququ olan, ixtisas səviyyəsinə malik olan və 5-ci maddədə qeyd edilmiş tələbələrə cavab verən digər şəxsin namizədliyini irəli sürür və bu zaman müxtəlif səlahiyyət sahələri arasında lazımı balansını təmin etmək zərurətini nəzərə alır, onun səlahiyyətləri iştirakçı dövlətlərin çoxluğu tərəfindən təsdiq edilmək şərti ilə iştirakçı dövlətlərin növbəti iclasına qədər davam edir. Təklif olunan namizədlik barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinin bildirişindən sonra altı həftə ərzində iştirakçı dövlətlərin yarısı və ya yarısından çoxu həmin namizədləyin əleyhinə olduqlarını bildirməyiblərsə, üzvlük təsdiq edilmiş sayılır.

Maddə 9

Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvləri dörd il müddətinə seçilir. Onlar namizədlikləri irəli sürüldüyü təqdirdə bir dəfə təkrar seçilə bilərlər. İlk seçkilərdə seçilmiş üzvlərin yarısının səlahiyyət müddəti iki ildən sonra bitir; ilk seçkilərdən dərhal sonra həmin üzvlərin adları 7-ci maddənin 1(d) bəndində qeyd edilən iclasın sədri tərəfindən keçirilən püşk yolu ilə müəyyən edilir.

Maddə 10

1. Qabaqlayıcı Alt Komitə öz vəzifəli şəxslərini iki il müddətinə seçir. Onlar təkrar seçilə bilərlər.

2. Qabaqlayıcı Alt Komitə öz prosedur qaydalarını müəyyənləşdirir. Həmin qaydalara digər məsələlərlə yanaşı aşağıdakılar daxildir:
 - a) üzvlərin sayının yarısı üstəgəl bir üzv yetərsay təşkil edir;
 - b) Qabaqlayıcı Alt Komitənin qərarları iclasda iştirak edən üzvlərin səs çoxluğu ilə qəbul edilir;
 - c) Qabaqlayıcı Alt Komitənin iclasları qapalı keçirilir.
3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Qabaqlayıcı Alt Komitənin ilk iclasını çağırır. İlk iclasından sonra Qabaqlayıcı Alt Komitə növbəti iclaslarını prosedur qaydalarında müəyyən edilmiş müddətlərdə çağırır. Qabaqlayıcı Alt Komitə və İşgəncələr Öleyhinə Komitə öz iclaslarını azı ildə bir dəfə eyni vaxtda keçirirlər.

III HİSSƏ. QABAQLAYICI ALT KOMİTƏNİN MANDATI

Maddə 11

Qabaqlayıcı Alt Komitə:

- a) 4-cü maddədə qeyd edilən yerlərə baş çəkir və iştirakçı dövlətlərə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərindən müdafiəsinə dair tövsiyələr verir;
- b) milli preventiv mexanizmlərlə bağlı aşağıdakıları həyata keçirir:
 - i) zəruri hallarda iştirakçı dövlətlərə həmin mexanizmlərin yaradılması məsələsində məsləhətlər verir və yardım göstərir;
 - ii) milli preventiv mexanizmlərlə birbaşa və zərurət olduqda konfidensial qaydada təmaslar qurur və onların potensialının artırılması məqsədi ilə peşə hazırlığı və texniki yardım sahəsində onlara öz xidmətlərini təklif edir;

- iii) onlara azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərindən müdafiəsi üçün zəruri olan tələbat və tədbirlərin qiymətləndirilməsi məsələsində məsləhətlər verir və yardım göstərir;
- iv) işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı müdafiə üzrə milli preventiv mexanizmlərin imkanlarının və mandatının gücləndirilməsi üçün iştirakçı dövlətlərə tövsiyə və qeydlərini təqdim edir;
- c) ümumiyyətlə işgəncələrin qarşısını almaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq orqan və mexanizmləri ilə, habelə bütün şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərindən müdafiəsini gücləndirmək istiqamətində fəaliyyət göstərən beynəlxalq, regional və milli təsisatlar və təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

Maddə 12

Qabaqlayıcı Alt Komitənin 11-ci maddədə qeyd edilmiş mandatını yerinə yetirə bilməsi üçün iştirakçı dövlətlər aşağıdakıları öhdələrinə götürürlər:

- a) Qabaqlayıcı Alt Komitəni öz ərazilərində qəbul etməyi və bu Protokolun 4-cü maddəsində anlayışı verilmiş azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə onun daxil olmasına yaratmağı;
- b) azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərindən müdafiəsi üçün zəruri olan tələbat və tədbirlərin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə Qabaqlayıcı Alt Komitənin istəyə biləcəyi bütün müvafiq məlumatları təqdim etməyi;
- c) Qabaqlayıcı Alt Komitə ilə milli preventiv mexanizmlər arasında təmasları dəstəkləməyi və asanlaşdırmağı;

- d) Qabaqlayıcı Alt Komitənin tövsiyələrini öyrənməyi və mümkün icra tədbirləri ilə bağlı onunla dialoqa girməyi.

Maddə 13

1. Qabaqlayıcı Alt Komitə 11-ci maddədə qeyd edilən mandatını həyata keçirmək üçün ilk öncə püşk yolu ilə iştirakçı dövlətlərə mütəmadi səfərlər proqramını müəyyən edir.
2. Məsləhətləşmələrdən sonra Qabaqlayıcı Alt Komitə iştirakçı dövlətlərə öz proqramı barədə məlumat verir ki, onlar səfərlərin baş tutması üçün zəruri olan praktiki tədbirləri ləngimədən həyata keçirə bilsinlər.
3. Səfərlər Qabaqlayıcı Alt Komitənin azı iki üzvü tərəfindən həyata keçirilir. Zərurət olduqda həmin üzvləri bu Protokolun əhatə etdiyi sahələrdə təsdiqlənmiş iş təcrübəsinə və biliklərə malik olan ekspertlər müşayiət edə bilərlər, onlar iştirakçı dövlətlərin, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan hüquqları üzrə Ali Komissarlığının və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Cinayətkarlığın Qarşısının Alınması üzrə Mərkəzinin verdiyi təkliflər əsasında hazırlanmış ekspertlər siyahısından seçilirlər. Bu siyahı hazırlanarkən müvafiq iştirakçı dövlətlər beşdən artıq olmamaqla milli ekspertlərin namizədliyini təklif edə bilərlər. Müvafiq iştirakçı dövlət səfər üçün təklif olunmuş ekspertin namizədliyini rədd edə bilər, bundan sonra Qabaqlayıcı Alt Komitə başqa ekspertin namizədliyini təklif edir.
4. Qabaqlayıcı Alt Komitə zəruri hesab edərsə, mütəmadi səfərdən sonrakı qısa səfərin təşkilini təklif edə bilər.

Maddə 14

1. Qabaqlayıcı Alt Komitənin öz mandatını yerinə yetirə bilməsi üçün iştirakçı dövlətlər onu aşağıdakılarla təmin etməyi öhdələrinə götürürlər:
 - a) 4-cü maddədə anlayışı verilmiş azadlıqdan məhrumetmə yerlərində saxlanılan azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin sayı, eləcə də həmin yerlərin sayı və yerləşdiyi yer barədə istənilən informasiyaya maneəsiz çıxışla;
 - b) həmin şəxslərlə rəftara, habelə onların saxlanma şəraitinə aid istənilən informasiyaya maneəsiz çıxışla;
 - c) aşağıdakı 2-ci bənd nəzərə alınmaq şərti ilə bütün azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə, onların qurğularına və obyektlərinə maneəsiz girişlə;
 - d) azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə, habelə Qabaqlayıcı Alt Komitənin fikrincə müvafiq məlumat verə biləcək istənilən digər şəxslə şahidlər olmadan şəxsən və ya zərurət olduqda tərcüməçi vasitəsilə təkliddə söhbətlər aparmaq imkanı ilə;
 - e) baş çəkmək istədiyi yerləri və söhbət etmək istədiyi şəxsləri maneəsiz seçmək azadlığı ilə.
2. Yalnız milli müdafiə, dövlət təhlükəsizliyi, təbii fəlakətlər və ya səfər ediləcək yerdə ciddi iğtişaşlarla bağlı olan və səfərin qarşısını müvəqqəti alan qarşısıalınmaz və inandırıcı səbəblər olduqda konkret azadlıqdan məhrumetmə yerinə səfərə qarşı etiraz edilə bilər. Fövqəladə vəziyyətin elan olunması özlüyündə iştirakçı dövlət tərəfindən səfərə etiraz üçün əsas gətirilə bilməz.

Maddə 15

Heç bir orqan və ya vəzifəli şəxs Qabaqlayıcı Alt Komitəyə və ya onun üzvlərinə istər doğru, istərsə də yalan məlumatın verilməsinə görə hər hansı şəxsə və ya təşkilata qarşı hər hansı sanksiyanı təyin və

tətbiq edə, belə sanksiyaya icazə və ya imkan verə bilməz və həmin şəxsə və ya təşkilata hər hansı başqa şəkildə zərər yetirilə bilməz.

Maddə 16

1. Qabaqlayıcı Alt Komitə öz tövsiyə və qeydlərini konfidensial qaydada iştirakçı dövlətə və zərurət olduqda milli preventiv mexanizmə göndərir.
2. İştirakçı dövlət bu barədə müraciət etdikdə Qabaqlayıcı Alt Komitə öz hesabatını iştirakçı dövlətin istənilən digər qeydləri ilə birlikdə dərc edir. İştirakçı dövlət hesabatın bir hissəsini ictimaiyyətə açıqlayarsa, Qabaqlayıcı Alt Komitə bütün hesabatı və ya onun bir hissəsini dərc edə bilər. Bununla belə, şəxsi xarakterli məlumatlar müvafiq şəxsin aydın şəkildə ifadə edilmiş razılığı olmadan dərc edilə bilməz.
3. Qabaqlayıcı Alt Komitə öz fəaliyyəti barədə illik açıq hesabatı İşgəncələr Əleyhinə Komitəyə təqdim edir.
4. İştirakçı dövlət 12-ci və 14-cü maddələrdə nəzərdə tutulan məsələlərdə Qabaqlayıcı Alt Komitə ilə əməkdaşlıq etməkdən və ya Qabaqlayıcı Alt Komitənin tövsiyələrinin işığında mövcud vəziyyətin yaxşılaşması üçün tədbirlər görməkdən imtina edərsə, iştirakçı dövlətə öz mülahizələrini bildirməsi üçün imkan verildikdən sonra İşgəncələr Əleyhinə Komitə Qabaqlayıcı Alt Komitənin xahişi əsasında üzvlərinin səs çoxluğu ilə bu məsələ barəsində açıq bəyanat vermək və ya Qabaqlayıcı Alt Komitənin məruzəsini dərc etmək haqqında qərar qəbul edə bilər.

IV HİSSƏ. MİLLİ PREVENTİV MEXANİZMLƏR

Maddə 17

Hər bir iştirakçı dövlət bu Protokol qüvvəyə mindikdən, yaxud onu ratifikasiya etdikdən və ya ona qoşulduqdan sonra bir ildən gec olmayaraq milli səviyyədə işgəncələrin qarşısının alınması üçün bir və ya bir neçə müstəqil preventiv mexanizmi dəstəkləyir, təyin edir və ya yaradır. Mərkəzsizləşdirilmiş qurumlar tərəfindən yaradılan mexanizmlər, əgər bu Protokolun müddəalarının tələblərinə cavab verərlərsə, bu Protokolun məqsədləri üçün milli preventiv mexanizm qismində təyin oluna bilərlər.

Maddə 18

1. İştirakçı dövlətlər milli preventiv mexanizmlərin funksional müstəqilliyini, habelə onların personalının müstəqilliyini təmin edirlər.
2. İştirakçı dövlətlər milli preventiv mexanizmin ekspertlərinin zəruri potensiala və peşəkar biliklərə malik olmasını təmin etmək üçün zəruri tədbirlər görürlər. Onlar gender balansını və ölkədə mövcud olan etnik qrupların və azlıq qruplarının adekvat təmsilçiliyini təmin edirlər.
3. İştirakçı dövlətlər milli preventiv mexanizmlərin fəaliyyəti üçün zəruri resursları təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər.
4. Milli preventiv mexanizmləri yaradarkən iştirakçı dövlətlər insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə milli təsisatların statusuna dair prinsipləri nəzərə alırlar.

Maddə 19

Milli preventiv mexanizmlərə ən azı aşağıdakı səlahiyyətlər verilir:

- a) azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərindən müdafiəsini zərurət olduqda gücləndirmək üçün 4-cü maddədə anlayışı verilmiş azadlıqdan məhrumetmə yerlərində azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftar məsələsini mütəmadi araşdırmaq;
- b) azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə rəftarın və onların saxlanma şəraitinin yaxşılaşdırılması və işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qarşısının alınması məqsədi ilə və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq normalarını nəzərə almaqla müvafiq orqanlara tövsiyələr vermək;
- c) mövcud qanunvericiliklə və ya qanun layihələri ilə bağlı təklif və qeydlərini təqdim etmək.

Maddə 20

Milli preventiv mexanizmlərin öz mandatlarını yerinə yetirə bilməsi üçün bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətlər onları aşağıdakılarla təmin etməyi öhdələrinə götürülər:

- a) 4-cü maddədə anlayışı verilmiş azadlıqdan məhrumetmə yerlərində saxlanılan azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin sayı, eləcə də həmin yerlərin sayı və yerləşdiyi yer barədə istənilən informasiyaya maneəsiz çıxışla;
- b) həmin şəxslərlə rəftara, habelə onların saxlanma şəraitinə aid istənilən informasiyaya maneəsiz çıxışla;
- c) bütün azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə, onların qurğularına və obyektlərinə maneəsiz girişlə;
- d) azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə, habelə milli preventiv mexanizmin fikrincə müvafiq məlumat verə biləcək istənilən digər

şəxslə şahidlər olmadan şəxsən və ya zərurət olduqda tərcüməçi vasitəsilə təklildə söhbətlər aparmaq imkanı ilə;

- e) baş çəkmək istədiyi yerləri və söhbət etmək istədiyi şəxsləri maneəsiz seçmək azadlığı ilə;
- f) Qabaqlayıcı Alt Komitə ilə təmasda olmaq, ona məlumatlar göndərmək və onunla görüşmək hüququ ilə.

Maddə 21

1. Heç bir orqan və ya vəzifəli şəxs milli preventiv mexanizmə istər doğru, istərsə də yalan məlumatın verilməsinə görə hər hansı şəxsə və ya təşkilata qarşı hər hansı sanksiyanı təyin və tətbiq edə, belə sanksiyaya icazə və ya imkan verə bilməz və həmin şəxsə və ya təşkilata hər hansı başqa şəkildə zərər yetirilə bilməz.
2. Milli preventiv mexanizm tərəfindən toplanmış konfidensial informasiya açıqlana bilməz. Şəxsi xarakterli məlumatlar yalnız müvafiq şəxsin aydın şəkildə ifadə edilmiş razılığı ilə dərc olunur.

Maddə 22

Müvafiq iştirakçı dövlətin səlahiyyətli orqanları milli preventiv mexanizmin tövsiyələrini öyrənir və mümkün icra tədbirləri ilə bağlı onunla dialoqa girirlər.

Maddə 23

Bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətlər milli preventiv mexanizmlərin illik hesabatlarını dərc etməyi və yaymağı öhdələrinə götürürlər.

V HİSSƏ. BƏYANAT

Maddə 24

1. Ratifikasiyadan sonra iştirakçı dövlətlər bu Protokolun III və ya IV hissələrində nəzərdə tutulmuş öhdəliklərinin icrasının təxirə salınması ilə bağlı bəyanat verə bilərlər.
2. Belə təxirəsalma ən çoxu iki il qüvvədə olur. Müvafiq materiallar iştirakçı dövlət tərəfindən təqdim edildikdən və Qabaqlayıcı Alt Komitə ilə məsləhətləşmələrdən sonra İlgəncələr Əleyhinə Komitə bu müddəti daha iki il uzada bilər.

VI HİSSƏ. MALİYYƏ MÜDDƏALARI

Maddə 25

1. Bu Protokolun yerinə yetirilməsi zamanı Qabaqlayıcı Alt Komitənin çəkdiyi xərclər Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən ödənilir.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Qabaqlayıcı Alt Komitənin bu Protokolda nəzərdə tutulmuş funksiyalarının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün onu zəruri personalla və şəraitlə təmin edir.

Maddə 26

1. Baş Assambleyanın müvafiq prosedurlarına uyğun olaraq, monitoring səfərindən sonra Qabaqlayıcı Alt Komitənin iştirakçı dövlətə verdiyi tövsiyələrin icrasının, habelə milli preventiv mexanizmlərin maarifləndirmə proqramlarının maliyyələşdirilməsinə yardım üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının maliyyə müddəa-

larına və qaydalarına uyğun surətdə idarə olunan Xüsusi Fond yaradılır.

2. Xüsusi Fond hökumətlər, hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatları və digər özəl və dövlət qurumları tərəfindən verilən könüllü ianələr hesabına maliyyələşdirilə bilər.

VII HİSSƏ. YEKUN MÜDDƏALARI

Maddə 27

1. Bu Protokol Konvensiyanı imzalamış istənilən dövlət tərəfindən imzalanmaq üçün açıqdır.
2. Bu Protokol Konvensiyanı ratifikasiya etmiş və ya Konvensiyaya qoşulmuş istənilən dövlət tərəfindən ratifikasiya olunmalıdır. Ratifikasiya sənədləri saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə verilir.
3. Bu Protokol Konvensiyanı ratifikasiya etmiş və ya Konvensiyaya qoşulmuş istənilən dövlətin ona qoşulması üçün açıqdır.
4. Dövlətin Protokola qoşulması qoşulma haqqında sənədin saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə verilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.
5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Protokolu imzalamış və ya ona qoşulmuş istənilən dövləti hər bir ratifikasiya sənədinin və ya qoşulma haqqında sənədin saxlanılmaq üçün ona verdiyi barədə məlumatlandırır.

Maddə 28

1. Bu Protokol 20-ci ratifikasiya sənədi və ya qoşulma haqqında sənəd saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə verildikdən sonra 30-cu gün qüvvəyə minir.

2. 20-ci ratifikasiya sənədi və ya qoşulma haqqında sənəd saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə verildikdən sonra bu Protokolu ratifikasiya edən və ya ona qoşulan hər bir dövlət üçün bu Protokol həmin dövlətin ratifikasiya sənədini və ya qoşulma haqqında sənədi saxlanılmaq üçün verməsindən sonra 30-cu gün qüvvəyə minir.

Maddə 29

Bu Protokolun müddəaları federativ dövlətlərin bütün hissələrinə məhdudiyətsiz və istisnasız şamil olunur.

Maddə 30

Bu Protokola hər hansı qeyd-şərt edilməsinə yol verilmir.

Maddə 31

Bu Protokolun müddəaları iştirakçı dövlətlərin azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə səfərlər sistemini təsis edən hər hansı regional konvensiyalar üzrə öhdəliklərinə təsir göstərmir. Qabaqlayıcı Alt Komitəyə və həmin regional konvensiyalar əsasında təsis edilmiş orqanlara bir-birinin işini təkrarlamamaq və bu Protokolun məqsədlərinin səmərəli təşviqini həyata keçirmək üçün bir-biri ilə məsləhətləşmək və əməkdaşlıq etmək təklif olunur.

Maddə 32

Bu Protokolun müddəaları iştirakçı dövlətlərin 12 avqust 1949-cu il tarixli dörd Cenevrə Konvensiyası üzrə və həmin konvensiyaların 8 iyun 1977-ci il tarixli Protokolları üzrə öhdəliklərinə, habelə istənilən iştirakçı dövlətin beynəlxalq humanitar hüququn əhatə etmədiyini situasiyalarda Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin azadlıqdan məhrumetmə yerlərinə baş çəkməsinə icazə vermək hüququna təsir göstərmir.

Maddə 33

1. İstənilən iştirakçı dövlət istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə bildiriş göndərməklə bu Protokolu denonsasiya edə bilər, bundan sonra Baş katib bu Protokolu və Konvensiyanın iştirakçısı olan digər dövlətləri bu barədə məlumatlandırır. Denonsasiya Baş katib tərəfindən bildirişin alınmasından bir il keçdikdən sonra qüvvəyə minir.
2. Belə denonsasiya iştirakçı dövləti denonsasiya qüvvəyə mindiyi tarixə qədər baş verə bilən istənilən hərəkət və ya situasiya ilə, yaxud müvafiq iştirakçı dövlət barəsində Qabaqlayıcı Alt Komitənin qəbul etdiyi və ya qəbul edə biləcəyi tədbirlərlə əlaqədar olaraq bu Protokol üzrə öhdəliklərindən azad etmir və denonsasiya qüvvəyə minənə qədər Qabaqlayıcı Alt Komitənin baxışında olan istənilən məsələyə baxılmasının davan etdirilməsinə heç bir şəkildə xələl gətirmir.
3. İştirakçı dövlət tərəfindən elan edilmiş denonsasiya qüvvəyə mindiyi tarixdən sonra Qabaqlayıcı Alt Komitə həmin dövlət barəsində hər hansı məsələyə baxılmasına başlaya bilməz.

Maddə 34

1. Bu Protokolun iştirakçısı olan istənilən dövlət ona düzəliş təklif edə və onu Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə göndərə bilər. Bundan sonra Baş katib təklif olunan düzəlişi bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətlərə belə bir sorğu ilə birlikdə göndərir ki, onlar həmin təklifə baxılması və təklif üzrə səsvermə keçirilməsi üçün iştirakçı dövlətlərin konfransının çağırılmasına razıdırlarmı. Həmin müraciət göndərildiyi tarixdən sonra dörd ay ərzində iştirakçı dövlətlərin ən azı üçdə biri belə konfransın lehinə olduqlarını bildirərsə, Baş katib Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında konfrans çağırır.

2. Bu maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq təsdiq edilmiş düzəliş konstitusion prosedurlara müvafiq olaraq bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətlərin üçdə iki say çoxluğu ilə qəbul edildikdə qüvvəyə minir.
3. Düzəlişlə qüvvəyə mindikdən sonra onları qəbul etmiş bütün iştirakçı dövlətlər üçün məcburi qüvvəyə malik olur, digər iştirakçı dövlətlər üçün isə bu Protokolun əvvəlki müddəaları və onlar tərəfindən qəbul edilmiş hər hansı əvvəlki düzəlişlər məcburi qüvvəyə malik olur.

Maddə 35

Qabaqlayıcı Alt Komitənin və milli preventiv mexanizmlərin üzvlərinə funksiyalarının müstəqil surətdə yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan imtiyaz və immunitetlər verilir. Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvlərinə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İmtiyazlar və immunitetlər haqqında 13 fevral 1946-cı il Konvensiyasının 22-ci bölməsində sadalanan imtiyazlar və immunitetlər verilir və bu zaman həmin Konvensiyasının 23-cü bölməsinin müddəaları nəzərə alınır.

Maddə 36

İştirakçı dövlətə səfər edərkən Qabaqlayıcı Alt Komitənin üzvləri bu Protokolun müddəalarına və məqsədlərinə və malik olduqları imtiyazlara və immunitetlərə xələl gətirmədən:

- a) səfər etdikləri dövlətin qanunlarına və normalarına riayət edirlər;
- b) vəzifələrinin qərəzsizliyinə və beynəlxalq xarakterinə zidd olan hər hansı hərəkətlərdən və fəaliyyətlərdən çəkinirlər.

Maddə 37

1. Ərəb, Çin, ingilis, fransız, rus və ispan dillərindəki mətnləri eyni qüvvəyə malik olan bu Protokol saxlanılmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə verilir.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi bu Protokolun təsdiqlənmiş nüsxələrini bütün dövlətlərə göndərir.

Əlavə 4

MÜVAFİQ BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏRİN SİYAHISI

1. BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATI

1.1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının konvensiyaları və müqavilə orqanları

Əlavə məlumatları bu saytdan tapmaq olar: www.unhchr.ch.
(Treaties and Treaty monitoring bodies)

- Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, 1966
Müqavilə orqanı: İnsan Hüquqları Komitəsi
- İsgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı Konvensiya, 1984
Müqavilə orqanı: İsgəncələr Əleyhinə Komitə
- İsgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı Konvensiyanın Fakultativ Protokolu, 2002

Əlavə məlumatları bu saytdan tapmaq olar: www.unhchr.ch. (UN & Legal/Information on the Optional Protocol)

Müqavilə orqanı: İsgəncələr Əleyhinə Komitə

- Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya, 1989
Müqavilə orqanı: Uşaq hüquqları Komitəsi
- Konsulluq münasibətlərinə dair Vyana Konvensiya, 1967
Sənədi bu saytdan tapmaq olar: www1.umn.edu/humanrts

1.2. BMT-nin məcburi qüvvəyə malik olmayan sənədləri

Sənədləri bu saytdan tapmaq olar: www.unhchr.ch. (Treaties)

- Hər hansı formada tutulan və ya həbsə alınan bütün şəxslərin müdafiəsi üçün prinsiplər toplusu
BMT-nin Baş Assambleyasının 9 dekabr 1988-ci il tarixli 43/173 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib
- Məhbuslarla rəftara dair əsas prinsiplər
BMT-nin Baş Assambleyasının 14 dekabr 1990-cı il tarixli 45/111 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib
- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair qaydaları
BMT-nin Baş Assambleyasının 14 dekabr 1990-cı il tarixli 45/113 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib

- Yetkinlik yaşına çatmayanların ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair minimal standart qaydalar (“Pekin Qaydaları”);
BMT-nin Baş Assambleyasının 29 noyabr 1985-ci il tarixli 40/33 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib

- Məhbusların və saxlanılan şəxslərin işgəncələrdən və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzadan müdafiəsində tibb personalının, xüsusən psixiatrların rolu ilə bağlı tibb etikası prinsipləri
BMT-nin Baş Assambleyasının 18 dekabr 1982-ci il tarixli 37/194 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib

- Hüquq-mühafizə əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinə dair Əsas Prinsiplər
Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquqpozanlarla rəftara dair Səkkizinci Konqressi tərəfindən qəbul edilib, Havana (Kuba), 27 avqust – 7 sentyabr 1990

- Hüquq-mühafizə əməkdaşlarının davranış məəcəsi
BMT-nin Baş Assambleyasının 17 dekabr 1979-cu il tarixli 34/169 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib

- Psixi xəstəliyi olan şəxslərin müdafiəsinə və psixi xəstələrə tibbi xidmətlərin yaxşılaşdırılmasına dair BMT prinsipləri
BMT-nin Baş Assambleyasının 17 dekabr 1991-ci il tarixli 46/119 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib

- BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Sığınacaq axtaranların təcridxanalarda saxlanması ilə bağlı tətbiq edilən meyarlara və standartlara dair yenidən baxılmış rəhbər prinsipləri

Sənədi bu saytdan tapmaq olar: www.unhcr.ch

- Məhbusların bədənlərində axtarışların aparılmasına dair Bəyanat
45-ci Ümumdünya Tibb Yığıncağı tərəfindən qəbul edilib,
Budapeşt (Macarıstan), oktyabr 1993

Sənədi bu saytdan tapmaq olar: www.wma.net/e/policy/b5.htm

- Qeyri-həbs tədbirlərinə dair minimal standart qaydalar (Tokio Qaydaları)

BMT-nin Baş Assambleyanın 14 dekabr 19990-cı il tarixli 45/110 sayılı tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilib

2. AFRİKA İTTİFAQI

- İnsan və xalqların hüquqlarına dair Afrika Xartiyası
Afrika Birliyi Təşkilatı tərəfindən 27 iyun 1981-ci ildə qəbul edilib

Sənədi bu saytdan tapmaq olar: www.wma.net/e/policy/b5.htm

- İnsan və xalqların hüquqlarına dair Afrika Xartiyası
Afrika Birliyi Təşkilatı tərəfindən 27 iyun 1981-ci ildə qəbul edilib

Sənədi bu saytdan tapmaq olar: www.africa-union.org (Official Documents / Treaties, Conventions & Protocols)

- Məhbusların hüquqlarına dair Afrika Xartiyasının layihəsi

Layihə Mərkəzi, Şərqi və Cənubi Afrika Penitensiar Xidmətlərinin (*CESSCA*) rəhbərlərinin 4-7 sentyabr 2001-ci ildə Vindhöekdə (Namibiya) keçirilmiş 5-ci Konfransı tərəfindən qəbul edilib və 18 – 20 sentyabr 2002-ci ildə Uaqaduqda keçirilmiş Afrikada penitensiar islahatlara dair Panafrika Konfransında müzakirə olunub

Layihəni bu saytdan tapmaq olar: www.penalreform.org

- Afrikada işgəncələrin, qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qadağan olunması və qarşısının alınması üçün rəhbər tövsiyələr və tədbirlər (Robben adalarında qəbul edilmiş rəhbər prinsiplər), 2002

Sənədi bu saytdan tapmaq olar: www.apr.ch (Africa)

- Afrikada həbsxanaların şəraitinə dair Kampala Bəyannaməsi,

Həbsxanalarda şəraitə dair Afrika Konfransı tərəfindən 1996-cı ildə tərtib edilib

Sənədi bu saytdan tapmaq olar:

www.penalreform.org/english/pana_declarationkampala.htm

3. AMERİKA DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI

Sənədləri bu saytdan tapmaq olar: www.cidh.oas.org (Basic Documents)

- İnsan və xalqların hüquqlarına dair Afrika Xartiyası

Afrika Birliyi Təşkilatı tərəfindən 27 iyun 1981-ci ildə qəbul edilib

Sənədi bu saytdan tapmaq olar: www.cidh.oas.org (Basic Documents)

- İnsan və hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası (San-Xose Paktı)

Amerika Dövlətləri Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə İxtisaslaşmış İnteramerika Konfransı tərəfindən qəbul edilib, San-Xose (Kosta-Rika), 22 noyabr 1969-cu il

- İnsan hüquqları və vəzifələri haqqında Amerika Konvensiyası

Amerika Dövlətlərinin 9-cu Beynəlxalq Konfransı tərəfindən 2 may 1948-ci ildə qəbul edilib

- İşgəncələrin qarşısının alınmasına və cəzalandırılmasına dair İnteramerika Konvensiyası

Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Assambleyasının 15-ci növbəti sessiyası tərəfindən qəbul edilib, Kartaxena (Kolumbiya), 9 dekabr 1985-ci il

- Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin hüquqlarını və onlara qulluğu tənzimləyən İnteramerika Bəyannaməsinin layihəsi

Layihə Amerika Dövlətləri Təşkilatının Baş Assambleyasının baxışına təqdim edilmək üçün 2001-ci ildə Penitensiar İslahatlar üzrə Beynəlxalq Təşkilat (*Penal Reform International*) tərəfindən hazırlanıb və Kosta-Rika hökuməti tərəfindən maliyyələşdirilib

Layihəni bu saytdan tapmaq olar: www.penalreform.org

4. AVROPA ŞURASI

4.1. Avropa Şurasının konvensiyaları

- İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyası (*ETS No. 005*), 1950

Sənədi bu saytdan tapmaq olar: www.coe.int (Human Rights)

- İşgəncələrin və digər qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qarşısının alınmasına dair Avropa Konvensiyası (*ETS No. 126*), 1987

Əlavə məlumatları bu saytdan tapmaq olar: www.cpt.coe.int (Documents / Reference Documents)

CPT-nin bütün sənədlərini bu saytdan tapmaq olar: www.cpt.coe.com

4.2. Avropa Şurasının məcburi qüvvəyə malik olmayan sənədləri

Sənədləri bu saytdan tapmaq olar: www.coe.int (Committee of Ministers / Advanced Search – axtarış sətrinə sənədin tarixini və müvafiq istinadı daxil edin)

- Avropa penitensiar qaydaları haqqında R(87)3 sayılı Tövsiyə
Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 12 fevral 1987-ci ildə qəbul edilib
istinad: Rec(87)3

- Həbsxanada təhsilə dair R(89)12 sayılı Tövsiyə
Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 13 oktyabr 1989-cu ildə qəbul edilib
istinad: Rec(89)12

- Həbsxanada tibbi yardımın etik və təşkilati aspektlərinə dair R(98)7 sayılı Tövsiyə

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 8 aprel 1998-ci ildə qəbul edilib
istinad: Rec(98)7

- Məhkəmə araşdırmasına qədər həbsdə saxlanılma haqqında R(80)11 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 27 iyun 1980-ci ildə qəbul edilib

istinad: Rec(80)11

- Məhbusların məzuniyyətə buraxılması haqqında R(82)16 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 24 sentyabr 1982-ci ildə qəbul edilib

istinad: Rec(82)16

- Təhlükəli məhbusların saxlanılmasına və onlarla rəftara dair R(82)17 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 24 sentyabr 1982-ci ildə qəbul edilib

istinad: Rec(82)17

- Əcnəbi məhbuslara dair R(84)12 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 21 iyun 1984-cü ildə qəbul edilib

istinad: Rec(84)12

- Səhiyyə müəssisələrində və sosial müəssisələrdə *HIV*-ə yoluxma ilə bağlı etik məsələlərə dair R(89)14 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 24 oktyabr 1989-cu ildə qəbul edilib

istinad: Rec(89)14

- İctimai sanksiyalara və tədbirlərə dair Avropa qaydaları haqqında R(92)16 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 19 oktyabr 1992-ci ildə qəbul edilib
istinad: Rec(92)16

- Həbsxanada *AIDS* də daxil olmaqla yoluxucu xəstəliklərin yayılmasına və bununla bağlı sağlamlıq problemlərinə nəzarətin penitensiar və kriminoloji aspektlərinə dair R(93)6 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 18 oktyabr 1993-cü ildə qəbul edilib
istinad: Rec(93)6

- Həbsxanalarda tibbi yardımın etik və təşkilati aspektlərinə dair R(98)7 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 8 aprel 1998-ci ildə qəbul edilib
istinad: Rec(98)7

- Həbsxanaların dolması və həbsxanalarda saxlanılanların sayının artmasına dair R(99)22 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 30 sentyabr 1999-cu ildə qəbul edilib
istinad: Rec(99)22

- Polis etikasına dair Avropa Məcəlləsi haqqında R(2001)10 sayılı Tövsiyə

Nazirlər Komitəsi tərəfindən 19 sentyabr 2001-ci ildə qəbul edilib
istinad: Rec(2001)10

ƏLAVƏ 5

ƏLAVƏ ƏDƏBİYYAT

1. AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ YERLƏRİNİN MONİTORİNQİ HAQQINDA

APT/OSCE-ODHIR, *Monitoring places of detention: a practical guide for NGOs*, Geneva, December 2002, available on www.apr.ch in English and Russian.

Penal Reform International, *Monitoring prison conditions in Europe: Report of a European*, Seminar held in Marly-le-Roi, France, Paris, 1997.

2. OPCAT HAQQINDA

APT, *The Optional Protocol to the UN Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment: A Manual for Prevention*, Geneva, 2004, available in English, (French, Spanish and Portuguese to follow).

APT, *Implementation of the Optional Protocol to the UN Convention against Torture. The Establishment and Designation of National Preventive Mechanisms*, Geneva, April 2003, available at www.apr.ch in English, French, Spanish and Russian.

3. İŞGƏNCƏLƏR HAQQINDA

Camille Giffard, *The Torture Reporting Handbook, How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights*, Human Rights

Centre, University of Essex, 2000. Available in Arabic, English, French, Spanish and Russian.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, *Istanbul Protocol, Manual on the Effective investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, Professional Training Series no. 8, New York, Geneva, 2001.

Amnesty International, *Combating torture: A manual for action*, London, 2003, available on www.amnesty.org in English.

OSCE/ODIHR, *Preventing Torture – A Handbook for OSCE Field staff*, Warsaw 1999, available on www.osce.org in English and Russian.

4. HƏBSXANALARDA STANDARTLARIN TƏTBİQİ HAQQINDA

Andrew Coyle, *A Human Rights Approach to Prison Management. Handbook for prison staff*. International Centre for Prison Studies, 2003, available on www.prisonstudies.org in Arabic, Brazilian

Portuguese, Chinese, English, Russian, Spanish and Turkish.

Penal Reform International, *Making standards work, an international handbook on good prison practice*. London, 2001, available in English, French, Russian and Spanish, for download on www.penalreform.org in English and French.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, *Human Rights and Prisons - A manual on Human Rights Training for Prisons Officials*, Professional Training Series No.9, Geneva, 2003.

Nigel S. Rodley, *The treatment of prisoners under international law*, Second Edition, Oxford, 1999.

Vivien Stern, *A sin against the future – Imprisonment in the world* Penguin Books, 1998.

Peter Sutton, (ed.), *Basic Education in Prisons: Final Report*, United Nation/ UNESCO Institute for Education (UIE) joint publication, English version available free of charge at UIE, French and Spanish version available on the UIE Website:

<http://www.unesco.org/education/uie/online/prifr/prifr.pdf>Others

5. ÜMUMİYYƏTLƏ İNSAN HÜQUQLARININ MONİTORİNQİ HAQQINDA

Helsinki Foundation for Human Rights, *Human Rights Monitoring*, Warsaw, 2001.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, *Professional Training Series N°7, Training Manual on Human Rights Monitoring*, New York, Geneva, 2001.

6. AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ YERLƏRİNƏ BAŞ ÇƏKƏN QURUMLAR HAQQINDA

APT, *Visiting places of detention: Practices and Lessons learned by selected domestic institutions, Seminar Report*, Geneva, 2004.

APT, *The Impact of External Visiting of Police Stations on Prevention of Torture and Ill-Treatment, Study*, Geneva, 1999.

APT, *Standard Operating Procedures of International Mechanisms Carrying Out Visits to places of detention, Seminar Report*, Geneva, 1997.

International Committee of Red Cross, *Deprived of freedom*, Geneva 2002.

Malcolm D. Evans and Morgan Rod, *Preventing Torture, A study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or punishment*, Oxford, 1998.

Rod Morgan and Malcolm D. Evans, *Protecting prisoners, The Standards of the European Committee for the Prevention of Torture in context*, Oxford, 1999.

Rod Morgan and Malcolm D. Evans, *Combating Torture in Europe*, Council of Europe Publishing, 2001.

APT Series on *Prevention of Torture in Europe* (in French and English)

Brochure n°3 – Barbara Bernath, *CPT history, mandate, composition*, Geneva, December 1999.

Brochure n°4 – Ursula Kriebaum, *CPT Modus Operandi*, Geneva, May 2002.

APT/Council of Europe, *A visit by the CPT – What's it all about? 15 questions and answers for the police*, May 1999.

ƏLAVƏ 6 FAYDALI ÜNVANLAR

1. BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLAR

Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi (International Committee of the Red Cross):

19 Avenue de la Paix, 1211 Geneva, Switzerland

Telephone: +41 (0)22 734 60 01; fax: +41 (0)22 733 20 57

E-mail: webmaster.gva@icrc.org

Website: www.icrc.org

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı (United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights):

Palais des Nations, 8-14 Avenue de la Paix, 1211 Geneva 10, Switzerland

Telephone: +41 (0)22 917 90 00; fax: +41 (0)22 917 90 12

E-mail: webadmin.hchr@unog.ch

Website: www.unhchr.ch

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Narkotik Vasitələr və Cinayətkarlıq üzrə İdarəsi (United Nations Office on Drugs and Crime):

Vienna International Centre

Wagramerstr. 5 P.O. Box 500, 1400 Vienna, Austria

Telephone: +43 1 260 60 0 Fax +43 1 260 60 58 66

E-mail: unodcnodc.org

Website: www.unvienna.org

**Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarı
(United Nations High Commissioner for Refugees):**

Department of International Protection
P.O Box 2500, 1211 Geneva 2, Switzerland
Telephone: +41 (0)22 739 84 77; fax: +41 (0)22 739 73 54
Website: www.unhcr.ch

**Britaniya Birliyi Ölkələrinin Katibliyi (Commonwealth
Secretariat):**

Human Rights Unit
Marlborough House, Pall Mall, London SW1Y 5HX, United Kingdom
Telephone: +44 207 747 64 08; fax +44 207 747 64 18
Website www.thecommonwealth.org

2. REGIONAL TƏŞKİLATLAR

AVROPA

Avropa Şurası (Council of Europe):

67075 Strasbourg Cedex, France
Website: www.coe.int

**Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (European Court of Human
Rights):**

Telephone: +33 3 88 41 20 32; fax: +33 3 88 41 27 91
Website: www.echr.coe.int

**İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi (European
Committee for the Prevention of Torture (CPT))**

Telephone: +33 3 88 41 23 88; fax: +33 3 88 41 27 72
E-mail: cpt.doc@coe.int
Website: www.cpt.coe.int

Avropa Parlamenti (European Parliament):

L-2929, Luxembourg

Telephone: +352 4300-1 Fax: +352 43 70 09

Website: www.europa.eu.int

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (Organization for Security and Cooperation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights)

Aleje Ujazdowskie 19, 00557 Warsaw, Poland

Telephone: +48 22 520 06 00; fax: +48 22 520 06 05

E-mail: office@odhir.pl

Website: www.osce.org/inst/odih

Cinayətkarlığın qarşısının alınması və nəzarətdə saxlanması üzrə Avropa İnstitutu, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərir (European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI))

POB 157 Uudenmaankatu 37, 00121 Helsinki, Finland

Phone: +358 9 1606 78 80; fax: +358 9 16 06 78 90

E-mail: heuni@om.fi

Website: www.heuni.fi

AFRIKA

İnsan və xalqların hüquqları üzrə Afrika Komissiyası (African Commission on Human and Peoples' Rights):

90 Kairaba Avenue, P.O. Box 673, Banjul, The Gambia

Telephone: +220 392962; fax: +220 390764

Website: www.achpr.org

Afrika Birliyi Təşkilatı (Organization of African Unity):

P.O. Box 3234, Roosevelt Street, W21K19 Addis Ababa, Ethiopia

Telephone: (251-1) 51 77 00; fax (251-1) 51 78 44

Website: www.africa-union.org

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquqpozanlarla rəftar üzrə Afrika İnstitutu (United Nations African Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders):

P.O. Box 10590, Kampala, Uganda

Telephone: (256) 41 22 11 19; fax: (256) 41 22 26 23

E-mail: unafri@unafri.or.ug

Website: www.unafri.or.ug

AMERİKA

Amerika Dövlətləri Təşkilatının (OAS) İnsan Hüquqları üzrə İnteramerika Komissiyası (Inter-American Commission on Human Rights Organization of American States (OAS):

1889 F Street, N.W., Washington D.C: 2006, USA

Telephone: (1 202) 458-6002; fax: (1 202) 458-3992

Website www.cidh.org

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquqpozanlarla rəftar üzrə Latin Amerikasını İnstitutu (United Nations Latin American Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (ILANUD):

Edificio Plaza de la Justicia, 3er piso, Apartado Postal 10071-1000

San José Costa Rica

Telephone: +506 257 5826; fax: +506 233 7175

E-mail: ilanud@ilanud.or.cr

Website www.ilanud.or.cr

ASIYA

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquqpozanlarla rəftar üzrə Asiya və Uzaq Şərq İnstitutu (United Nations Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (UNAFEI):

1-26 Harumi-cho, Fuchu-shi, Tokyo 183-0057, Japan

Telephone: +81 42 333 7021; fax : +81 42 333 7024

E-mail: unafei@moj.go.jp

Website: www.unafei.or.jp

3. QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARI

BEYNƏLXALQ QHT-lər

Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatı, Beynəlxalq Katiblik (Amnesty International, International Secretariat):

1 Easton Street, London WC1X 8 DJ, United Kingdom

Telephone: +44 171 413 55 00 Fax: +44 171 956 11 57

E-mail: amnestyis@amnesty.org

Website: www.amnesty.org

İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Assosiasiya (Association for the Prevention of Torture (APT):

10 Route de Ferney, P.O. Box 2267, 1211 Geneva 2, Switzerland

Telephone: +41 22 919 21 70; fax: +41 22 919 21 80

E-mail: apt@apt.ch

Website: www.apt.ch

“Human Rayts Votç” Təşkilatı (Human Rights Watch (HRW):

485 Fifth Avenue, 3rd Floor, New York, NY 10017, USA

Telephone: +1 212 290 47 00; fax: +1 212 736 13 00

E-mail: hrwny@hrw.org

Website: www.hrw.org

Həbsxanaların Tədqiqi üzrə Beynəlxalq Mərkəz (International Centre for Prison Studies (ICPS):

King's College London School of Law 3rd Floor
26-29 Drury Lane London WC2B 5RL United Kingdom
Telephone: +44 (0) 207 848 1922; fax: +44 (0) 207 848 1901
E-mail: icps@kcl.ac.uk
Website: www.prisonstudies.org

Beynəlxalq Hüquqşünaslar Komissiyası (International Commission of Jurists (ICJ):

26 Chemin de Joinville, P.O Box 160, 1216 Geneva, Switzerland
Telephone: +41 22 979 38 00; fax: +41 22 979 38 01
E-mail: info@icj.org
Website: www.icj.org

İnsan Hüquqları Liqasının Beynəlxalq Federasiyası (International Federation of the League of Human Rights, FIDH):

17 Passage de la Main d'Or, 75011 Paris, France
Telephone: +33 1 43 55 25 18; fax: +33 1 43 55 18 80
E-mail: fidh@csi.com
Website: www.fidh.imagnet.fr

İşgəncələrin Ləğvi Naminə Xristian Hərəkətinin Beynəlxalq Federasiyası (International Federation of Action by Christians for the Abolition of Torture, FI.ACAT)

27 Rue de Maubeuge, 75009 Paris, France
Telephone: (33) 1 42 80 01 60; fax: (33) 1 42 80 20 89
E-mail: fi.acat@wanadoo.fr

Parlamentlərarası İttifaq (Inter-Parliamentary Union (IPU))

Place du Petit-Saconnex, P.O. Box 438

1211 Geneva 19, Switzerland

Telephone: +41 (0)22 734 41 50; fax: +41 (0)22 733 31 41

E-mail: postbox@mail.ipu.org

Website: www.ipu.org

**İşgəncə Qurbanlarının Beynəlxalq Reabilitasiya Şurası
(International Rehabilitation Council for Torture Victims):**

Borgergade 13, P.O. Box 2107, 1014 Copenhagen, Denmark

Telephone: +45 33 76 06 00; fax: +45 33 76 05 00

E-mail: irct@irct.org

Website: www.irct.org

**Beynəlxalq İnsan Hüquqları Xidməti (International Service for
Human Rights):**

1 rue de Varembe, P.O. Box 16, 1211 Geneva 20, Switzerland

Telephone: +41 (0)22 733 51 23; fax: +41 (0)22 733 08 26

E-mail: dir@ishr-sidh.ch

Website: www.ishr.ch

**İşgəncələrə qarşı Ümumdünya Təşkilatı (World Organisation
against Torture (OMCT – SOS Torture):**

8, rue du Vieux-Billard, P.O. Box 21, 1211 Geneva 8, Switzerland

Telephone: +41 (0)22 809 49 39; fax: +41 (0)22 809 49 29

E-mail: omct@omct.org

Website: www.omct.org

**Penitensiar İslahatlar üzrə Beynəlxalq Təşkilat (Penal Reform
International):**

The Bon Marché Centre 241-251 Ferndale Road London SW9 8BJ

Telephone: +44 207 721 76 78; fax: +44 207 721 87 85

E-mail: Headofsecretariat@penalreform.org

Website: www.penalreform.org

“Redress Trust” Təşkilatı (The Redress Trust):

6 Queen Square, London WC1N 3AR, United Kingdom

Telephone: + 44 171 278 9502 Fax: +44 171 278 9410

E-mail: redresstrust@gn.apc.org

Website: www.redress.org

REGIONAL QHT-lər

Demokratiya və İnsan Hüquqlarının Tədqiqi üzrə Afrika Mərkəzi (African Centre for Democracy and Human Rights Studies):

P. O. Box 2728, Serrekunda, Zoe Tembo Building, Kerr Sereign, The Gambia

Telephone: +220 462341/2; fax: +220 462338/9

Website: www.acdhrs.org

Asiya və Sakit Okean Ölkələrinin İnsan Hüquqları Şəbəkəsi (Asia-Pacific Human Rights Network):

B – 6/6 Safdarjung Enclave Extension, 110029 New Delhi, India

Telephone: +91 11 619 2717/06; fax: +91 11 619 11 20

Website www.hrdc.net/sahrdc

Ədliyyə və Beynəlxalq Hüquq üzrə İnteramerika Mərkəzi (Inter-American Center for Justice and International Law, CEJIL):

1630 Connecticut Ave. N.W. Suite 555, Washington D.C. 20009-1053, USA

Telephone: +1 202 319-3000; fax +1 202 319-3019

Website www.cejil.org

İnsan Hüquqları üzrə İnteramerika İnstitutu (Inter-American Institute on Human Rights, IIDH):

P.O. Box 10.081-1000, San José, Costa Rica

Telephone: +506 234-0404; fax: +506 234-0955

Website: www.iidh.ed.cr

**İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Helsinki Federasiyası
(International Helsinki Federation for Human Rights):**

Wickenburggasse 14/7, 1080 Vienna, Austria

Telephone: +43 1 408 88 22; fax: +43 1 408 88 22 50

E-mail: office@ihf-hr.org

Website: www.ihf-hr.org

Kitabın üz qabığı üçün istifadə edilmiş fotosəklə görə (Bujumbura, Mpimba həbsxanası) Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin Sənədlər Mərkəzinə xüsusi minnətdarlığımızı bildiririk. © CICR / Gassmann, Thierry

Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin mütəmadi və xəbərdarlıqsız səfərlər vasitəsilə monitorinqi azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə qarşı işgəncələrin və qəddar rəftarın qarşısının alınmasının ən səmərəli üsullarından biridir. Azadlıqdan məhrumetmə yerlərinin monitorinqi ilə bir neçə növ monitorinq mexanizmləri məşğul olur; məsələn, milli insan hüquqları təsisatları, ixtisaslaşmış ekspert qurumları, qeyri-mütəxəssislərdən ibarət ziyarətçilər, məhkəmə sisteminin nümayəndələri, parlament üzvləri və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları.

İşgəncələrin və qəddar rəftarın qarşısını almaq üçün həyata keçirilən monitorinq fəaliyyətinə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İşgəncələrə qarşı Konvensiyasının (UNCAT) Fakultativ Protokolunun qəbulu ilə əhəmiyyətli dəstək verildi. Bu beynəlxalq müqavilə istər beynəlxalq, istərsə də milli səviyyələrdə həbsxanalara preventiv səfərlərin qlobal sistemini təklif edir. Müqavilənin iştirakçısı olan dövlətlər beynəlxalq Alt Komitə ilə əməkdaşlıq etməyi, habelə öz müstəqil milli mexanizmlərini yaratmağı, təyin etməyi və dəstəkləməyi öhdələrinə götürürlər.

Son 27 ildə həbsxanaların preventiv monitorinqinin aparıcı qüvvəsi olmuş İşgəncələrin qarşısının alınması üzrə Assosiasiya (APT) monitorinq proqramlarını təşkil etməkdə və həyata keçirməkdə, habelə üzvlərini təlimatlandırmaqda monitorinq qurumlarına kömək edə biləcək praktiki soraq kitablarına böyük tələbat olduğunu göstərən çoxsaylı müraciətlər alır.

APT-nin bu soraq kitabında aşağıdakı məsələlərə toxunulur:

- azadlıqdan məhrumetmə yerlərini kimlər monitorinq edir;
- monitorinqin prinsipləri;
- monitorinq səfərini necə hazırlamalı;
- monitorinq səfəri;
- səfərdən sonra hansı tədbirləri görməli;
- azadlıqdan məhrumetmənin hansı aspektlərini yoxlamalı;
- müvafiq standartlar.

Association for the Prevention of Torture
Route de Ferney 10 - P.O. Box 2267
1211 Geneva 2 - SWITZERLAND
Tel: + 41 22 919 2170 - Fax: + 41 22 919 2180

www.apr.ch - apr@apr.ch